

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hardsyssels Årbog

1982

ANDEN RÆKKE - BIND 16

UDGIVET AF

Historisk Selskab for Ringkøbing Amt

Hardsyssels Årbog

1982

ANDEN RÆKKE - BIND 16

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

ROUNBORGS GRAFISKE HUS
HOLSTEBRO

OMSLAGSBILLEDE:
Bag vor have i Holstebro
Maleri af Karl Jensen

INDHOLD

<i>Hanna Nielsen</i> : Karl Jensen	5
<i>Aksel Astrup</i> : En gymnastikforening	23
<i>Gunnar Sandfeld</i> : Johannes Buchholtz	41
<i>Nina Dahlmann Olsen</i> : Fru Gyllembourgs sekretær i Buchholtz hus	67
<i>Henning R. Lauridsen</i> : De nye tider	73
<i>Knud Pichard</i> : Fra Harboør til Sønderlem Vig	89
<i>P.H. Clausager</i> : Træk ved byplanerne i Hardsyssels gamle byer	111
<i>Jan Bak Harder</i> : Den østlige Graversgaard	119
<i>Esben Graugaard</i> : De katolske provster på Thyholm	137
<i>Helge Brøndgaard</i> : Om at grave tørv	143
De lokalhistoriske arkiver	145
Lokalhistorisk litteratur	147
Meddelelser fra Historisk Samfund for Ringkøbing Amt	149
Register	155
 <i>Seværdigheder i Ringkøbing amt:</i>	
Abelines gård	66
Brunkulsmuseet	72
Flyvholm redningsstation	88
Haderup Museum	110
Strandgården	142

Hardsyssels Årbog 1982, under redaktion af:
Knud Erik Nielsen, Rigmor Lillelund, Jørgen Østergaard
og Kr. Bjerregård.

Karl Jensen

En kunstner fra Holstebro – glemt og genopdaget

Af Hanna Nielsen

»Som kunstner og menneske hører han til »de stille i landet«. Hans borgerlige navn blev aldrig reklameret op, hans noble kunst lige så lidt. De er ikke trængt igennem til det store publikums bevidsthed, men kunstelskere og kendere ved besked«. (Maleren Nicolaus Lützhøft om Karl Jensen)¹

»Karl Jensen er ikke synderligt højt vurderet i dag, men hans tid kommer nok«. (Museumsdirektør, dr. phil. Knud Voss)²

I Holstebro findes en vej, der hedder Karl Jensens Vej,³ men hvem Karl Jensen var, er det i dag kun de færreste, der ved. For i mange år var han glemt, denne fine, gamle arkitektur- og landskabsmaler, der debuterede i 1879 på Charlottenborg med billedet »Vestjysk landskab. Sen eftermiddag«. Men Karl Jensen fortjener at blive genopdaget, og museumsdirektør, dr. phil. Knud Voss er ikke den eneste kunsthistoriker, der har undret sig over den ringe interesse for Karl Jensens kunst. For mellem hans værker findes billeder af en udsøgt, næsten aristokratisk skønhed. I sine bedste arkitekturbilleder, når han maler lysets brydning i stille, hvide kirkerum, kan han minde om Christen Købke, og de landskaber, han i sin ungdom udstillede på Charlottenborg, fik kritikerne til at sammenligne ham med den store franske kunstner Corot. De havde en lethed og finhed i farven, der dengang ikke var almindelig i dansk kunst. Karl Jensen blev da også en af sin tids fineste kolorister, alt taget i betragtning ikke så dårligt præsteret af en vestjysk kleinsmed, vokset op i et købmandshjem i Holstebro.

Da købmand Søren Harpøth Jensen og hans kone Christine fik deres førstefødte, sønnen Karl⁴, d. 11. nov. 1851, drømte de sikkert ikke om, at der i Holstebro skulle blive opkaldt en vej efter ham og slet ikke om, at han skulle blive kunstner. Det lå helt uden for deres forestillingsverden.

Købmand Søren Harpøth Jensen (1820-96) var fra en gård ved Rindum, men havde åbenbart mere lyst til handel end landbrug, for han kom i lære hos købmand

*Karl Jensen ved tegnebrættet. Maleri af G. Achen 1890.
Den Hirschsprungske Samling. (Foto: Det kgl. Bibliotek)*

Anders Toft i Nørregade i Holstebro. I 1849 fik Søren Harpøth Jensen borgerskab til at drive købmandsforretning på Sønderlandsgade. Om moderen, Christine Mogensine, født Møller, (1826-1912) vides, at hun var købmandsdatter fra Holstebro, men hendes far døde, da hun var ni år. Hun flyttede sammen med moderen fra Holstebro, men kom siden tilbage igen. Som ung kvinde var hun bl.a. husjomfru i Herning. Man må således formode, at hun både har kendt til livet bag disken og har kunnet styre et hus.

Om Karls barndom fortælles, at hans kæreste beskæftigelse var at farvelægge illustrationerne i de gamle billedblade, han fandt i faderens indpakningspapir. Og vi ved fra ham selv, at han aldrig var gladere, end når han ene vandrede lange ture på heden – den store stilhed tiltalte ham. Denne stilhed fandt han siden i kirkerne i Helsingør, Køge og Lübeck, i Roms Patheon samt i salene på Rosenborg og Frederiksborg Slot, hvorfra han har malet mange interiørbilleder.

Men hans vej til kunsten blev ikke så lige til. Som barn drømte han vage, ubevidste drømme om at komme til at tegne og male, men han anede ikke, hvad kunst var, og en kunstner havde han aldrig set. Da han var konfirmeret og skulle ud i livet, ville han gerne i malerlære. Faderen fandt også, at sønnen skulle være håndværker, men nu var det uheldigvis sådan, at den stedlige malermester ikke var en mand efter købmandens hoved, det var derimod kleinsmeden. Han var en solid

Porttårnet og S-broen på Frederiksborg Slot. Vinter. (33×42). Udstillet på Charlottenborg 1886. Tilhører arkivet Friis Winkel, Sorø. (Foto: Torben Skov)

mand, og så blev Karl sat i kleinsmedelære. Karl holdt troligt ud, for hverken i Holstebro eller Viborg, hvor han senere kom til, kunne han få klaret sine begreber om, hvordan han rent praktisk skulle gribe sine kunstnerdrømme an. I 1871 flyttede han til København, og her fik han sit svendebrev hos kleinsmedemester Doborck.

I København mødte han en slægtning, cand. theol. Gottlieb Christensen (senere kendt skolebestyrer), og det satte gang i tingene. Da Gottlieb Christensen, der selv var god til at tegne, så Karl Jensens tegninger, blev han meget begejstret, og fik ham overtalt til at opsøge professor ved Akademiet, J. F. N. Vermehren. Vermehren, der ellers ikke var kendt for at opmuntre unge talenter, rådede uden betænkeligheder Karl Jensen til at søge ind på Akademiet.

Der skulle dog gå endnu et par år, før Karl Jensen helt turde slippe kleinsmedehåndværket. Det skete først i 1873, da han, efter en tids undervisning hos maleren C. V. Nielsen, blev optaget på Akademiet.

Hos købmandens hjemme i Holstebro faldt denne beslutning ikke i god jord. De fattede ikke, at Karl vovede at opgive et godt håndværk til fordel for flyvske kunstnerdrømme, og det var ikke med deres velsignelse, at Karl endelig kunne koncentrere sig om det, han helst ville, nemlig tegne og male.

Bag vor have i Holstebro 1874. (21x31). Tilhører kontorchef, lic. jur. Henrik Andrup, Ribe. (Foto: Torben Skov)

Siden tilgav familien ham tilsyneladende helt, for i 1881 solgte faderen sin ejendom på Sønderland, og familien brød op og flyttede til København, hvor de boede sammen med Karl i en lejlighed på Sofievej. Søsteren Jensine Christine var med, mens broderen Hans var udvandret til Amerika. Han blev farmer i Rush City, Minnesota, og i hans hjem hang Karl Jensens billede »Et bondehus i Jylland«, malet 1879, og der skal såmænd nok også findes andre billeder af Karl Jensen hos Hans Jensens efterkommere i USA i dag.

Købmanden ernærede sig som lagerforvalter i København, men det ser ud til, at Karl har måttet støtte sine forældre økonomisk, og efter faderens død i 1896 tog han sig helt og holdent af moderen. Hun sad ofte model for ham, og fra 1886 findes billederne »Portrætskitse af kunstnerens moder« og »Interiørstudie ved lampe-lys med siddende model, kunstnerens moder«. Også fra 1906 findes et billede af købmandskonen fra Holstebro, nemlig »Stueinteriør med kunstnerens moder læsende«. Det kunne være spændende at få opklaret, hvor disse billeder findes i dag.

På Akademiet fik Karl Jensen Vermehren som lærer, og her lærte han respekt for detaljen, og da Karl Jensen selv mest havde blik for helheden, var Vermehren sikkert en udmærket lærer for ham. En tid fik Karl Jensen også undervisning hos landskabsmaleren Harald Foss, men dette satte ingen spor i hans kunst.

Større betydning end den noget tørre undervisning på Akademiet fik venskabet med to af studiekammeraterne, nemlig Ludvig Kabell og Karl Madsen. I Ludvig

Vestjysk landskab. Sen eftermiddag. (24x36). Udstillet på Charlottenborg 1879. Tilhører Ingrid Brun, Holte. (Foto: Hans Petersen)

Kabells hjem i Nestelsø præstegård tilbragte Karl Jensen adskillige sommerferier, og de to venner malede sammen i den dejlige sydsjællandske natur. De var især optaget af farven, diskuterede og sammenlignede, og Karl Jensen fik i den grad øje for det fine lys og de lette farvetoner, at han siden blev kaldt farvelyriker. Kabell blev hurtigt en efterspurgt maler, hans billeder var så typisk danske og meget charmerende, mens Karl Jensens meget mindre produktion var mere forfinet, mere speciel. Kabell trøstede Karl Jensen med, at det bare var lige nu, hans billeder solgte så godt, en skønne dag ville det være Karl Jensens kunst, der var den mest eftertragtede. Det viste sig da også på en auktion fyrré år senere, at Kabells billeder gik billigt, mens det eneste billede, der var med af Karl Jensen, blev vurderet meget højt. Men venner var de, og de lyse, sydsjællandske somre har betydet meget for Karl Jensens kunst. Og i Nestelsø blev også hans ungdoms bedste landskabsbillede malet, men det var efter akademitiden.

Hans anden ungdomsven, maleren Karl Madsen, senere kunsthistoriker og museumsdirektør, fik indflydelse på ham på en helt anden måde. Han fortalte om den nye franske kunst, om hele oprøret imod salonen, om dyrkelsen af friluftsmaleriet, lyset og indtrykkene. Også japansk kunst var de meget optaget af, og et af Karl Jensens hovedværker »Nature Morte« fra 1883 (Statens Museum for Kunst) synes meget inspireret af japansk kunst, men også af den gamle sydtyske skole. Det er i det hele taget et billede, der ikke ligner noget andet i 1880'ernes danske kunst.

Og hele livet drømte Karl Jensen om at komme til Østen og studere kunst, men det blev aldrig økonomisk muligt for ham.

Men en fodtur til Sverige med Karl Madsen kunne der nok blive til – selv om de også på så kort en tur fik lommemesmerter. De to venner drog afsted i april 1876. Egentlig skulle det bare have været en tur gennem Sjælland, men på selve afrejsens morgen blev de enige om, at de hellere ville til Sverige, og snart vandrede de glade og fornøjede op ad Strandvejen. I et brev til Martha Kirstine Møller⁵ fortæller Karl Madsen følgende:

»Da vi skulle betale Kaffen ... kom vi til at gøre et Kig i Portemonnaien, og kom pludseligt i Tanker om, at vore Kontanter ikke var beregnede på en Sverrigs-

Karl Jensen og Karl Madsen under fodturen i Sverige. Tegning: Karl Madsen.

rejse! Ungdom's sorgløse Letsindighed! Da vi havde væltet Moneterne ud på Bordet, og talt dem sammen, opdagede vi, at vi *tilsammen* kun ejede omtrent 20 Rdr. dansk, 40 Kr. En ubehagelig Overraskelse! Til al Lykke havde vi aldeles ingen Anelse om, hvor lang Turen ind gennem Sverrig vilde blive; Jensen, som havde været på længere Rejser derigennem før, forsikrede, at alt der var så umaadelig billigt, saa vi sagtens kunde klare os, naar blot Rejsen fra Göteborg til Frederikshavn ikke var for dyr. Jeg trøstede ham med, at jeg »bestemt syntes, at jeg havde hørt, at den på første Plads kostede 3 Kroner pr. Mand«. Derved sloge vi os saa tiltaals, og vandrede trøstigt videre. Vi iagttog dog den Forsigtighedsregel, selv at forsyne os med Smør, Ost, Brød, o.v.s.; vi besluttede nemlig at spise Størsteparten af vore Maaltider under aaben Himmel, og fik derfor alt vort Linned i den ene af Taskerne: min, mens Jensen's blev indrettet til Spisekammer.»

Turen gik over Helsingborg, Fagerhult, Markaryd, Ljungby, Åreved, Olmestadt, Gislaved, Tostarp, Svenljunga, Bonared, Landvetter og Göteborg. Herfra skulle de til Frederikshavn for at støde til malervenner i Skagen. Det var nu lige ved at gå galt. Da de ankom til Göteborg, gik »Avante« til Frederikshavn, men billetterne kostede 8 kroner! Deres samlede formue var da 7 kr. og 52 øre. Og Karl Madsen skriver herom i brevet til Martha:

»Ved nærmere Undersøgelse fandt Jensen 25 øre skjulte i sin Pung; havde vi nu kun 23 øre, var det muligt, (at) vi kunde faa 2 Dækspladsbilletter, saa vare vi frelst. Veed Du, hvad der reddede os? Jeg kom med et i Tanker om, at i Begyndelsen af Rejsen havde jeg gemt nogle smaa, svenske Ti-Øre i det lille lukkede Rum af (i) Henriette's Portemonnaie, til Tak for Laanet af den. Dem fik vi frem; der var fire. Hurra!«

Sveriges-turen blev en kold oplevelse med storm, haglbyger og sne. Men ogsaa med maleriske landskaber, gæstgivergårde, der var mere eller mindre lette at finde frem til, ja, et sted, i Fagerhult, sov de to venner i himmelseng sammen, og et andet sted, hvor de logerede privat, sov de i en vældig kanapéseng, der blev slæbt ind midt i stuen, hvor ogsaa familien selv skulle sove. Familien troede først, at de var jøder, der ville opkøbe hår, og de to malere havde deres besvær med at forklare deres profession på svensk. Et andet sted antog man dem endog for at være skuespillere. Om nattelejet i Svenljunga fortæller Karl Madsen, stadig i brevet til Martha:

»De spurgte os saa, om vi vilde til Sengs. Vi svarede ja; men de blev ganske roligt siddende og saae på os. Endelig gjorde jeg det afgørende Skridt, og tog Frakke og Vest af; Manden og Konen betragtede os vedblivende. Jeg klædte mig saa helt af, og krøb under Skindfelsen (-tæppet); Jensen fulgte nølende efter, og beholdt Underbukser og Briller på i Sengen. Vi laae og proppede vore Lommetørklæder i Munden, for at hindre os fra at fnise; det lykkedes os imidlertid ikke. Manden og Konen lode aabenbart ikke til at fatte, hvad det var, vi fandt saa morsomt.»

Af Sveriges landbefolkning fik de to unge kunstnere et særdeles godt indtryk, meget religiøse var svenskerne, men ogsaa stærke til at »supæ« (drikke), efter Karl Madsens udsagn mest dem, der hed Johanson. Og de fik sunget Bellmann og fæd-

Hede ved Holstebro. (35,5x52,5). Udstillet på Charlottenborg 1882. Tilhører Ingrid Brun, Holte. (Foto: Hans Petersen)

relandssange, når snestormen rasede om ørerne på dem, og de traf festlige typer. Karl Madsen har tegnet i brevene, og en af tegningerne forestiller ham selv og Karl Jensen godt forkomne over en bid brød ved nogle vejsten ved Landvetter på vej til Göteborg.⁶ Da var det snevejr. Anderledes dejlig var den første aften, da de drog nordpå og hvilede sig på stranden i Humlebæk på vej mod Helsingør. Karl Madsen bliver helt lyrisk, da han skriver om denne første aften til Henriette Møller:⁷

»Du kan ikke troe, hvad for en dejlig Aften, det var; den mindede noget om de smukkeste Aftener i Skagen. Søen (Havet) var saa stille, saa stille; og genspejlede den fredelige Aftenhimmel, hvorpaa »Maanen stod i Taarer«. Kun lange, lave Brændinger (Dønninger) sloge, med store Mellemrum, sagte op mod Kysten, hvor vi sade og ledte om (efter) Skaller i den vaade Tang. (Karl) Jensen bemærkede, at man saa godt som aldrig traf noget rigtigt skønt i Naturen, der ikke tillige havde et tungsindigt eller vemodigt Præg. Jeg gav ham i Stilhed Ret.«

Karl Jensen fik dog også tid til besøg hjemme i Vestjylland, og her malede han bla. i sin akademitid »Fra klitterne ved Fjand i Søndre Nisum« (1873), et billede, der i mange år hang hos proprietær Knud Jensen på herregården »Udstrup«. Og han malede billeder fra Ringkøbing Fjord, Søndervig og Holstebro. Fra Holstebro bla. billederne »Bag vor have i Holstebro« (1874) og »Et gammelt brænderi. Holstebro« (1877). Det første billede beholdt han selv, mens vennen Niels Skovgaard fik det andet.

I 1879 forlod han Akademiet og debuterede på Charlottenborg med billedet hjemmefra »Vestjysk landskab. Sen eftermiddag«. Det var nok alle hans barndoms ture over heden, der havde inspireret ham til denne debut.

Det skulle dog ikke blive i Vestjylland, han lavede sine bedste landskabsbilleder. Hans ungdoms hovedværk »Landskab fra Næstvedegnen. Nestelsø. Sildig eftermiddag«, udstillet på Charlottenborg 1884, fik kritikerne til at tale om fornøjelse i dansk kunst og sammenligne ham med den store franske kunstner Corot. Men Corot havde Karl Jensen slet ikke set på dette tidspunkt. Han kom ikke til Paris før 1889, og gik først da med vennen Niels Skovgaard på opdagelse i al den spændende, nye franske kunst.

Statens Museum for Kunst købte i 1906 billedet fra Nestelsø (det findes i dag på Ribe Kunstmuseum) og den Hirschsprungske Samling ejer forarbejdet, malet året før.

I sommeren 1884 træffer vi Karl Jensen og hans bedste ven gennem livet, Niels Skovgaard, på en tur til Vesterhavet. Niels Skovgaard var søn af den berømte landskabsmaler P. C. Skovgaard og bror til Joakim Skovgaard, der udsmykkede Viborg Domkirke. Både Karl Jensen og Niels Skovgaard hørte til »de stille i landet« og de fandt hurtigt sammen på Akademiet, og i det Skovgaardske hjem på Rosenvænget oplevede Karl Jensen et miljø, han aldrig før havde kendt. Et hjem så genemsyret af ånd og kultur, at det fik umådelig betydning for ham.

Da Niels Skovgaard lod sig lokke med til Vestjylland af Karl Jensen, havde han håb om at finde »en stor melankolsk uberørt natur«, og han blev ikke skuffet. De to venner var først en tur sydover til Fanø, og drog så nordpå langs kysten. De slog sig ned i Kjærgaard, en lille by mellem Fiil Sø og havet, og logerede i en hytte hos en gammel kone. Her malede Niels Skovgaard sit kendte dramatiske billede »Brænding ved Jyllands Vestkyst. 1884«, og han skrev begejstret til broderen Joakim, der opholdt sig i Italien: »Bliv du bare i Italien og Grækenland, jeg misunder dig ikke«. Og de to kunstnere nød det hele, det enorme himmelrum, den brede sandstrand, lyset, klitterne og havet.

Rejser og besøg hos gode venner blev i det hele taget højdepunkterne i Karl Jensens ungdomsliv. Til hverdag var der ikke megen festivitas over hans tilværelse. Det fejende og flotte lå ikke for ham, han var en grundig håndværker, en langsom slider. Som maler fik han ingen stor produktion, han efterlader sig kun ca. 200 værker, mest malerier og skitser, men også raderinger og akvareller. Han kunne bedst lide det lille format, og han arbejdede længe med hvert billede. Bestillingsarbejder til tidsskrifter, bøger og ugeblade påtog han sig gerne og udførte også flere kopieringsarbejder af store værker⁸, alt sammen med megen respekt for opgaven. Selv bagtæpper til et dukketeater malede han⁹.

Alle disse opgaver gav ham en ting, han satte pris på, nemlig faste indtægter. Han led af skræk for ikke at kunne afsætte sine billeder, og det er meget besynderligt, for de billeder, han udstillede, blev altid solgt. Han havde et publikum af kræsne kendere, og de svigtede ikke, hverken da han udstillede på Charlottenborg, eller

da han gik over til »Den frie Udstilling¹⁰«. Det er egentlig overraskende, at den nærmest selvudslettende Karl Jensen optræder som oprører og medstifter af »Den frie Udstilling« i 1892. Hans billeder var nemlig velanskrevne på Charlottenborg, han var aldrig blevet afvist, som så mange andre af tidens talentfulde malere var blevet det. Men han har givet følt, at han måtte støtte sine kammerater, bl.a. brødrene Skovgaard, der var mellem dem, der brød ud. Iøvrigt blev Karl Jensen aldrig en flittig udstiller, ofte vandrede hans billeder lige fra staffeliet til køberens stue, og når de først var der, ville han ikke bede om at låne dem til udstilling. Først i 1916 fik publikum et samlet overblik over hans produktion ved en retrospektiv udstilling arrangeret af Malende Kunstneres Sammenslutning hos V. Winkel og Mag-nussen i København.

I løbet af firserne var landskaberne vejet til fordel for interiørerne i Karl Jensens kunst. Ifølge Karl Jensens egne optegnelser var han første gang på Frederiksborg Slot i 1885, hvor han fra den nyrestaurerede Prinsessefløj skulle lave tegninger til Illustreret Tidende. Han blev så glad for de stille, smukke rum, at han slog sig ned på slottet en hel vinter. I et erindringsglimt fra »Samleren« fortæller han:

»Jeg blev boende her den hele Vinter, og det blev en streng Vinter. Isen og Sneen lå fast til sidst i Marts. I Maaneder var der Kuldegrader inde i Husene. En venlig Dame havde laant mig en stor Kørepels, og udstyret med Sivsko befandt jeg mig særdeles vel her, det kunde undertiden være underligt nok at gå den ganske Dag ene i den store Bygning, men jeg har som Dreng og ung aldrig været gladere, end når jeg ene vandrede milevidt ud over de mørke jyske Heder; i dette var der noget lignende, den store Stilhed tiltalte mig. Til Tider kunde det være anderledes, jeg kunne sidde ved mit Arbejde og høre paa, naar Vinden ruskede i Blyruderne, suse om Taarnspirene eller Trækvinden som en hel køn Ven gik fra Rum til Rum.«

Frederiksborg Slot endte med at blive et helt kapitel i Karl Jensens liv, og han fik malet mange billeder herfra. Han fik ligefrem succes på sine stille, smukke slotsrum, altid malet med blød pensel og i tilbageholdent farvevalg. Et af hans sidste billeder, før han blev blind, malede han her, nemlig »Porttårnet, Frederiksborg Slot« fra 1923. Det findes i dag på Lolland Falsters Kunstmuseum i Maribo.

Men et af Karl Jensens dejligste arkitekturbilleder – set med vor tids øjne – er nok et billede fra det indre af Marie Kirken i Helsingør, før den blev restaureret. I dette billede fra 1888 er en fantastisk lysvirkning, et udsøgt dæmpet farvevalg og en udtryksfuld stilhed. Forarbejdet til billedet, malet samme år, befandt sig i mange år i ungdomsvennen Karl Madsens samling, det hang i hans arbejdsværelse. Desværre kan disse billeder ikke ses, da de er i privateje, men et andet godt interiørbillede fra denne periode ejes af Statens Museum for Kunst. Det er »Interiør fra Rosenborg. Audienssalen eller Dronningens Gemak (1889), som i øjeblikket er udlånt til den danske ambassade i London.

Karl Jensens syn havde fået et alvorligt knæk, da han i 60-års alderen påtog sig at tegne kongesigillerne til A. Thisets bog. I tre år sad han på Rigsarkivet og tegnede segl. I lysforholdene var elendige og lønnen heller ikke for god. Men han hav-

Altret i Frederiksborg Slotskirke 1916. (44×36). Tilhører regnskabschef Svend Aage Jørgensen, Klampenborg. (Foto: Torben Skov)

de påtaget sig arbejdet og stædig var han. »Jeg har påtaget mig dette arbejde og lovet at fuldføre det«, sagde han til bekymrede venner, som fandt det ganske urimeligt, at en mand med hans talent ikke benyttede sine sidste år til selvstændige værker. Seglene blev smukt gengivet, en kunstner værdige, men omkostningerne syntes for store.

Landskab fra Næstvedegnen. Nestelso. Sildig eftermiddag. (79,8x126). Udstillet på Charlottenborg 1884. Tilhører Statens Museum for Kunst. Deponeret på Ribe Kunstmuseum. (Foto: Torben Skov)

Meget fine er også hans illustrationer til Oldskriftsselskabets skrifter, det var sådan set dem, der førte resten med sig. Til det store værk M. Galschiøts »Danmark«, der udkom 1887-93, leverede han en række mesterlige tegninger, som også må henregnes til hans samlede produktion.

Privat boede Karl Jensen som nævnt først i København, siden i Lyngby, og herfra har han malet mange »stille stuer« og fine små landskaber, bl.a. fra Ørsted-egnen i Nordsjælland. »Fra en lille bondehave, Lyngby« (1906), et billede, som findes på Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder¹¹, er også fra denne periode.

Lige fra firserne havde Karl Jensen elever, og Albert Gottschalk var en af dem. Han kunne håndtere et gadebillede, og det var ikke hos P. S. Krøyer, han havde lært det, det var hos Karl Jensen. Det var i det hele taget ikke kun kredsen omkring Vilhelm Hammershøi, der havde taget ved lære af Karl Jensen, men en hel række af firsernes unge kunstnere. Vilhelm Hammershøi selv kan takke Karl Jensen for inspirationen til alle sine stille rum, der siden blev så berømte. Også den yndige Anna Hansen fra Fyn, senere gift med maleren Fritz Syberg, var Karl Jensens elev. Hun blev blomstermaler.

I 1912 døde Karl Jensens mor, og i 1917 købte han et lille hus med have i Nyhuse ved Hillerød¹², hvor han boede sammen med søsteren Jensine, der var blevet enke. Egnen omkring Hillerød havde han længe holdt af, han opdagede den, da han malede på Frederiksborg Slot. Ikke så langt herfra, ved Lyngby Sø, boede Niels Skovgaard, og flere andre kunstner venner havde også slået sig ned på egnen. I Ny-

huse levede Karl Jensen et stille, tilbagetrukkent liv og var i sine sidste år helt blind.

Fra denne tid huskes Karl Jensen af læge A. H. Riise, Hørsholm, der var hans læge gennem årene i Hillerød. Læge Riise, der i dag er 98 år, fortæller:

»Det lille hus i Løngangsgade var et beskedent borgerligt hjem helt uden kunstnerisk særpræg – det var slet ikke et flot og spændende kunstnerhjem, som jeg kunne opleve det hos andre af egnens kunstnerfamilier. Karl Jensen var en elskværdig, særpræget, helt usentimental mand, som man kan glæde sig over at have kendt. Havde han levet i dag, ville man vist nærmest have kaldt ham en smule venstredrejet. Efter hans død fik jeg bragt et sammenrullet lærred, der havde taget skade af at være gemt væk. Det forestillede et dejligt landskab fra Sverige, hvor han i sin ungdom malede med Niels Skovgaard i skovene ved Varberg. Jeg fik billedet restaureret og har altid holdt af det. Nu, da jeg er blind, er det overdraget en ung slægtning«.

Blandt Karl Jensens venner i Hillerød var kunstneren Johannes Ottesen og hans kone, Ellen, der var datter af maleren Viggo Johansen og også uddannet på Akademiet. I dette hjem kom Karl Jensen og hans søster ofte på besøg, og datteren, Lise Schrøder, Birkerød, mindes de to »bittesmå« mennesker, som hun kalder dem, således:

»Hjemmet i Løngangsgade var helt præget af fru Klüver, det var hendes hjem fremfor hans. Især husker jeg en masse tikkende ure. Men et sted i huset må Karl Jensen vel have haft et rum, hvor han kunne male og være sig selv; jeg har dog aldrig set det. Måske gik han op på Frederiksborg Slot og malede, det er muligt han har haft et rum, han måtte bruge der. Fru Klüver havde to voksne børn, Kaj, der var bogbinder, og Gerda, der spillede harpe, men jeg husker dem ikke så tydeligt. Karl Jensen og hans søster kom ofte ud til os på »Hillerødsholm«, og var det en sommerdag, blev der serveret te i haven. Jeg husker engang, at Karl Jensen fortalte sådan en morsom historie fra sin barndom i Holstebro, for selv om han havde haft et svært liv, var han ikke uden humor. Det var en historie om et dukkekomfur, hvor han og Jensine havde stegt en gråspurv.

Af andre gæster til sådan et tebord var ofte Svend Hammershøi og hans søster Anna, tegneren Christian Kongstad Petersen, der siden blev kendt for sine fine Dickens-illustrationer, malerne Asger Bremer og Andreas Friis, der boede lige i nærheden, og professor Ejnar Nielsen, der kom fra København. På cykel ankom tegneren Laurids Tetens, der bla. tegnede til »Blæksprutten«, og han havde ofte en høne under armen, for han holdt høns hjemme i Sørup. Og så gik snakken livligt omkring teen, det var næsten altid improviserede sammenkomster, der blev diskuteret kunst og meget andet, og alle havde et par fornøjelige timer«.

På besøg hos Karl Jensen kom også maleren Karl Madsens barnebarn, Else Lofthus, som i mange år var ansat på Statens Museum for Kunst. Hun var af og til med sin mor i Løngangsgade, da hendes mor var Karl Jensens guddatter.

Også hun mindes ham som »meget lille«, helt krumbøjet af gigt, med snehvidt hår og skæg, og hun tilføjer: »Han var et fint og elskeligt menneske«.

Fra Karl Jensens år i Hillerød findes på Det kongelige Bibliotek en brevsamling, som Karl Jensen skrev til vennen, xylograf F. Hendriksen. Allerede i 1918 klager Karl Jensen over sit syn, og i perioder kan han ikke male. I 1924 er det kommet så vidt, at Karl Jensen kun med stort besvær kan fuldføre et billede fra Frederiksborg Slot. Han kan kun male på dage, hvor han ikke behøver at dryppe øjnene, læse kan han slet ikke, skriften flyder fuldstændig ud i tåge, men han har meget svært ved at opgive håbet om bedring. Han er dybt bekymret for fremtiden, for nok får han et årligt beløb af statskassen, men det og et par andre legater samt sparepengene er ikke nok til at sikre tilværelsen for ham og hans søster, der er ganske uden midler. Xylograf Hendriksen hjælper ham med at få støtte fra kunstnerkassen, og han får i 1926 tildelt livsvarigt legat fra Akademiet. Men da har Karl Jensen også forlængst solgt sine sidste arbejder, og om dette skriver han i 1924 til Hendriksen:

»Af gamle Studier har jeg kun nogle Smaalapper og enkelte større Landskaber, som aldrig er bleven helt færdige, men som jeg nu har pyntet lidt på og solgt de fleste af, nu da ingen Fordringer mere stilles til Udførelsen, og jeg selv heller ikke så godt ser Manglerne tager Folk dem alligevel«.

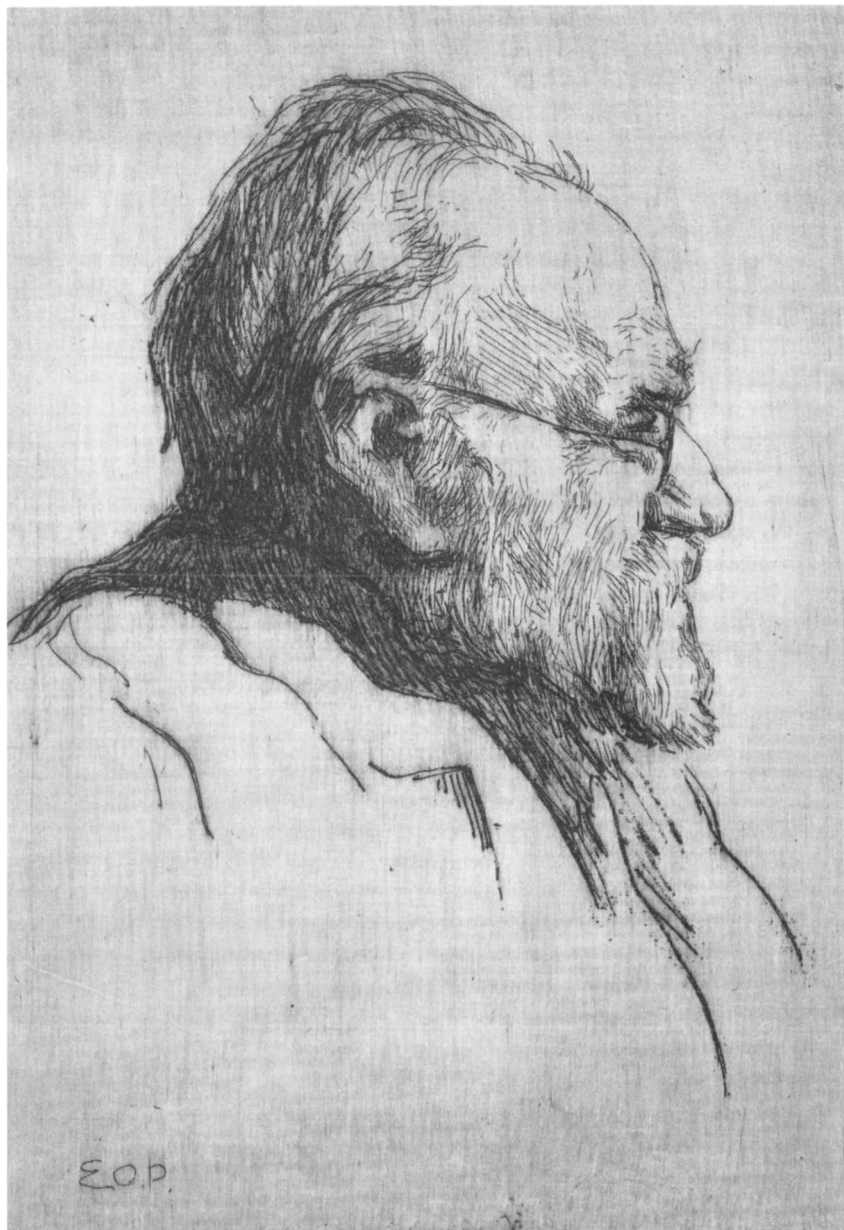
Karl Jensen kan altså hverken tegne, male eller læse mere, alle disse glæder er taget fra ham. Men vennerne med maleren Nicolaus Lützhøft i spidsen finder på råd. De forærer ham til hans 75-årsdag i 1926 et radioapparat. I et brev til Hendriksen skriver Karl Jensen:

»Jeg takker da også meget for Radioapparatet – vi har begge megen Glæde af det, jeg kan jo slet intet tage mig for i disse lange Vinteraftener og det korter da Tiden meget for mig. Musikken sætter jeg mere Pris på end før og der er også andre rare Ting. I aften hørte vi Molières »Den indbildte syge«.

I 1927 hyldede Kunstforeningen Karl Jensen med en retrospektiv udstilling, som Karl Jensen ikke selv var i stand til at se, men som han sikkert har glædet sig over. Han fik mange fine anmeldelser, og den unge kritikergeneration forundredes over, at disse »gammeldags« billeder virkede så »enkelt og stærkt«. Th. Faaborg fremhæver bl.a. Karl Jensens »stille stuer«, men især et billede, hvor moderen og søsteren sidder fortroligt overfor hinanden, optaget af et brev, og han finder, at det virker stærkt og indlevet med de gamle møbler, billederne på væggen, de mange små beskedne og dog så indholdsrige ting. Og han skriver:

»På en Udstilling som Karl Jensens har man en bestandig stærk Fornemmelse af at være i det allerbedste Selskab. Han maa sikkert være lige elskelig som Menneske og som Kunstner«.

Af venner blev Karl Jensen da også karakteriseret som et beskedent, stilfærdigt, nobelt, kundskabsrigt menneske, som aldrig lærte at bruge albuerne. Som ung søgte han f.eks. aldrig legater. Han syntes altid, der var nogen, der var bedre, og så vilde han ikke stå i vejen. Men når så endelig han kom afsted på sine studieture, som da han i 1894 drog til Rom, var hans glæde uden ende. Glemte var sliddet med at

Karl Jensen som 75-årig i 1926. Radering af Ellen O. Petersen. Tilhører Lise Schrøder, Birkerød.

slæbe penge sammen og glad registrerede han hver lille ting undervejs. Han interesserede sig for alt, også sociale forhold. Han var noget så sjældent for en kunstner dengang som overbevist socialist¹³, og folkekirken meldte han sig ud af. Den unge malergeneration fandt ham nærmest sær med al hans idealisme, og da han døde d. 23 maj. 1933, kunne man i kunstdidsskriftet »Samleren« læse følgende linier i nekrologen:

»I en hård tid en underlig, virkelighedsfjern særling, men med et drag af høje tinder og ren luft omkring sig. Hans minde vil aldrig miste det.«

I mange år var Karl Jensen helt glemt. Men sidste år, i 1981, fik han sit comeback. Da var hans »Nature Morte« fra 1883 med på den store dansk-tyske udstilling »Danmark og Tyskland 1864-1900. Modstandere og naboer.« Det var en vandredstilling, der blev vist i København, Århus, Kiel og Berlin. I Tyskland genså man med glæde Karl Jensen. Han var højt vurderet her, mens han levede og har malet fremragende billeder fra Lübeck Domkirke, selve byen og flodlandskabet ved Trave. Flere af Karl Jensens billeder hænger i dag i Tyskland, og man har nu fra tysk side ønsket at få et udvalg af hans billeder til en udstilling i Lübeck. Det bliver et detektivarbejde at finde Karl Jensens billeder i dag, og det er museumsinspektør Jørn Otto Hansen, Herning Kunstmuseum, der er blevet opfordret til at påtage sig den store opgave, da han var med til at arrangere vandredstillingen. Skovgaard-slægten, der stadig ejer villaen ved Lyngby Sø, kan, sammen med Karl Madsens barnebarn, Else Lofthus, blive en uvurderlig hjælp i dette arbejde, og måske kan Karl Jensens søsters efterslægt også blive det. Jensine Christine, gift Klüver, arvede nemlig både hus og indbo efter Karl Jensen, og hans private samling omfattede bl.a. billeder fra det gamle Holstebro og af moderen, købmandskonen fra Holstebro, der skulle opleve, at hendes søn blev en af sin tids virkelig fine kunstnere. Selvfølgelig er der også en del billeder at hente på museerne, fra hans senere periode bl.a. på Københavns Bymuseum¹⁴, men da hans produktion var så forholdsvis beskeden, er det ikke noget stort udvalg, der kan hentes ad denne vej.

Men lykkes opgaven, vil det være naturligt, at også holstebroerne får udstillingen at se. Paradoksalt nok vil der ikke være meget af Karl Jensens Vej tilbage til den tid, for der er planlagt sygehusudvidelse netop der, hvor vejen ligger. Det er således tænkeligt, at holstebroerne mister en vej, men genfinder en kunstner, et bysbarn om hvem museumsdirektør, dr. phil. Knud Voss, har skrevet de optimistiske ord, at »hans tid kommer nok«.

NOTER:

- 1) Fra »Portræt« i Politiken d. 22.11.1911. Nicolaus Lützhøft var elev af Karl Jensen
- 2) Dansk Kunsthistorie, bind 4. Friluftsstudie og virkelighedsskildring 1850-1900

- 3) Karl Jensens Vej fik sit navn i 1943-44, da Allégades sydlige strækning over Lægårdvej blev delt i V. F. Welsch Vej og Karl Jensens Vej.
- 4) På dåbsattesten står Carl Georg Jensen, men Karl Jensen stavede aldrig sit navn med C, og mellemnavnet Georg brugte han kun sjældent. Hans malerier er oftest signeret K. J.
- 5) Martha Kirstine Møller, født i Øster Thirup ved Hjørring, kusine til Anna Brøndum i Brøndums Gæstgivergård i Skagen. Hun flyttede til Skagen i 1874, hvor familien boede i bedstefaderens hus, hvor også unge kunstnere logerede om sommeren, bl.a. Karl Madsen, Michael Ancher og Viggo Johansen. Martha blev gift med Viggo Johansen i 1880, og kusinen Anna blev Michael Anchers brud.
- 6) Originalen til denne lille skitse i brevet ejes i dag af Karl Madsens barnebarn, museumsassistent Else Lofthus.
- 7) Johanne Henriette Møller, Marthas søster, blev Karl Madsens første kone. Hun døde i barsels seng i 1881 efter at have født en søn. Brevene til Martha og Henriette er fra »Samleren« 1939: »Breve fra Karl Madsen til Viggo Johansen og hans familie«.
- 8) Karl Jensen efterlader sig fire store kopieringsarbejder: 1. 1896. Efter Carl Blochs altertavle i Løderup kirke i Skåne (1878): Kristus i Emaus. Til kirken i Korsør. 2. 1912. Efter Christen Købkes maleri: Frederiksborg Slot. Parti ved Møntbroen (1836) 3. 1913. Efter Lazarus Barattas maleri (1652) på Gripsholm Slot: Frederiksborg og Sparepenge, set omtrent fra det nuværende torv i Hillerød. Til Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. 4. 1914. Efter August Jerndorffs portræt af konseilpræsident Jacob Brønnum Scavenius Estrup (1896) Originalmaleriet på Skaføgård. Til Rigsdagens Landsting.
- 9) Det drejer sig om bagtæpper til Aksel Jacobsens fornemme dukketeater (Legetøjsmuseet, København). Disse bagtæpper blev vist som godnatbilleder i TV i vinteren 1979-80.
- 10) Den frie Udstilling hædede Karl Jensen med en mindeudstilling i 1934, et år efter hans død.
- 11) Maleriet var indeholdt i den såkaldte kunstnergave 1920. Af Karl Jensen har Sønderjyllands Kunstmuseum også 8 raderinger, bl.a. 4 fra Forum Romanum. Maleriet er udlånt til Tønder Teater.
- 12) Karl Jensen boede Løngangsgade 23.
- 13) Karl Jensen blev socialist, da han var i lære som kleinsmed og gik som ung svend til socialistiske møder. Han holdt alle dage med de små i samfundet og følte sig vel netop derfor forpligtet til at sørge for moderen og søsteren, der var uden midler. Karl Jensen var også frihedsmænd, og han holdt betegnende nok aviser som »Social-Demokraten« og »Flensborg Avis«.
- 14) To store dekorative landskabsbilleder fra Sønder sø Vandværk (1902-03) samt »Festsalen på Rådhuset under udstillingen 1901«, alle tre bestillingsarbejder til byen København. Desuden »Holger Danske Briller. Nørre Fælle, København«, 1890, og »Det indre af Helligåndskirkens Kapel«, 1902.

KILDER

Knud Voss, museumsdirektør, dr. phil: Dansk Kunsthistorie, bind 4, Friluftsstudie og virkelighedsskildring.

Niels Th. Mortensen: Dansk Billedkunst.

Karl Madsen: Kunstens historie i Danmark.

Philip Weilbach: Dansk Kunstnerleksikon.

Dansk Biografisk Leksikon.

Nicolaus Lützhøft: Kronik. Politiken. d. 22.11.1921.

Alexander Fugl: Kronik: Social-Demokraten. d. 21.7.1933.

Aksel Rode: Niels Skovgaard.

Samleren 1926, 1927, 1933, og 1939.

Fortegnelse over Karl Jensens malerier, akvareller, raderinger, 1873-1916. Malende Kunstneres Sammenslutning. V. Winkel og Magnussen.

M. Galschiøts: Danmark.

Den slægtsforskning, hvorpå dele af artiklen er baseret, er udført af slægtsforsker Rigmor Lillelund, Naur.

Hanna Nielsen
Journalist
Gimsinghøje 25
7600 Struer

En gymnastikforening og dens betydning for et sogns ungdom

Af Aksel Astrup

Danmark er foreningernes land. Når 10 mennesker samles om et eller andet, skal der stiftes en forening. I nogle tilfælde med et kulturelt formål, i andre tilfælde med et forretningsmæssigt sigte, men vel i alle tilfælde i organisatorisk øjemed.

Sådan var det ikke for 100 år siden. Da kunne man samles om ganske enkelte interesser, synspunkter og ideer, uden at der skulle laves en forening ud af det. Men alligevel blev der i 1870'erne og 1880'erne lagt mange grundsten, som senere skulle vise sig at blive fundamentet til gode og livskraftige foreninger. Det gælder f.eks. de fleste af de vestjyske gymnastikforeninger. En af disse er FASTER Gymnastikforening, som denne beretning skal handle om.

Det er begrænset, hvad der er af skriftligt materiale fra selve starten af denne forening. Den første protokol, der indeholder de første vedtægter fra 1. marts 1892, er skrevet på FASTER mejeri og underskrevet af K. Th. Lauridsen, der på dette tidspunkt var mejeribestyrer i FASTER. Først i 1902 er der beretninger fra arbejdet i foreningen, men meget var foregået før den tid.

Når man ikke har skriftligt materiale, må man ty til sognets ældre, og da der er mange meget gamle mennesker i FASTER sogn, har det været muligt at få en næsten fyldestgørende beretning om starten til den forening, som lige siden har været med til at påvirke sognets unge i åndelig, fysisk og social henseende. I arbejdet blev udviklet en kammeratskabsånd, der for mange har haft livslang betydning, uanset hvor i landet, ja verden, disse FASTERbørn fik deres livsgerning.

Gymnastikken og samværet blev formidleren af forskellige kulturmønstre, der hver især var rodfæstede i solide vestjyske bondetraditioner. De 2 ugentlige gymnastikaftener udviklede sig til kærkomne åndehuller, hvor bonden, håndværkeren, mejeristen, kommissen, den verdslige og den religiøse kunne forenes i et fællesskab og en gejst, som ofte stod i modsætning til en barsk hverdag. Gymnastikkens betydning for det kulturelle ungdomsarbejde kan ganske enkelt ikke overvurderes. Den skabte vekselvirkninger og inspiratorisk livskraft, hvis ideer kan spores langt ud over gymnastikkens grænser. Gymnastikforeningen blev for mange FASTERboere

Faster Gymnastikforenings første gymnastikhold, der deltog i en opvisning i Tarm 1894. Overste række: Ukendt. Ukendt. Svend Bendtsen (leder). Mads Fastergaard. Jens Østergaard. Jens Madsen. Midterste række: Niels Kjær. Søren Madsen. Jørgen Henriksen. Jens Vestergaard. Peder Søndergaard. Nederste række: Ukendt. Mads Peder Holk. Laurids Hansen. Jens Chr. Hansen. Thomas Krogh.

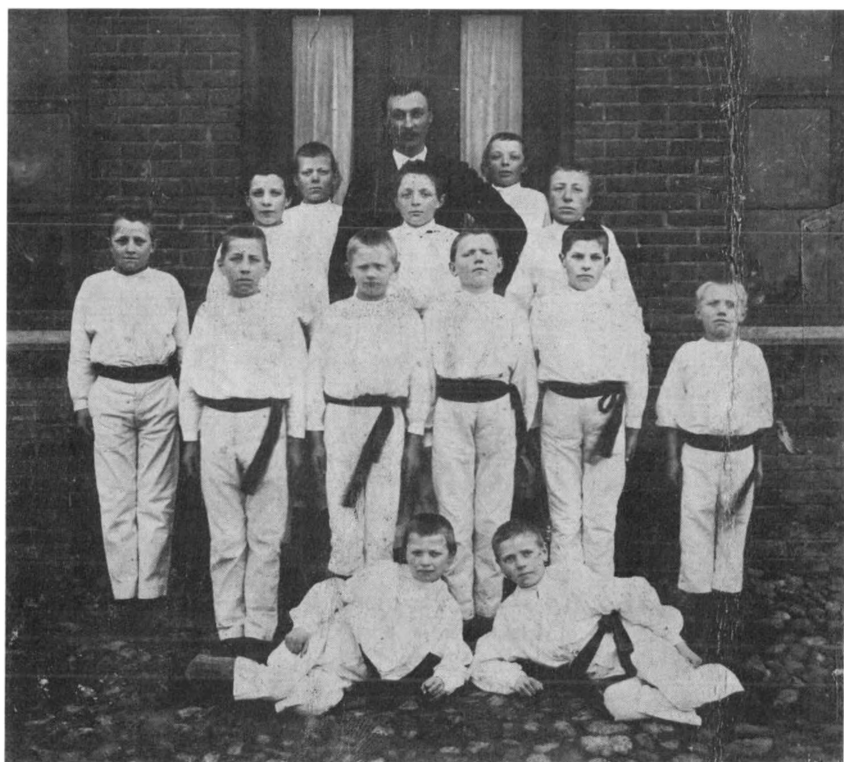
det samlende midtpunkt, og den fælles stræben mod gymnastisk perfektion parret med en uomtvistelig social funktion betød måske for mange netop det puf, der skulle til for at undgå et liv domineret af selvtilfredshed og monotoni. Gymnastikken, og hvad deraf fulgte, betød netop det kig ud over horisonten, som er nødvendigt for et fordomsfrit livssyn fyldt med idealer og almenmenneskelig forståelse. Eftersom Niels Bukh kom til at betyde så uendelig meget for gymnastikkens udvikling også i Faster, kunne det måske være passende at afslutte indledningskapitlet med denne kæmpekrafts altdominerende motto: Den bedste hvile findes ikke i stilstand, men i nyt afvekslende arbejde. Dette brugt om den primitive grundgymnastik, men i forfatterens øjne lige værdifuldt i overført betydning, og en smuk og rammende grundsætning for arbejdet i Faster Gymnastikforening.

Gymnastikken var absolut noget sekundært i de første mange år. Skydning og øksersits har været det primære, for det var jo gode fædrelandskæmpere, man ville skabe.

Som nævnt blev foreningen stiftet den 1. marts 1892 og blev døbt Faster Skytte- og Gymnastikforening, men man fik først en fane i 1893, så dette år er blevet anvendt som stiftelsesår lige siden.

Nu startede en forening ikke på en studs dengang. Allerede i slutningen af 1870'erne og begyndelsen af 1880'erne skete der en masse, som senere skulle bidrage til dannelsen af en forening. Fra de allerførste år har man skriftlige vidnesbyrd, idet Svend Bendtsen fra »Kirkegården« i FASTER var med fra den spæde begyndelse, og han har skrevet noget, som skal med i denne artikel.

Om Svend Bendtsen, der indtil sin død var trofast mod det sogn, hvori han var født, og den gymnastikforening, som havde givet ham så mange glæder, kan oplyses, at han var meget alsidig og initiativrig, og han var foreningen en god mand lige fra sine helt unge dage, til han som 73-årig i 1943 blev udnævnt til æresmedlem i foreningen.

Drengebold fra FASTER Gymnastikforening 1898-99.

	Ukendt	Kr. Kelstrup	Hans Bjergbo	
	Peder Randeris	Jan Aaes Jansen	Lund Nielsen	
Ukendt	Mads Astrup	Mads Bendtsen	Ukendt	Anders Nørgaard
		Søren Randeris	Ukendt.	Simon Bendtsen

Jan Aaes Jansen er eneste nulevende. 95 år og på plejehjem i Skjern.

Svend Bendtsen skriver, at der kom en ung mand hjem fra Kongens Tjeneste, datidens benævnelse for militærtjeneste. (Den unge mand var Anders Jansen, »Bjergbo«, født 25 juni 1858, iflg. Fastergårdsslægtens slægtsbog). Han havde været korporal, og han var den første, der samlede de unge karle til øvelser, ikke egentlig gymnastik, men eksercits og fysisk træning på agrene. I mangel af redskaber brugte man hinanden til at springe buk over. Svend B. var med på venstre fløj, og som han selv skriver, var han kun en dreng dengang. Han er født i 1871.

Senere, ikke tidsfæstet, tog en anden ung mand sig af de unge. Han hed Ole Poulsen, og han skal have været så begavet, at han kunne læse, da han kom i skole. Færdigheden havde han opnået gennem studier af hjemmets almanak. Han blev også soldat og korporal, fik senere en læreruddannelse og var biskolelærer om vintere. Jeg har kun kunnet få oplyst, at Ole Poulsen stammede fra Fasterlund.

I Anders Jansens fodspor fik denne mand atter samling på de unge, men nu dyrkede man ikke blot fysiske øvelser på markerne. Ole var lærer, og han tog andre emner op, såsom politiske spørgsmål, religiøse emner, man foretog udflugter, drøftede aktuelle sognespørgsmål o.s.v. Det førte altsammen til, at der skulle startes en forening, og at man skulle samles om skydning og gymnastik. Ole var selvskreven som leder af gymnastikken.

Svend Bendtsen fortæller, at nu var det også forbi med enigheden. Nu mødtes modsætningerne, for gymnastik var noget, man ikke kendte ret meget til i 1880'erne. Der opstod stridigheder i sognet, bølgerne gik højt, men Svend Bendtsen forbigår episoderne i tavshed. Dog skriver han, at en gårdmand skal have smidt en 50 kroneseddel til sin søn og sagt til ham: »Nu kan du rejse, og du skal ikke komme hjem mere, når du skal til sådanne narrestreger som gymnastik«. Den unge mands mor og søstre fik dog bilagt striden.

Store stridigheder har der været i sognet, da man omkring 1890 luftede tanker om dannelse af en gymnastikforening. Alle forstod nødvendigheden af og det gavnlige i eksercits og skydning, men gymnastik, det var dog for pjattet. Her som så ofte før og senere samles og udvikles kræfterne i modgang. Megen polemik gik forud, før foreningen var en realitet, og mange unge mænd dyrkede gymnastik under yderst primitive forhold. Nævnes skal Svend Bendtsen, dennes broder Mads Bendtsen, bedre kendt under navnet Mads Kjærk, Jens Aaes, den senere mangeårige sognefoged i Faste. Enkelte var så ivrige, at de gik de 8 km. til Skjern for der sammen med andre interesserede at dyrke legemsøvelser. Men det store flertal betragtede entusiastene som tåber og legemsøvelser som det rene narreværk. Men den berømte lille bæk blev til en å, og i slutningen af 1880'erne fik man samlet reelle hold, med blandt andre nævnte Ole Poulsen som leder. Gymnastikken blev dyrket i laderne hos Mads Østergaard, Mads Vestergaard og på gården »Aaes« i Faste-kjær. Enhver, der bare kan huske 60 år tilbage, vil vide, at denne ladegymnastik blev dyrket under særdeles beskedne forhold. Det foregik med petroleumsløgter som belysning, stampet logulv til fritstående øvelser, og høgulve til springene.

Redskaberne var fyldte kornsække. Interessen var der, og det, som af mange blev regnet for tåbeligt, blev til organiseret gymnastik og skydning.

I 1893 blev forsamlingshuset i Astrup bygget, og så var der lagt op til gode forhold for »ladegymnasterne«. Nu kunne f.eks. også pigerne være med. Huset i Astrup er det, som Anders Kousgaard senere i en menneskealder drev cykelforretning i.

Ikke alene fik man efter datidens forhold gode kår for gymnastikken, men også udefra kommende impulser gav »Tåberne« vind i sejlene, idet højskolerne nu var begyndt at optræde på den kulturelle front. Her havde man også gymnastik på programmet, og en vel nok beskeden lederuddannelse, men ledere blev der ud af det, endda gode ledere. Skydning var stadig dominerende for karlene, og derfor var tilslutningen bedst til pigegymnastikken.

I 1893 fik Ole Poulsen embede som lærer, hvor ved man ikke, og da gymnastikken ikke måtte gå i stå, opfordrede han Svend Bendtsen til at overtage ledelsen. Det var med store betænkeligheder, Svend Bendtsen gjorde dette, for han havde ikke været i Kongens Tjeneste med den deraf følgende faglige ballast. Han var jo bare en almindelig gymnast. Men han løste opgaven godt, takket være sin alsidighed og inspirerende personlighed.

Det kneb dengang, som nu, med penge til driften, og man måtte så ty til lotteri og dans. Pigerne syede gaver til lotteriet, og Svend Bendtsen spillede op til dans i faderens vognport. Det var ikke store midler, der skulle til; man kunne klare sig med lidt hjælp til selvhjælp. Pengene blev brugt til redskaber. Det ene med det andet førte efterhånden til så gode gymnastikhold, at man kunne deltage i konkurrencer med andre hold i Ringkøbing Amt.

Det var de tidligere nævnte, der trak det store læs, og mange kan bekræfte, at de på deres gamle dage glædedes over udviklingen og den store betydning, deres grundlæggende arbejde fik for sognets ungdom.

Sammenholdet var stærkt, og yderligere forstærket blev det, da man ved gymnastikopvisning i foråret 1893 kunne indvie den fane, som unge piger i FASTER havde syet til foreningen. Et symbol som senere skulle blive årsag til stridigheder. Fanen bærer påsyet indskription: FASTER Skytte- og Gymnastikforening af 1893. Fremad frem, til værn om frie hjem.

Ved en opvisning i Tarm i 1894 havde Svend Bendtsen et drengehold med, og også ved denne lejlighed viste han sin alsidighed, idet han havde skrevet en sang til indmarchen. Både holdet og sangen gjorde lykke:

Her marcherer vi drenge fra FASTER nu op
vor ungdomsfriske toner nu skal klinge
men dermed må I ikke tro, at vi siger stop,
nej vi vil prøve hest og snor at springe
et to et to et to

Men I må ej tro, af vi bare har stridt
for gymnastik i vore unge dage
i boglige kunster vi også har slidt
men begge dele godt kan sammen mæge
et to et to et to

Svend Bendtsen havde 26 drenge på holdet, blandt andre den kendte Jens Astrup, Fastergård, som døde på De gl. Hjem i FASTER, 98 år gammel. Min moder, Anna Astrup, 91 år og nu på De gl. Hjem i FASTER, var i mange år på pigeholdet, og hun har med sin særdeles gode hukommelse været mig en god hjælp, da trådene fra starten i 1880'erne skulle samles. Hun er fra gården »Aaes«, hvorfra mange impulser til denne forening udgik, ligesom også senere f.eks. ideen til et sognebibliotek kom derfra. Men det er stof til en helt anden historie.

Der foreligger ikke noget skriftligt fra de første år i foreningens historie, så igen må man ty til sognets ældste for at skaffe viden. Årene op til århundredskiftet var jo præget af mangt og meget i både det kulturelle, religiøse og politiske liv, og bl.a. dette har været med til, at man dyrkede sit foreningsarbejde stiltfærdigt og støt. Også i FASTER sogn har denne periode haft sin betydning.

I 1905 blev forsamlingshuset i FASTER bygget, og gymnastikforeningen flyttede straks sin aktivitet til dette hus, hvor arbejdet fik hjemsted, indtil centralskolen i Astrup blev taget i brug i 1966. Det er ganske interessant at lægge mærke til, hvordan man har flyttet aktiviteterne fra det, der i daglig tale hedder »æ sønder aa æ narr sogn«. I den nordlige del af sognet fik Indre Mission og andre missionske retninger deres ståsted, mens den søndre del var hjemsted for grundtvigianerne. Skellene har i mange sogneanliggender, f.eks. ved valg til sogneråd, valg af lærere o.s.v., været markante i årtier. Før 1900 ret så flydende og efter centralskolens opståen på det nærmeste udslettet. I dag samles sognets børn om alt i centralskolen, altså også om idræt efter skolegangen. Man kan vist sige, at historien har gentaget sig. Vil den gøre det igen?

FRA DEN GAMLE PROTOKOL

Det første referat af et bestyrelsesmøde i den ældste protokol er dateret 6. april 1902. Det er lærer J. P. Jepsen, FASTERLUND skole, der har indført referatet og efter vedtægten fra 1892.

Bestyrelsen bestod af: J. P. Jepsen, Jakob Piig, Gravers Graversen, Jens Chr. Jørgensen og Mads Fastergaard Madsen. Ingen lever i dag. Denne protokol er omhyggeligt ført af de skiftende formænd frem til 1928. Ved læsningen kan man konstatere, at nogle har fattet sig i korthed, mens andre meget levende har beskrevet, hvad foreningen stod for og arbejdede med. Her skal berettes om enkelte episoder, og skulle det give anledning til, at nogle vil læse mere, må man håbe, at det kan ske, når protokollen indgår i den udmærkede sognesamling, som FASTER sogn har på Centralskolen i Astrup.

Faster Gymnastikforenings hold ved opvisning i Faster forsamlingshus i 1908.

Øverste række: Henneberg. Knud Jensen. Knud Knudsen. Anders Nørgaard. Mads Østergaard. Mads Astrup. Oluf Pedersen. Mads Astrup Handrup. Peder Nørgaard.

Række nr. 2 fra oven: Stinne Christensen. Drea Christensen. Anna Mathiasen. Anna Kathrine Jansen. Niels Kjelstrup (leder). Margrethe Bjerg. Kristine Kjær. Marie Jensen. Ukendt.

Række nr. 3 fra oven: Margrethe Christensen. Marianne Jansen. Dortbe Olsen. Ukendt. Marie Jakobsen. Kirsten Kjelstrup.

Nederste række: Simon Bendtsen. Jan Simonsen. Peder Nielsen. Mads Bendtsen. Peder Jensen. Chr. Lundsgaard.

Nulevende er: Anna Kathrine Jansen, nu Anna Astrup, 91 år, hendes søster Marianne Jansen, nu Marianne Søe, 89 år. Marie Jakobsen, nu Marie Nørgaard, 94 år. (1982)

Som anført var skytterne meget dominerende i disse år. Og med rette, for medlemmerne var endog meget gode skytter. Navne som tømrer Peder Jensen, Astrup, Mads Astrup, Handrup, og Kristian Kjær, Fasterkjær, går igen i mange referater, idet de gang på gang hentede mesterskaber og fine præmier hjem. Den gamle fane bekræfter med sine mange sølvplader, at skytterne var værdige repræsentanter for deres forening. Med usvigelig sikkerhed optrådte de på amtets og landets skydebaner og slog deres navne fast. Kristian Kjær er eneste nulevende.

Man kan også konstatere, at Faster sogn var andet end en del af »oasen« i Vestjylland i begyndelsen af 1900-tallet. Hele den østlige del af sognet var hede.

I et referat fra 1907 kan man læse, at der den 4. april opstod en hedebrand, som fortærede skytternes hus og materiel. Begivenheden forårsagede, at skytterne tegnede forsikring for deres hus og materialer. Den ansvarlige for branden, Mads Nielsen i Debelmose, måtte erstatte skaden, for han havde ikke passet den hedebrand på betryggende måde.

Selvom skytterne var de herskende, så var gymnasterne dog ikke helt tabt af vognen. Man deltog i konkurrencer på amtsplan, men så fine resultater, som skytterne opnåede, kunne gymnasterne ikke præstere, hverken enkeltvis eller i hold.

En god mand i denne tid var mejeribestyrer K. Sørensen, FASTER mejeri, der dengang lå ved »Fastergaard«. Han var i mange år foreningens flittige formand og beskrev gennem sine referater foreningens arbejde, som gik støt fremad i disse år. Interessant er det at se, at mange familier i sognet har været aktive som ledere i foreningen i 5 generationer. Den 6. er på vej. Slægter fra gårde kan nævnes: »Fastergaard«, »Lille Fastergaard«, »Bjergbo«, »Søndergaard« i Handerup, »Aaes« i FASTERkjær m.fl. De har været og er stadig med til at tegne et kulturhistorisk mønster i et sogns ungdomsarbejde, og at »æ sønder sogn« har været ryggraden i arbejdet, er klart, idet samtlige nævnte gårde ligger i den sydlige del af FASTER sogn.

Skytte- og Gymnastikforeningen var rammen om datidens idræt for FASTERungdommen. Disciplinerne var indskrænket til skydning, gymnastik, folkedans og skjolddans. Nævnes skal også årlige nytårsfester samt store begivenheder som den årlige lokale opvisning og deltagelse i amtslige konkurrencer. Enkelte gymnaster var også med på udvalgte hold på både amts- og landsplan. En af de allerbedste er Jørgen Madsen, der lever endnu og er én af de mange, der kan bekræfte gymnastikforeningens store betydning for sognets unge. Mange har med ham kunnet, kan og vil komme til at bekræfte, at denne forening var stedet, hvor man mødtes for at

Skjolddanserhold fra en opvisning i 1924. Parrene er fra venstre mod højre: Maren Simonsen og Mads Bendtsen, Augusta Vinge og Søndergaard Madsen, Margrethe Jansen og Peder Søndergaard, Thora Jansen og Jens Peder Bendtsen, Maren Tang og Olaf Pedersen, Marie Henriksen og Jan L. Jansen.

udveksle meninger. Der var ånd, liv og glæde. Mange bånd blev knyttet, som blev til ægteskaber, venskab for livet, og det sker stadig. Altsammen noget, som blev startet af en korporal, der var kommet hjem fra »Kongens Tjeneste«. Det er svært at bedømme betydningen på det kulturelle område, men denne artikels forfatter kan med hundrede af andre, der har haft deres tid i foreningen, bekræfte, at deltagelsen i arbejdet har haft stor betydning for den videre udvikling på livets løbebane, hvor som helst, man fik sit virke. Ingen tvivl om det.

I 1923 begyndte man at tale om, at skytterne og gymnasterne skulle deles op i hver sin forening. Det var ikke alene på sogneplan, den snak foregik. Både på amts- og landsplan var det et almindeligt taleemne. På de sidste sider i den gamle protokol kan man læse om forberedelserne til »skilsmissemødet«. Det er afdøde Peder Madsen, »Nørrevang«, der levende og inspirerende, som han selv, skriver disse sider i protokollen.

Gymnasterne var blevet de fleste, men skytterne var tilsyneladende stadig de stærkeste. Peder Madsen skriver: »Det måtte jo komme«, og man besluttede at skilles. De sidste 3 år havde parterne haft hver sit regnskab. Det skulle ske i god ro og orden, og det gjorde det da også, sådan da. Bølgerne gik vist højt, højere end beskrevet, men kriteriet var i orden. Hvis man skal bruge ægteskabslovens bestemmelse, må det vel blive »dyb og varig uoverensstemmelse«, i hvert fald når det gælder symbolet for foreningen. Fanen blev det store stridsspørgsmål. Uoverensstemmelserne blev på rimelig måde holdt inden for dannelsens rammer, for det var som nævnt noget, der gærede på landsplan. Den totale adskillelse i FASTER var en kendsgerning pr. 1. januar 1928. På landsplan kom bruddet i 1929.

Det var ikke regnskaber eller deltagelse i de to foreningers aktiviteter, der var problemet. Nej, fanen, som FASTERpigerne i 1893 havde syet og skænket foreningen ved en gymnastikopvisning, blev stridsspørgsmålet.

Hvem skulle have dette klenodie. Foreningens »hellige« symbol. Hvad gør man i sådanne situationer? Man nedsætter et udvalg, og det gjorde man også i FASTER i 1927. Udvalget kom til at bestå af: Skytter: Kristian Kjær, Mads Astrup og Peder Jensen. Gymnaster: Janus Søndergaard, Mads Bendtsen, og Hans Jansen. Kr. Kjær og M. Bendtsen lever og bor i FASTER.

Problemet må have været stort, for der blev holdt mange møder i udvalget, ja sågar en ekstraordinær generalforsamling. Skytterne sagde: Fanen er vores, idet vi er nævnt først på dugen. Det er os, der har været foreningens ansigt udadtil, se blot på de mange plader på stangen. Gymnasterne var, ifølge protokollen, meget beskeden og fredelige i deres optræden, men de fik dog sagt, at man næppe kunne tro, at pigerne i 1893 havde tænkt så meget på skytterne, eftersom de skænkede denne fane til foreningen ved en gymnastikopvisning. Men med respekt og af veneration for skytternes indsats ville gymnasterne ikke gå til afstemning, som let kunne vindes, for gymnasterne var nu i flertal. Der blev opnået enighed om, at skytterne skulle have fanen, men at den, hvis skytteforening blev ophævet, igen

skulle overgå til gymnasterne. Endvidere at fanen skulle opbevares hos én af de allerbedste skytter og iøvrigt i mange år en udmærket mand for den nu skilte forening, tømremester Peder Jensen i Astrup. Han var ydermere i 1921 fortjent blevet udnævnt til æresmedlem af foreningen. En rimelig løsning. Fanen er den dag i dag i familiens varetægt, idet en svigerdatter, Jenny Jensen, opbevarer det gamle og smukke trofæ. Men det ville måske være rimeligt, hvis man lod fanen ophænge i den før omtalte sognesamling på centralskolen.

NYE TIDER OG DYGTIGE LEDERE

Fra arbejdsåret 1927-28 var FASTER Gymnastikforening en forening, som udelukkende koncentrerede sig om gymnastikken. Det blev Niels Bukhs primitive gymnastik, Jørgine Abildgaards for pigerne, der i mange år var de grundlæggende faktorer i arbejdet med at rette landboudommens rygge og smidiggøre deres kroppe, med at samle dem i et godt kammeratligt samvær med gymnastikken som det bærende element. Det blev gjort og gjort godt af mange dygtige ledere. Gode år opstod for foreningen.

Man kan roligt sige, at 1930'erne og 1940'erne var foreningens guldalderår. Der var god tilslutning til de to ugentlige træningsaftener. Store og dygtige hold kunne præsenteres ved den lokale opvisning i forsamlingshuset og ved hovedkredsens forårsstævne, hvor der var bedømmelse af holdenes kvalitet.

Mange ledere kunne nævnes fra disse år, men stærkest står dog en mand som Anders Jakobsen, der i mere end 10 år stod for karleholdets formåen. Han samlede meget store hold, som især udmærkede sig ved deres springfærdigheder. Det som

FASTER Gymnastikforenings hold ved 35 års jubilæet i marts 1928. Ved den lejlighed blev en ny fane indviet.

alle gerne ville se. Det er i protokollen anført, at karleholdet første gang deltog i hovedkredsens opvisning på Borris Landbrugsskole i 1928, en begivenhed, der faldt sammen med foreningens 35 års jubilæum. Men navne som Johannes Jensen, Agnes Olsen, Janne Jansen, Helga Randeris, Mette Graversen m.fl. er også leder-skikkelser, som bør nævnes, når denne beretning skal skrives. Der var skabt tradition for god gymnastik, og alle, både ledere og gymnaster, stod sammen om at værne om foreningens traditioner. Et almindeligt samtaleemne blandt publikum ved de store opvisninger i Skjern, hvortil man flyttede, da landbrugsskolen blev for lille til de mange hold, var, at Faster karle og Lyhne piger skulle man da se, for de var gode. Lyhne pigerne blev dengang ledet af Nina Nielsen. I 1938 ville skæbnen, at disse hold var på gulvet i fabrikken Herborgs lokale på samme tid. Ialt over 60 gymnaster, og næppe plads til mere end 40. Men de, der var med, vil huske det enorme bifald holdene fik, da de efter opvisningen sammen forlod hallen.

Man kan også læse i protokollen, der blev startet i 1928, at den nu igen kendte og frygtede sygdom mund- og klovsyge, når den hærgede sognet, kunne være årsag til, at gymnastikken gik i stå i 3-4 uger, mens spærretiden skulle overholdes.

Peder Madsen skriver fra opvisningen i forsamlingshuset i 1928, at denne fest var særlig storslået, bl.a. fordi foreningen ved denne lejlighed fik en ny fane, den nuværende. Samtlige gymnaster havde på gymnastikdragten påsyet et lille flag for særligt at fremhæve såvel jubilæet som faneindvielsen. Svend Bendtsen fortalte om foreningens start, og daværende landstingsmand Mads Degnbol fra Højmark holdt festtalen.

I foreningens repertoire indgik også en nytårsfest, altid lige før Hellig Trekonger, dengang stadig i den søgne jul, der varede til »Kongedag«. Læsere, der har været med til disse fester, vil sende gymnastikforeningen og Faster forsamlingshus venlige tanker, for ved festerne var der en egen, næsten højtidelig atmosfære. Festerne havde »klasse«, og mangt et livsvarigt bekendskab blev indledt under dansen ved disse udmærkede nytårsfester.

I 1933 flyttede 2. hovedkreds sine forårsopvisninger til »Herborg« i Skjern. Mere plads, flere hold, bedre gymnastik. 2. hovedkreds var opstået efter at den første sammenslutning, Borris-Videbæk hovedkreds, blev nedlagt. Nu var amtet opdelt i 4 hovedkredse, der var system i planlægningen af forårsopvisningerne, og der blev oprettet amtshold til landsstævner. Naturligvis var Fastergymnasterne med i alt dette, og mange Fasterfolk har indskrevet deres navne på smukkeste vis i amts- og landsstævneomtaler. Sidst på amtsholdet ved landsstævnet i Slagelse i 1981.

Med visse mellemrum blev der arrangeret folkedans eller skjolddans. Det gav ekstra kolorit ved opvisningen og afslutningen på vinterens arbejde.

Protokollæsnings er interessant, og det fremgår tydeligt, at de til enhver tid siddende ledelser har søgt at være med på det sidste nye inden for gymnastikken. Det startede ganske vist med eksercits, men kom ihu at det kun var få år efter 1864. Efterhånden som højskolerne dukkede op og uddannede ledere, blev det udelukken-

de fredelig gymnastik, men dog mand og mand imellem konkurrence om at være den bedste og springe det farligste spring. Lederne blev uddannet på Vallekilde, Særslev, Ryslinge, Snoghøj og Rødding og selvfølgelig Ollerup, hvorfra de fleste kom. Men man kan ikke hefte sig ved disse guldalderår alene, for før den tid var, som anført, grundlaget skabt med ledere som Poul Mark, Peder Madsen og vel især Thora Jansen og Søndergaard Madsen, de to sidstnævnte lever i dag og har et guldbryllup på flere års afstand. Poul Mark og Peder Madsen er døde.

Efter alt at dømme har jubilæumsåret 1943 været det absolutte højdepunkt i foreningens arbejde. Chr. Olsen, der også har været foreningen en god støtte, skriver udførligt om denne festlige jubilæumsdag i marts 1943. Det var 50 års jubilæum, og aldrig havde der været så store hold som ved denne lejlighed. Et karlehold, over 40 i tal, under Anders Jakobsen kyndige ledelse, et pigehold, for første gang med musikledsagelse, med Mette Graversen som leder og endelig et »gammelmandshold« med Søndergaard Madsen i spidsen.

Der var skjolddans med den 73-årige Svend Bendtsen som instruktør og spillemand. Han blev ved samme lejlighed udnævnt til æresmedlem af foreningen. Landbrugslærer H. B. Nissen, senere forstander på Lægård Landbrugsskole i Holstebro, holdt festtalen og sagde, at Faster Gymnastikforening altid havde været i første række og blandt de bedste, når kampen mod kredsens hold blev udkæmpet i Skjern, og bedre gymnastik, end den han havde set i dag, skulle man lede længe efter. Store ord, men bestemt velmente og berettigede. Iøvrigt fik karleholdet samme år ved stævnet i Skjern af dommeren, Vagn Brøchner, at vide, at holdet var klart det bedste af samtlige deltagende hold. Det var et af de allersidste år under Anders Jakobsens ledelse, og det vil her være på sin plads at sige, at han kan tage den største del af æren for holdets indsats.

Trods krigen lige uden for døren gik foreningen godt, og det synes som om, måske som en konsekvens af de dystre udenrigspolitiske udsigter, at kammeratskab og ærlig kappestrid i disse år gik op i en højere enhed. Med krigen kom triste begivenheder, som man også kan læse om i referaterne. Således skriver Chr. Olsen den 16. januar 1944, at Karen Margrethe Røgler, pigeholdets leder, var omkommet ved færgen »Agda«s minesprængning mellem Horsens og Endelave. Karen Margrethe blev begravet på Faster kirkegård, og hele gymnastikforeningen fulgte hende til graven. Hendes mindesten står på kirkegården endnu.

Nye aktiviteter kom ind i foreningens arbejde, idet man i 1943 også tog håndbold med på programmet. I starten kun for piger, men senere også for karle.

Selvom krigen tilsyneladende ikke kunne sætte en stopper for foreningens arbejde, kunne det ikke undgås, at meget og meget måtte blive anderledes på grund af de 5 onde år. Man kunne ikke få de rigtige gymnastikdragter, spærretiden ændrede på tidspunkter for træning o.s.v. Der var nogen stilstand umiddelbart efter krigens

En detalje i skjolddansen, som den udførtes ved jubilæumsfesten i 1953, da Faster Gymnastikforening fyldte 60 år. Spillemanden ved den lejlighed var Svend Bendtsen.

ophør, men nye kræfter kom til, og nye aktiviteter kom ind i arbejdet, f.eks. prøver til idrætsmærket og gymnastik for børn. Atletik blev også forsøgt, men som de fleste andre steder i landsognene slog det ikke an. Beklageligt, men fakta.

I 1955 kunne man tage et næsten nyt forsamlingshus i brug. En stor og lys sal med god plads til de springglade karle og et dejligt gulv til yndefuld pigegymnastik med musik til.

Nu var vandringer fra land til by for alvor begyndt, og selvom det ikke var særligt mærkbart i 1950'erne, så blev udviklingen efterhånden så markant, at det kneb med at få tilstrækkelig deltagelse til karlegymnastikken.

Men 65 års jubilæet i 1958 blev dog markeret på værdig vis. Igen med deltagelse af unge og ældre, men successen fra 1943 kunne man dog ikke leve op til. Nye tider var begyndt, og vilkårene for et landsogns gymnastikforening langt fra så gode som tidligere. Det var ikke alene i Faster, man omend nødtvungent måtte konstatere det. I alle vestjyske foreninger måtte man erkende, at de »gamle« tider var forbi. Det gik bedre på håndboldfronten og med idrætsmærkeprøverne, og især var daméhåndboldholdet godt med.

Igen sker der noget i den gamle forening, idet man slår sig sammen med ungdomsforeningen, der som gymnastikforeningen i mange år havde været en livskraftig og velfungerende forening. Svigtende medlemsantal i begge foreninger,

kombineret med fjernsynets indtog i hjemmene, var årsag til denne sammenslutning, der foregik uden dramatik. Igen kan man læse om et trist uheld i foreningen. Ved et sportsstævne på den gamle fodboldbane ved Faster Skole blev en ung mand, Søren Karl Klemmensen, dræbt af lynet under en fodboldkamp. Ikke et enkeltstående tilfælde, men dog et yderst sjældent uheld. Ulykken gjorde et dybt indtryk på såvel tilskuere som aktive deltagere. Som Karen Margrethe blev også Søren Klemmensen fulgt til graven af sine kammerater.

I den nuværende protokol omtales naturligvis også festerne, og pludselig går det op for én, at nu er det ikke dans, man arrangerer længere, men bal, og at der lægges stor vægt på at få de bedste orkestre. Nu er det ikke Knud Maler fra Lem, Eskesen fra Videbæk, men jazz bands med mærkelige navne og helt andre musikinstrumenter end klaver, violin, bas og trommer. Jo vist nye tider, men nutid, og sådan skal en forening være med på noderne.

I 1963 må der igen en fusion til. Nu er det ikke nok med gymnastik- og ungdomsforeningen, (skytterne er forlængst gledet ud af historien) nu må man ty til sammenslutning med den voksende Faster Boldklub, som blev stiftet i 1915. Ændringen var kun af formel karakter, for i årenes løb havde det været næsten de samme medlemmer i alle foreninger, men enhed styrker, og nu havde man da mulighed for at arrangere gymnastik i vinterhalvåret og fodbold i sommerhalvåret, suppleret med både håndbold og idrætsmærkeprøver. Sammenslutningen var ikke lige velset, men dramatik var der ikke tale om. Man indså, at det var nødvendigt for at have et rimeligt medlemstal. Kontingentet betød noget, men det har dog i årenes løb været festerne, der har givet foreningen den egentlige økonomiske balance. Kontingentet startede med 50 øre årligt, nu regner man i hundrede kroner.

I 1964 er sammenslutningen en kendsgerning, og nu er det ikke et skytteudvalg og et gymnastikudvalg, der bestemmer, men gymnastik og fodbold, det drejer sig om. Mandsgymnastikken er hastigt på retur, men der er stadig god tilslutning til damegymnastikken og børneholdene. Fodbolden derimod går strygende.

Med en vis bekymring må en gammel Fastergymnast konstatere, at der kun var 9 karle til hovedkredsens opvisning i Skjern. Engang var der over 40. Fodbold og håndbold har skubbet den ædle gymnastik af tronen. Man kan også konstatere, at baller og bankospil har en fremtrædende plads i referaterne. Men penge skal der jo til, og det er betydeligt dyrere at spille fodbold end at deltage i gymnastik.

I 1966 blev den nye centralskole i Astrup taget i brug, og med disse hypermoderne forhold for idrætten må man nu over sognegrænserne for i det hele taget at få aktive nok både til gymnastik og fodbold. De gode forhold ved centralskolen, (hvor længe lever den?) bevirkede, at man ikke havde brug for den af boldklubben medlemmer i 30erne anlagte fodboldbane ved Faster Skole. Matr. nr. 1 of. af Hannerup solgt til Faster sogneråd for 1,10 kr. pr. m². ialt 15.917 kr. Således vedtaget på en ekstraordinær generalforsamling bivalet af 10 medlemmer! Pengene skal ind på en konto, og kun renterne må bruges til foreningens drift.

Nu har historien atter gentaget sig. Vi er tilbage i Astrup, hvor gymnastikken

havde til huse i 1890'erne, men betingelserne er unægtelig noget anderledes. Nu er rammen, faciliteterne og redskaberne de bedst tænkelige. Hvis den gode, gamle ånd er fulgt med søndenvinden, så skulle grundlaget også idag være solidt og sundt.

Her vil det være naturligt at slutte denne beretning om en gymnastikforening og dens betydning for et sogns ungdoms udvikling. Vi er i nutiden, og med nye krav og andre metoder for unge. Vi kan konstatere, at Faster Gymnastikforening i 1992 bliver 100 år, at den i skiftende tider har været med på det sidste nye, altid med up to date tilbud til ungdommen, og som det vigtigste, at gymnastikken ikke har kunnet slås ud. Den er stadig med på programmet som noget primært i sognets folke- og kulturmønster.

Under det kendte motto: »En sund sjæl i et sundt legeme«, vil denne forening også eksistere i de næste 100 år. Den 6. generation bliver til mange, mange flere. Det var noget sundt, noget godt, noget solidt, den gamle Anders Bjergbo startede. Det bør aldrig uddø. I 1880'erne var det skydning og gymnastik, der var på programmet. 1980'ernes program ser således ud:

Gymnastik: Puslinge – Moder/barn, teenagers, springhold, unge mænd, unge piger.

Svømning: Familiesvømning.

Fodbold: Indendørs og udendørs for alle.

En gammel forening, javel, men med et ungt ansigt. Lad den leve længe til gavn og glæde for kommende generationer i Faster sogn.

VEDTÆGTER FOR FASTER SOGNS SKYTTE- OG GYMNASTIKFORENING

FORMÅLET

1. Formålet er at fremme lysten, styrke viljen og udvikle evnen hos de unge til at vorde gode fædrelands forsvarere. Dette søges nået dels ved uddannelse i skydning og dels ved legemsøvelser.
2. Ind- og udmeldelser.
Indmeldelse i delingen sker i reglen kun 2 gange om året, nemlig til 1. maj og til 1. november. Dog kan med bestyrelsens samtykke medlemmer optages, særlig våbenøvede folk, til anden tid af året.
3. Finder bestyrelsen, der er noget til hinder for optagelse af nogen af de indmeldte, skal der straks underrettes vedkommende derom.
4. Medlemmer, som ikke deltager i nogen øvelse, men betaler årligt bidrag, har stemmeret på generalforsamlingen.
5. Udmeldelse af foreningen kan kun finde sted til hvert 1. november.

ØVELSERNE

6. Førerne er 2 delingsformænd. De udnævnes af bestyrelsen, der og, om den finder sig foranlediget dertil, kan afskedige dem.
7. Ethvert medlem er forpligtet til ved uden nogen som helst indsigelse at efterkomme førerens befaling.
8. Den, som gør sig skyldig i brud på disciplinen, kan bestyrelsen udsætte af foreningen.
9. Enhver skytte bør møde til skydning så vidt muligt den dag skydningen foregår, til den af bestyrelsen bestemte tid.
10. Ved øvelserne må ingen tobaksrygning finde sted, inden for en afstand af 5 alen.
11. Ved øvelserne må ingen beværtning finde sted.

BESTYRELSEN

12. Foreningens bestyrelse består af 5 medlemmer, der vælges for 2 år på generalforsamlingen i marts måned. De afgår skiftevis 2 og 3. De kan genvælges.
13. Bestyrelsen vælger af sin midte en formand og en kasserer. Bestyrelsesmedlemmerne skulle skiftevis være tilstede ved skydeøvelserne mindst en.
14. Formanden bestemmer og sammenkalder bestyrelsesmøderne.
Kassereren opkræver bidragene og besørger udbetalinger og fører regnskabet.

GENERALFORSAMLINGEN

15. Bestyrelsen skal i første halvdel af marts måned sammenkalde en generalforsamling, hvor der gives en oversigt over foreningens stilling og virksomhed i det forløbne år. Regnskabet fremlægges.

16. Generalforsamlingen afholdes når mindst 5 medlemmer forlange det.
17. Bestyrelsen kan sammenkalde en generalforsamling, når den finder sådant for-
nødent.
18. Ved afstemning gjælder simpel stemmeflertal.
19. Foreningen kan opløses på en i dette øjemed sammenkaldt generalforsamling,
når mindst 3/4 af de tilstedeværende stemmer derfor.
Foreningens materiel og formue anvendes efter de tilstedeværendes bestem-
melse.

BIDRAGET

20. I bidrag gives ved indmeldelsen 2 kroner og 50 øre af skytter og mindst 1 kr.
for gymnastikken af bidragydende medlemmer. Nægter et medlem at betale sit
bidrag, er han med det samme udslettet af foreningen.
21. Bestyrelsen bemyndiges til, hvis den finder det fornødent, ekstra at opkræve 5
øre pr. skydende medlem årligt.

Faster Mejeri, d. 1. marts 1892
K. Th. Lauridsen

Aksel Astrup
socialleder
Gyvelvej 9, 4200 Slagelse
Født 1915 i Faster

Johannes Buchholtz

Digteren i Struer

Af Gunnar Sandfeld

Det hændte sig en dag i sommeren 1900, at den nyudnævnte trafikminister, baron Juul-Rysensteen tren ind på Klampenborg station med høj hat og demonstrativ excellence-værdighed. »Hvornår går der tog mod Helsingør?« spurgte han en travlt forbiastende trafikassistent. »Det kan De se på køreplanen derhenne«, svarede denne lidt kort og studst og uden at standse op. Han anede ikke, hvem den stilige herre var, der ville sinke ham med så trivielt et spørgsmål. Men det fik han så at vide *nu* – og det så højlydt og indædt, at alle tilstedeværende rejsende begyndte at kiggelytte med sensationsvejrende nyfigenhed. »Må jeg få Deres navn!« brølede den krænkede storhed; og efter at have gjort sit notat bortfjernede han sig med et iskoldt: »De skal høre nærmere fra mig!«.

Om det lykkedes excellencen selv at finde toget til Helsingør, er der ingen, der rigtig ved. Derimod vides det med afgjorthed, at den arme assistent (Sten Rasmussen hed han) kort tid efter fra Generaldirektoratet fik besked på at gøre fremtidig tjeneste – indtil videre – på banegården i *Struer*.

Sagen vakte stor og munter opsigt landet over, og vittighedsbladet »Klods-Hans« ofrede en helsides tegneserie på den med underlagte satiriske vers, det sidste sålydende:

Paa Heden hos den vilde Fugl
skal Assistenten tæmmes,
men om han dér skal holde – Juul,
af Rysensteen bestemmes.

Typisk! må man sige. Her i København kunne man naturligvis ikke tænke sig andet end, at forvisningsstedet måtte være et usseligt hul og en jammerlig afkrog dybt inde i den jyske hedeørken. At Struer var det store og betydningsfulde knudepunkt for hele det nørrejske statsbanenet, havde man ingen idé om; end mindre, at det lå placeret midt i et frugtbart og frodigt, naturskønt og storslået Limfjordslandskab.

Ung trafikelev 1899 (foto: M. A. Caprani, Middel-fart).

»Jeg havde taget præliminæreksamen – og den skulle jo bruges til noget, helst til meget, helst som en ballon, der kunne have mig op til de højeste bjergtoppe. – Hvad er de højeste bjergtoppe, når man er en fattig dreng i en lille by? Det var i min tid at komme til jernbanen, for der gik man jo med kronet vingehjul på kasketten, og når man løftede en hånd sådan, gik selv det største lokomotiv i stå. Og når man gjorde sådan, tudede det og gav sig til at stampe og puste hen ad skinnerne. Jernbaneassistenten kan desuden rejse gratis til Kina – hvis han kan nå det indenfor sin ferie naturligtvis«. (»Fugle på Taget«, 1938, s. 98) (Foto: Struer Museum)

Blandt øboer, sjællændere og fynboer, falstringer og lolliker m.v., var uvidenheden og fordommene vedrørende Struer og alt det nordvestjyske forøvrigt ikke stort anderledes. Og det kunne jo heller ikke nægtes, at der selv hos en og anden af de mange tjenestemænd, der ganske »frivilligt« sad i Struer i eftertragtede advancementsstillinger som trafikbestyrere, trafikinspektører, baneingeniører, maskininspektører og banemestre m.m. (og her var tit både øboer og københavnere iblandt), kunne opstå en forstemmende følelse af provinsiel indsnævring, tomhed og forladthed, som de faktisk kun holdt det ud med i håbet om snarlig viderebefordring ad forfremmelsens vej – mod topstillinger i København og Århus eller i det mindste Odense.

Den unge fynbo, *Johannes Buchholtz*, som i 1903 af en nådig overstyrelse var blevet dirigeret hertil fra Langeskov, var ved sin ankomst lige så fordomsfyldt som enhver anden øbo. Han havde tinget sig i kost i fru Petrea Jagds Pensionat på Bagnegårdsvej (nuv. Østergade nr. 36) og sad nu her en dag sammen med en anden nyttilflytter og jamrede over denne dødsenskedssommelige flække, der vel ikke engang havde en ordentlig omegn at byde på. Det hørte værtindens datter, frk. *Olga Jagd* (lærerinde ved byens Realskole) på med dyb krænkelser på sin bys vegne – og kunne da ikke dy sig for at gribe ind i samtalen: »Kender De Toftum Bjerger, Kilen og Kærgårdsmølle?« Det gjorde de selvfølgelig ikke. Men nu kunne de altså få herlighederne at se, dersom de på søndag gad trave med hende derud.

Det gad i hvert fald jernbaneassistenten, og for ham blev denne tur en oplevelse, som kom til at gribe afgørende ind i hele hans fremtidige tilværelse. Ikke alene blev

Unge Jobs. Buchholtz (med det gode smil, han så ofte viste, men kun yderst sjældent lod sig fotografere med) og hans mor, enkefru Jensine Buchholtz f. Simonsen (1839-1917). J. B. havde som barn badet sin far, men lærte siden at se på ham med medlidenhed og forståelse (»han var selv hårdt mishandlet af livet, hans hjerne var dertil syg, og han havde jo ingen egentlig bevidsthed om den uret, han gjorde«). Sin mishandlede mor havde han derimod altid elsket ømt og inderligt (»hun var som et overflødighedsbørn fyldt med godhed i alle former og farver«). Olga B. har mundtlig bevidnet, at B. var lidt betænkelig ved at lade sin mor læse »Egholms Guds«, han var bange for, at hun skulle føle sig såret ved skildringerne af hendes ægteskabelige lidelser; men hun sagde blot ganske stille: »Ja, Hans – men det var nu meget værre«. (Foto: Struer Museum)

han dybt betaget af al den naturskønhed, der her åbenbarede sig for ham, han blev også undervejs ret så interesseret i den unge dame, der så frejdigt og ligetil gik ved hans side, klarøjet og fast i blikket, dristigt og hæmningsfrit debatterende både høje og vanskelige emner og – ikke uvæsentligst – klogt lyttende til hans kloge belæringer.* Det var vist alligevel ikke så dårligt at være her i Struer, tænkte han ved hjemkomsten. Man kunne ligefrem få lyst til at *blive* her! Og så faldt det ham pludselig ind, at han jo nedstammede direkte fra en slægt af jyske bønder, der i mere end 300 år havde siddet frie og franke på selvejet jysk jord. Ret beset var han altså jyd og slet ikke – som han ellers altid havde følt det – nogen »vaskeægte« fynbo.

Det blev til mange fodture med frk. Olga og til mange samtaler med hende ved pensionatsbordet. Og så mødtes de også her og der ude i byens selskabsliv, hvor han forøvrigt ikke alle vegne var lige velset. Han var så besynderlig ukonventionel i hele sin ydre fremtræden og kunne sige så mange underlige ting, så fantastiske – ja

* At der ligger selvironiske ungdomsminder bag Buchholtz' præsentation af den ungdommelige jernbaneassistent Jon i »Skærsilden« (1929); »en almindelig, ganske pæn og ganske kløgtig ung mand, lidt dumstolt af de tykke bøger, han læste og mente at forstå«, tør man vist roligt antage, ligesom der i skildringen af den ejegode, uselviske Ulla uden tvivl er streger til et portræt af den ungdomsfriske Olga Jagd.

ligefrem »skøre«, ville nogen foretrække at betegne dem. Og så var han desuden så underlig sygelig af udseende, så mager og afpillet og med en påfaldende blegblå hudfarve over de hule kinder.*

Det blev til regulær forlovelse, inden J.B. i 1905 forflyttedes til Vinderup (hvorfra han med mellemrum dirigeredes til afløsningstjeneste, snart i Ulfborg, snart i Hurup eller Bedsted). Mange rystede på hovedet, og enkefru Jagd var heller ikke ganske tilfreds. Hun fandt den unge mand for sær og for sølle og ikke nær god nok til hendes Olga. Senere skiftede hun jo nok i nogen grad mening; men det er bemærkelsesværdigt, at J.B. alle dage vedblev med at sige »De« og »fru Jagd« til sin svigermor.

Nu snakkedes der i byen meget om dette besynderlige par, der skrev breve til hinanden hver evige dag og – når de endelig var sammen på en af hans knapt til-målte fridage – altid travede og travede dagen lang rundt i omegnen. Men Olga var aldeles uberørt af det altsammen. Hun var jo netop så betaget af hans særpræg – af dette, at han slet ikke var som andre unge mænd. Hun syntes, han var pragtfuld, som han gik dér i figurjakke eller uniformsfrakke og med svingende stok, citerende alle de dejlige vers, han kunne udenad (Holger Drachmann og J. P. Jacobsen synes at have været favoritterne – efter hans egne senere udtalelser at dømme) eller betroende hende sit livs forunderlige oplevelser. Det var, så at sige, skitserne til de senere romaner »Egholms Gud« og »Clara van Haags Mirakler«, hun her blev indviet i, og hun fik da også længe, længe før nogen anden en anelse om, hvad han engang ville blive til.

Selvfølge havde Olga også sørget for at få sin herlige og spændende forlovede præsenteret for sin gamle hjerteveninde *Hanne* (datter af byens apoteker) og hendes mand, cand. mag. *Hans Brix* (lærer ved Struer Realskole 1898-1903, derefter i et par år ved en realskole i Odense og fra 1906 adjunkt ved Ålborg Kathedralskole, senere – som bekendt – professor ved Københavns Universitet). Men den højlræde litteraturmand, der for tiden arbejdede på sin doktordisputats, blev ikke slet så imponeret af den læsende jernbaneassistent, som Olga vist havde ventet. Han fandt ham nok både morsom og interessant at snakke med; men hvad mandens litterære belæsthed angik, var han ikke længe om at konstaterer, at den kunne ligge på et *meget* lille sted. Og det var i *hans* øjne et meget stort og meget alvorligt minus (selv havde han jo – sådan på det nærmeste – læst alt, hvad der var

* Musikpædagog fru Johanne Holm, Glostrup (født 1893 i Struer, datter af manufakturhandler Stephan Agger) skrev til mig 10/1 1973:

»Jeg kan jo huske Hans fra de allerførste år han var i Struer. Johs. Wulff bruger i en af sine sidste bøger det udtryk om Emil Bønnelycke, at hvor fattig han end var virkede han altid elegant, men hans snehvide kinder med det blålige skær vidnede om lange sulteperioder. Og sådan virkede det i Struer så fremmed og mærkeligt at se den blege, tynde jernbaneassistent, der havde netop dette blålige skær over ansigtshuden. Folk syntes bare, han »så sær ud«. Men efter at have læst Johs. Wulffs beskrivelse af Bønnelycke er jeg blevet klar over, at det har været barndommens og ungdommens fattigdom og underernæring, der havde sat deres præg på den sære mand.«

Det unge ægtepar i deres første lejlighed i den nu forsvundne ejendom Søndergade 15 (billedet kan altså senest være fra 1911). Det åbenbart foretrukne opholdshjørne i den fine dagligstue er overraskende traditionelt og ordinært møbleret og vægpyntet. Der er intet her, der varsler om interiørerne i »Buchholtz' Hus«. Vi véd dog, at der fandtes andre kroge i denne spartanske lejlighed med lidt mere buchholtz'sk særpræg.

Om lidt må assistenten slippe bogen og gå til nattejeste på stationskontoret. Fru Olga stiller let resigneret med blomsterne; hun ved, at det må til, dette natarbejde, det gælder jo selve eksistensen. (Foto: Struer Museum)

skrevet i Skandinavien gennem tusind år). Man synes ærlig talt, han godt kunne have lagt lidt mere vægt på alt det lovende hos den unge mand, som han dog lige så lidt havde kunnet undgå at bemærke: hans overordentlig skarpe og levende iagttagelsesevne og hans egenartede stilfærdigt-lune og fint billeddannende mundtlige udtryksform. Men det gjorde han altså ikke. Kort sagt – her blev ingen plads for forudannelser af nogen art.*

* Buchholtz har selv ved lejlighed fortalt (»Hver 8 Dag« 17/6 1921): »Jeg husker, da Egholm udkom. Brix sad i kupéen og skulle til Ålborg. Jeg gav ham bogen og bad ham læse den. Han svarede, at det ville han selvfølgelig gerne, men vi kunne jo under alle omstændigheder være lige gode venner for det. Brix læste bogen på rejsen, og hans frygt for assistentskriveriet blev til nogen og varig overraskelse. Og jeg tror, jeg kan sige, vi blev endnu bedre venner efter den tid«.

Men Brix viste dog alligevel aldrig sidenhen nogen særlig beundring for forfatteren Buchholtz. Han tog ham helst sådan lidt ovenfra og nedefter. Og i sin anmeldelse af Bs sidste novellesamling »Fugle på Taget« (omkring ved nytår 1939) ofrede han al skyldig saglighed for en yderst letkøbt »vittighed«: »Hvilke fugle? Ikke duer. Hvorfor ikke? Duer ikke!« En utrolig og aldeles urimelig hjeroteløshed, som faldt vennerne – og flere end dem – stærkt for brystet.

At Olga alligevel forblev salig i *sin* tro, vil ingen, der nogensinde har kendt hende, tvivle et eneste øjeblik på.

I 1908 var Johs. Buchholtz vendt tilbage til tjeneste på Struer station og havde nu endelig råd til at tænke på giftermål (han var da 26 og hun 30). Ved brylluppet den 19. august var kirken stuvende fuld, først og fremmest naturligvis af hjerteligt deltagende ældre og yngre venner og veninder (som Olga havde bunkevis af fra gammel tid), men også af mere ligegyldige, blot nysgerrigt gloende medborgere. Navnlig sidstnævnte håbede og ventede på noget usædvanligt – og fik det sandelig også opfyldt, da bruden trådte ind, ikke med det traditionelle, dyre rosenflor i favnen, men med et mægtigt knippe rosenrødt fliget engelskgræs (også kaldt »armoria«), plukket af den sære brudgom i morgenduggen ude på »Vrallen« norden for Overhoved teglværk, hvor de to så tit havde vandret sammen og i fællesskab glædet sig over disse »Vral-roser« (som *de* kaldte dem). Den brudebuket talte byen længe om!

Det unge lidet velhavende par havde lejet sig ind i en ganske ordinær lejlighed i træhandler Hjorth's etageejendom Søndergade nr. 15 (nedrevet 1980). Her blev også meget at kritisere og kommentere for byens folk. Hvad lignede det at lade sine sovekammermøbler male kraftigt bondeblå og med røde stafferinger, når alle andre mennesker havde dem i mahogny eller birk, brunlakerede eller hvidlakerede! Og hvad lignede det at samle på gamle møbler, som andre mere normale folk for længst havde udrangeret! Men dem om det! »Det ka do sælge te ham den her towle Bokhold«, hed det gerne blandt »småfolk«, når en eller anden havde et gammelt faldefærdigt møbel, som han ikke vidste hvad han skulle gøre af, fortæller foranævnte fru Johanne Holm f. Agger. Og videre: »Skrev han i avisen, at det var utiladeligt at lede kloakvand ud i havnen, hvor der gik fisk i hyttefadene, og samtidig gjorde opmærksom på den forskel, der var i smagen på en fisk fanget i en klar skotsk bjergbæk og den underlige mudrede smag, struerfiskene efterhånden havde fået, selv om de kom lige fra hyttefadene og således skulle være friske – ja, så var han igen ham den her tovlige Bokhold«.

Snart følte det lykkelige ægtepar trang til større forhold – til eget hus og med have til. De tænkte vel her også på en bedre tumleplads for den børneflokk, de begge så stærkt attrædede. At *den* aldrig skulle komme, vidste de jo ikke endnu – heldigvis, tør man godt sige, for det er nu en given sag, at barnløsheden blev den eneste *virkelige* skygge, der kastedes over deres samliv.

Stedet, hvor de bedst kunne tænke sig at bygge og bo, kunne de daglig se over til fra et af deres vinduer: et markstykke lige foran »Thorngård« på toppen af den høje, stejle skrænt, som Bryggergade endte lige op i. Her ville der kunne bygges et hus med fri udsigt til fjorden, Bremdalskrænterne og Humlumhøjderne hen over alle hustage og skorstene i Bryggergade og dennes nærmest omliggende kvarterer. »Jamen – er I da gale«, sagde folk, »det er jo helt uden for byen!« Ja, det var det, for så vidt, for bagved lå der jo ikke meget andet end det rene agerland. Men det kunne aldrig genere de to. *Deres* problem var, hvordan de skulle kunne få råd til at rea-

Trafikassistenten (vel omkring ved de 30 år – og meget højtidelig) i flotteste mundering og pudsigste kontrast til fotografateljers eksotiske baggrundspragt.

»Savner De aldrig Deres jernbanevæsen?« spurgte Holstebro Avis, da han en god halv snes år senere som berømt forfatter havde kunnet forlade sit opslidende kontorarbejde (den uniformerede stationstjeneste var da forlængst ophørt). »Åh nej«, svarede han. »Har man en bestilling, der rigtig optager en, og som man vil have noget ud af, så har man nok. Men jeg ville nødig have undværet de år jeg var ansat ved D.S.B. Min ansættelse der gav mig mange værdifulde kundskaber, ikke mindst derved, at jeg kom så mange forskelligartede mennesker ind på livet. Jeg lærte så mange typer at kende.« (Foto: Struer Museum)

lisere drømmen. Og det syntes længe at skulle forblive uløseligt. Men så skete der i 1911 det næsten mirakuløse, at en rar tømrermester, *Michael Møller*, som havde fatet stor og velvillig interesse for dette unge menneskepar, der var så helt anderledes end alle andre, kom med det forslag, at *han* skulle købe grunden og dér bygge en villa, hvis udseende og indretning *de selv* helt og holdent måtte bestemme, og så kunne de jo foreløbigt rykke ind som lejere med forkøbsret.

Forslaget blev omgående modtaget med taksigelse, og hurtig handling fulgte på. At bruge en arkitekt kom slet ikke på tale. De *havde* jo deres planer og ideer om alt det praktiske i hovedet, nu var det bare at rekvirere fra Statsbiblioteket i Århus alle mulige inden- og udenlandske bøger og tidsskrifter om arkitektur og gennem fotografier, tegninger og planer i disse finde alle detaljer til det mest ideelle hus. Der blev tænkt og talt og tegnet, holdt drøftelser og gjort aftaler med håndværkere, og snart lå der så på skrænten en smuk rød villa, som helt igennem indtil den mindste detalje var Olga og Johannes Buchholtz's og – nær sagt – ikke lignede noget andet hus i verden (i hvert fald da slet ikke i hverken Struer, Holstebro, Lemvig eller Skive!).

Allerede den første sommer lå der i den dengang endnu meget lille sydvendte have en tæt græsplæne kantet med røde mursten og dybtblå blomstergrupper (rødt og blå var yndlingsfarverne og aldeles dominerende både ude og inde), og træplantningen havde taget sin begyndelse, for træer skulle der være – mange træer. Buchholtz var, trods alt, øbo, og hvor meget han end kom til at holde af Limfjords-egnen, fik han dog aldrig lært at forsone sig med den vestjyske »skræk« for store træer med skyggefulde kroner.

I 1914 vovede han at købe huset. Det var dristigt handlet af en tarveligt lønnet statstjenestemand. Men ejeren var kommet i den situation, at han var nødt til at sælge, og så var der jo for B. kun to muligheder: køb eller bortflytning. Heldigvis havde han netop arvet lidt, og meget snart begyndte så også forfatterindtægterne at gøre sig mærkbart gældende ved siden af det lidt, fru Olga kunne skaffe til huse gennem klaverundervisning. Det gik altså. Men småt! Råd til at bebo *hele* huset var der endnu mange år frem i tiden ikke; det var og blev nødvendigt at udleje snart 2 og snart 3 af værelserne ovenpå.

Om forfatterskabets begyndelse skrev Richard Gandrup i en afhandling om »Limfjordsdigterne« i tidsskriftet »Danmark« 1941: »Hvorledes han førtes ind på forfatterbanen er aldrig meddelt; om tilløb og forsøg foreligger ingen efterretninger. Man ved kun, at han i 1915 i sin alders treogtredivte år udsendte romanen »Egholms Gud« – og straks var berømt«. Og det blev ordret gentaget i den smukke mindetale, han holdt i Struer ved afsløringen af Anker Hoffmann's fortræffelige Buchholtz-buste 28. juni 1942. Men det er ikke desto mindre forkert. Gandrup har åbenbart ganske overset det ikke uefne Chr. Houmark-interview i »Verden og Vi« 1921 (s. 182-83), som her nedenfor skal meddeles i fyldige uddrag, ikke alene for omtalte sags skyld, men også – og navnlig – fordi det giver et overordentlig veltruffet dobbeltportræt af digterparret, så at sige »taget lige på kornet«:

»Jeg sad en aften på Schous smukke, gamle hotel i Struer og talte med Johannes og Olga Buchholtz. *De er en enbed*. Man kan ikke skille dem. Samtalen må føres med dem begge. Hun sidder som oftest klogt lyttende, og han synes hyppigt i hendes øjne at læse de ord, der bliver hans svar. Vi taler om »Egholms Gud«:

– Jeg begyndte at skrive i 1914. I min familie har der altid hersket en vis grad af storhedsvanvid, og den gav sig hos mig udslag deri, at jeg anså det for givet, at jeg kunne skrive, og min mor så op til mig, beundrede mig som en ren kunstner, skønt jeg intet havde udrettet.

– Jo, Hans, det havde du da, indskyder fru Olga.

B. ser over mod sin hustru:

– Nå – å – ja – du mener den smule rejsebeskrivelse.

– Smule! gentager hun, det var med den, du begyndte.

– Ja, fortsætter han, det kom sig sådan, at jeg var i Norge, i Sætedalen, og da jeg kom hjem, tvang min kone mig til at lave en rejsebeskrivelse, der skulle opbevares som et minde, kun for os to – og det gjorde jeg. Den fyldte 25 sådanne kvartsider. Og da jeg stod med den i hånden, så syntes jeg, det var en bog af størrelse og værdi som selve biblen. Den blev jo så læst op for en og anden bekendt, og den gjorde lykke, man roser jo hinanden – og det bragte musklerne til at svulme i mig og jeg gav mig i lag med at skrive rigtig opfunden litteratur – stof havde jeg nok af.

Det blev så til en novelle om en mand, der trygler Vorherre om at måtte vinde i lotteriet. Han opfanatiserer sig selv til at tro, at han får visse tegn, og at gevinsten vil frigøre ham for arbejdets trældom. Han vinder 25 kr. – og bliver i

Olga og Jobs. Buchholtz på gaden neden for deres Torneroseslot (o. 1920). Han er iført sin dengang karakteristiske og landskendte sorte fløjlsvest med de tunge, blanke sølvknapper («Der er kun to mennesker i dette land, som kan fremvise et sådant unikum af en vest: Skjoldborg og Buchholtz», skrev Ekstra Bladet 10/12 1925) og bolder i snor deres elskede barneerstatning, den irske setter »Stella«, som trolig fulgte dem på alle deres lange spadsereture – og naturligvis blev sluppet løs ude på det åbne land («Se Stella med flosører og indianerbukser, hun er bare en rød streg ben over plovfuerner», sagde han en dag til unge Karl Bjarnhof. »Ja«, svarede den halvblinde organist; han så ingenting, men oplevede alligevel noget, takket være digterens artistiske udtryksform).

De høje slanke popler måtte selvfølgelig, så snart ejendommen efter fru Olgas død i 1957 var overgået til kommunen, falde for øksen som påstået faldefærdige og faretruende (hvad de slet ikke var). Der blev også snart ryddet godt op i de smukke indrammende tætte buskadsler. Det var de første grumme angreb på en idyl, der havde charmeret så mange af os overordentlig stærkt. (Foto: Struer Museum)

trældommen. Jeg sendte novellen til *Emil Rasmussen*. Han skrev, at den mand var så ny og mærkelig, og at jeg måtte gøre noget mere ud af ham, skrive en bog om ham.

- Det havde jeg også sagt, siger fru B.
- Ja, det havde du – og så skrev jeg »Egholms Gud«.

Fru Olga bliver nu bedt om at gå hjem og »tænde op« og forberede alt til herrerens snarlige ankomst, og da hun er gået, kommer straks det spørgsmål, Houmark hele tiden har luret på:

- Hvor er Deres hustru fra?
- Hun er jyd, og Struer er hendes barndomsby. Hun er et vidunderlig klogt

menneke, i virkeligheden en stor ånd. Hun snakker almindeligt og sørger for kaffe og alt, som en rigtig lille provinskone, hun tænker på varmedunk og alt sådan noget husligt noget, men slutningsdigtet i »Urolige Hjerte« er et svagt forsøg på at gengive noget af hende.

Vi er blevet hotellets sidste gæster. Vi går ad en leret vej dybere og dybere ind i et klamt mørke.

– Se, siger B. pludselig og peger mod et hus, hvor lys i stærke varme, røde og gule farver funkler dragende ud i nattemørket: det er mit hjem! Og lyset og varmen i det, det er Olga.

Til korrektion af Gandrups påstande kan yderligere tilføjes, at man i »KONKORDIA« (»Struer og Omegns Adresseblad«) 1913-15 vil kunne finde forskellige små prøver på Johs. Buchholtz's fine naturbeskrivende stil, altså fra tiden *før* genembrudsromanens fremkomst.

Selve forfatterskabet (der kom i de følgende par årtier næsten hvert år en ny bog fra hans hånd) er det forøvrigt ikke her opgaven at komme nærmere ind på. Blot to ting skal i den forbindelse fremhæves. *For det første:* hans anseelse og agtelse blandt byens jævne borgere steg betydeligt – ikke på grund af litterært snobberi, kan man vist roligt sige, for det var nok kun byens »spidser« og de personlige venner, der læste ham, men fordi man nu kunne se, at berømmelsen slet ikke steg ham til hovedet; han var jo ganske uforandret, havde den samme venlige, jævne, ligefremme og forekommende måde at færdes på blandt sine bysbørn, følte sig ikke for fin til at blive boende her, var lige hjælpsom over for trængende mennesker, lige interesseret i byens anliggender, store som små, og lige uegennyttigt beskæftiget med dem. *Og for det andet:* honorarerne fra »Gyldendal« gjorde ham efterhånden så velsitueret, at han kunne slippe sit opslidende kontorarbejde i D.S.B. og fremtidigt leve udelukkende af skriveriet. Det skete i foråret 1924, og pressen landet over slog det stort op, for nu var han blevet ekstra berømt for sin præmierede roman »De små Pile« i den store Gyldendal-konkurrence 1923 (man havde endda her og der tippet ham til førsteprisen: 70.000 kr., men den fik han dog ikke). Hovedstadsbladet »København« udbredte sig om den store forfatter, der indtil nu havde måttet tjene sit brød på »en lille landstation i Jylland«. Det morede forfatteren selv og hans venner. Men stationsforstander Eriksen i Struer fandt det dog lige et nummer for stift og sendte bladet et skarpt-ironisk svar fra »hovedsædet for D.S.B.s 3. distrikt«. Men om det hjalp på begreberne histovre, turde vel være tvivlsomt.

Så velsitueret var Buchholtz blevet, at han snart kunne leje og siden også købe jord både i syd og øst og lægge den til sin have, så den i areal blev på det nærmeste firedoblet. Det blev til en rent paradisiske have med skønne birketræer, sirlige prydbuske, grønt græs og farverige blomster. Meget karakteristisk er det, at han i en tid, hvor ellers alle haveejere endnu svor til de grusede spadserengange og skarpt afstuk-

Hans og Olga i deres lune drivhus på toppen af den stejle skrænt ned mod haverne bag de små huse i Jernbanegade (o. midten af 1930'erne). Hun i bedste vignueur. Han med umiskendeligt begyndende sygdomstegn. (Foto: Struer Museum)

ne bede og græskanter, lod et fløjlsblødt græstæppe dække hele prydhaven og så bare forsyne de steder, hvor der var regelmæssig trafik, med trædesten (røde mursten nedfældet i græsset).

Haven røbede naturelskeren og fugleelskeren. Fuglene havde fristed her, og der fandtes derfor mange arter her, som ellers sjældent ses i byen – fortælles der. De blev fodret til bestemte tider, og stamgæsterne havde navne. Og fik Buchholtz, når han havde sat sig til arbejdet ved forfatterbordet, blot færten af, at der var drosselunger ude i hækken, så kunne han (efter eget udsagn til en journalist fra »Hver 8. Dag« 1921) ikke med al sin magt holde fast ved arbejdet, så »mistede han sin inspiration og måtte tilfredsstille sin nysgerrighed«. Værnet blev småfuglene også efter evne. Jeg husker fra en sommeraften (det var forøvrigt sidste gang jeg så ham – 6 uger før hans pludselige død), hvordan han, bedst som vi gik hyggeligt småsnakkende rundt på plænen, pludselig blev »fraværende« et øjeblik. »Kan De høre de små«, sagde han så, »- faresignall«, tog en lille sten op fra et bed og jog den med en bevægelse, som når man »slår smut«, ind i et tæt buskads, og præcis dér, hvor stenen forsvandt, kom i samme øjeblik en vildt forvirret kat tilsyne i panikagtig flugt. Hvorefter han ganske roligt genoptog samtalens tråd.

Han var i de senere år meget på arbejde i sin have, da hans hjerte ikke længere kunne holde til de lange daglige spadsereture, som han tidligere havde foretaget med fru Olga i timevis og med en sådan regelmæssighed og præcision, at folk hav-

de kunnet stille deres ure derefter. Jeg syntes, det var så hyggeligt i mine frikvartierer at se ham oppe fra gymnasiets lærerværelsevinduer ved formiddagspusleriet ovre i køkkenhaven iført blå kittel og hvid tropehat. Og jeg kunne da ikke have fjerneste anelse om, at dér hvor han nu gik og stak i urtebedene, skulle ad åre det udvidede gymnasiums festsal og kantine komme til at ligge!

At komme *indendørs* var en næsten forbløffende oplevelse første gang det time-des en. Og det skete ret snart, for ægteparret Buchholtz viste lige fra begyndelsen en mageløs gæstfrihed over for de unge lærere ved det nyoprettede gymnasium i den store administrationsbygning af 1917, hvor digteren selv i sine sidste 6-7 jernbaneår havde haft sin daglige gang. Alt var særpræget og personligt, enkelt, fantasifuldt og morsomt, knaldblå vægge overalt, hvidlakerede trefeltsdøre med ægformede messinghåndtag, rødmaledede og grønmaledede hylder, borde, slagbænke og hjørneskabe i »bondestil« (tildels hjemmegjorte) blandet med fine brunlakerede sager i »empirestil«; hvide gardiner med påsyede røde hjerter o.s.v. »Er der noget forbillende til disse stuer«, skrev i 1921 en besøgende journalist, »må det søges i Carl Larssons lyse og sommerglade interiører«. Ikke så dumt! Men alligevel – Hans og Olga kunne nok selv!

Med særlig stor interesse beskuede man »sekretæren«, som fru Gyllembourg i sin tid havde skrevet sine berømte »Hverdagshistorier« ved, og sofaen, som mange af vor »guldalderdigtning«s store personligheder havde siddet i, Heiberg, Oehlen-schlæger, H. C. Andersen m.fl., endvidere digteren Emil Aarestrups drikkekrus og – ude i forstuen – Alexander Kielland's spadserestok med kuglehåndtag.

Og så var der det morsomme soveværelse, altid med vinduer åbne på vid gab og de lette gardiner blafrende for vinden ude fra Limfjorden, der sås blånende eller grånende over ubestemmeligt farvede hustage, med to drabelige rødmaledede alkove-senge i forlængelse af hinanden, forsynet med hjemmegjorte inskriptioner og orna-menteringer. »Tusind Glæder gav du mig/ Tusind Blomster maler jeg dig«, stod der (og står der selvfølgelig endnu) mellem 12 maledede roser. »Ja, man kan få mange glæder sådan et sted, sagde engang en, der stod her, lige som *De* nu står«, føjede Buchholtz til med et lille lunt smil under forevisningen af sit kunstværk. De 12 roser kommenterede han ikke; men det har siden Piet Hein gjort: »Man kan ikke male tusind roser. Og det er en veletableret tradition og ret i kunsten at la et stort antal være repræsenteret af én eller få«.

Det »allerhelligste«, digterens arbejdsværelse ovenpå, blev – mærkeligt nok – ikke forevist. Jeg så det aldrig i hans levetid; vist nok heller ikke i fru Olgas; har altså aldrig oplevet livet, varmen og hyggen i dette rum, der nu står så underlig koldt og dødt med alt, hvad det ydre angår, akkurat placeret som på den dag (8. august 1940), han for sidste gang forlod det.

Men kælderen! Her havde B. sit værksted, hvor han bragte sine nerver til ro, når *det* var fornødent, eller koncentrerede sig om sin digtning, inden han gik op og skrev eller – som han i de sidste 8-10 år hellere gjorde – dikterede for sin maskin-skrivende privatsekretær. Mange morsomme ting blev lavet hernede, for han var

fingerne – ja, mere end det: lidt af en opfinder (en arv fra faderen, fantasien »Eg-holm«). Han tog ikke patent på sine små praktiske indretninger og talte kun om dem til få udvalgte, som han skønnede havde det rette sind og den rette forståelse (unge Piet Hein f.eks.). Men man kunne se dem overalt i huset og på de mest forskellige områder, lige fra brevkassen, som ringede, når der kom noget i den, til døren, der lukkede af sig selv, og saltkarret, der bevarede indholdet tørt uanset vejrliget. Anker Hoffmann mindes også at have set en lyseholder med en simpel tøj-klemme som det centrale element og en lang stang udstyret med en slags periskop, som han kunne stikke ud af et vindue i forgangen uden for sit arbejdsværelse for der igennem at kontrollere, hvem det var, der ringede på hoveddøren. Og Piet Hein mindes en munter drøftelse af en genial idé til et tubelukke.

En opfindelse har han dog talt om med stolthed til »hvem som helst«: »Så De forresten den *drejemekanisme ved billetbillet*«, spurgte han i 1921 den foran omtalte journalist kort efter dennes ankomst fra Struer banegård, »den har jeg opfundet den gang jeg var på stationen. Før var der kun et åbent hul, og billetbunkerne væltede altid om i den evige træk. Det er min indsats i de danske statsbaner!« Man undrer sig jo lidt over spørgsmålet: »Så De – o.s.v.« fremsat på et tidspunkt, da den drejemekanisme – om jeg ikke tager fejl – var blevet et kendt fænomen landet over. Men det skal der nok ikke lægges videre vægt på. Jeg spurgte engang fru Olga, om det havde sin rigtighed, at det var B., der havde opfundet denne snilde billetsalgs-mekanisme, som jeg syntes, jeg havde kendt fra min tidligste barndom, og det bejaede hun med en undertone af en lille forfærdelse over, at jeg havde kunnet tvivle.

Men tilbage til kælderen. Der var orden i det hele her nede. Hver slags søm havde sin æske, og hver æske var malet og pyntelig. Overalt sporedes hans fantasi og kunstneriske håndlag. Om det så var vaskebaljen (af træ – til oplysning for yngre slægter), havde den fint malede roser på bunden, ikke indvendig, men på undersiden; det var jo den, man så, når karret efter endt brug var væltet om på højkant. Sådan var alting nøje gennemtænkt. Også kunstmaleriet forsøgte han sig med her-nede. Som han skrev i sin »dedikation« til den store bogudstilling i København 1922:

»Når jeg er træt af at skrive, blander jeg farver og maler krimskrams eller springende heste. Bøgerne bringer mig penge og andet. Hestene sætter jeg på mine kælderdøre, og ingen giver mig noget for dem – skønt jeg gør mig samme umage med dem som med bøgerne. Hvad lærer jeg deraf? At verden er uretfærdig. Men om det er mod bøgerne eller mod hestene, det ved jeg ikke rigtig.*

På store papstykker malede han desuden mystiske motiver, fantasifulde, men di-

* »Hvor får forfatterne dog sådanne sublime, blændende åndrigheder fra?« spurgte årets »Svømmelø« ironisk, udsættende præmie for »rebus'ens« løsning: 12 spisebiller til Folkekøkkenet. NB: »Uden flip nytter det ikke at melde sig!«

»Et Pariser-Indtog« kaldte tegneren Ludvigsen denne satiriske tegning i »Svømmøllen« 1928. Og under billedet stod at læse: »Kampen Gulliver fra Struer i Lilleputternes Land«.

lettantiske, syntes jeg; men jeg har dog sidenhen set forfatteren Inger Bentzon skrive om Buchholtz's sene afsløring af »en forbavsende evne som bildende kunstner, der gør stærkt indtryk på de malere, der får hans arbejder at se«. Så hvad skal jeg nu mene? Hans egne kommentarer til billederne – som til alt det øvrige hernede – var kostelige at høre, og jeg kan idag ærgre mig lidt over, at jeg ikke i tide fik dem skrevet ned, for nu er de sluppet helt ud af erindringskisten.

Der var så meget sælsomt ved Johs. Buchholtz. Men det allersælsomste var nok efter manges mening dette, at han så stædigt blev boende i Struer. Vennerne i København, som var mange, kaldte og lokkede af og til; de ville forfærdelig gerne have deres kære Hans og Olga lidt nærmere. Og de københavnske journalister, som aldrig blandt tusinder af gadetrafikanter tog fejl af høgeprofilen, bakkenbarterne, digtersløjfen og den sorte fløjlsvest med de tunge, blanke sølvknapper, var der altid med spørgsmålet: »De tænker ikke på at forlade Struer?« En kulturpersonlighed måtte da foretrække at bo der hvor kulturen var, skulle man synes. Men tænk, han foretrak Struer! København var skam god nok, betroede han dem med sit lille underfundige smil; han kom her et par gange om året, når han syntes, han trængte til at lufte sig lidt. Men så snart der var gået 8 dage, havde han fået nok – så længtes han, som han sagde til en spørger fra »Ekstra Bladet« (10/12 1925), »vanvittig efter igen at komme ud under åben himmel, efter at gå langs vandet derhjemme og føle

den rigtige stride vesterhavsløst om ørene«. Også længslen efter huset og haven, hjemmet og hjemmets arbejdsro blev ham altid for stærk. Og så desuden: »Jeg er et svagt og svajende menneske og ville her i København sikkert hurtigt blive indfanget af en eller anden »bevægelse« – deroppe er jeg fri for påvirkning, og det synes mig også, at jeg i min afsondrethed får ligesom mere overblik over, hvad der foregår herinde i København«. Han var og blev altså Struer-bo med liv og sjæl, og det måtte han mellem år og dag naturligvis høre meget for; man lod ham ikke »dø i synden«.

Da han i 1928 efter en Frankrigs-rejse havde fordristet sig til i Politikens kronik at fremkomme med nogle kritiske bemærkninger om verdensstaden Paris, var årets »Blæksprutte« der også straks med sin kommentar: »Næh – Struer er det jo ikke«. Og »Svikmøllen« bragte en helsidestegning af »Kæmpen Gulliver fra Struer« trampende vredladent og hånlige-stolt gennem »Lilleputternes Land« samt et versificeret interview med »Johs. de France« (på melodien »Når kommer Våren vel?«):

Hvad synes De om Paris?

Byen fandt jeg grim og snavset,
hvad der ej har mig forbavset.
Men dens åndsliv er forsvundet!
Ærlig talt, så har jeg fundet
mere kultur
hjemme i Struer.

Synes De om Louvre?

Se, Paris er jo en glad by,
kun en solde- og en madby,
der er mad, hvor man sig vender!
Men jeg påstår dog som kender:
Kroen herovre
den slår sgu Louvre!

Hvad syntes De om den franske kvinde?

Gennemsnitspariserinden
er en afart kun af kvinden!
De har stankelben som kalve,
vejer cirka som det halve
af vore fruer
hjemme i Struer!
o.s.v.

Buchholtz elskede Limfjorden og Limfjordslandet. »Jeg vil blive her, hvor jeg er

På frisdagen gør de – åbenbart i følge med flere – yndlingsturen nord om Kilen til den endnu unge Resenborg Plantage. En meget alvorlig diskussion synes dog lige i øjeblikket at optage dem meget mere end landskabets dejlighed. Bag dem ses den brede landtunge, der stikker ud i Kilen under de høje bakker nordvest for det nuværende Sarpsborgvej-villakvarter. Længere ude i det fjerne skimtes Kildæmningen, som de har passeret på vej herover til, og (lige ved B.s venstre albue) lidt af Struer by. (Foto: Struer Museum)

lykkelig« sluttede han en lille fin og forelsket skildring af dette dejlige vand, en skildring hvori det bl.a. hedder:

»Limfjordens vand er stærkere i farven end nogen anden dansk fjord eller bælt eller sund, ja, utrolig blå er Limfjordens vand; selv om man kender fjorden ud og ind gennem mange år, må man dog studse en og anden solskinsmorgen, når man trækker gardinet tilside: Ih, så blå fjorden er idag! – Ser vi fjerne solbelyste lerkliner hæve sig over de blå vande, så fyldes vort hjerte af glæde, vi har fået indtrykket af noget skønt og er tilfredse«.

Og han fortæller da om en bonde her fra egnen, som ved en gårdhandel kom til at bo på Midtsjælland; hans nye gård var i alle henseender bedre end den gamle, han havde gjort en god handel og havde kun grund til at være tilfreds. Men tilfredsheden ville ikke indfinde sig. Han begreb det ikke selv, før han en dag fik et postkort med et billede fra de gamle egne, så forstod han: det var fjorden, han savnede!

I velmagtsdagene travede han og fru Olga daglig og i timevis langs fjorden,

snart norden om »Kilen« til de mægtige lyng- og skovbakker ved Resenborg, snart langs Østre Strand, hvor de havde et badehus neden for »Nørgård«s skrænt, og videre ud til Volstrup. Men de behøvede forøvrigt slet ikke altid at gå så langt for at opleve naturen. Dengang var man nemlig straks ude i alle Limfjordslandets herligheder, så snart man bare havde fjernet sig nogle skridt fra byens centrum. Godt for dem, tør man vel nok sige, at de aldrig skulle komme til at opleve den grumme ødelæggelse af Struers nærmeste omegn. Det ville næppe have glædet dem idag at se Ølbyvej, Hjermevej, Gimsing Bavnehøj og bakkerne ved Bremdal. Men måske dog også forandringerne samtidig ville have imponeret dem. Hvem ved? Bypatrioter var de jo også begge om en hals.

Det er en kendsgerning, at Buchholtz også færdedes meget i byen, holdt af den som sådan og var interesseret i dens trivsel, tiltrækningsevne og mulige forskønnelse. Han var – som en god ven engang har udtrykt det – ikke nogen abstrakt borger, men borger i en ganske bestemt Limfjordsby, ikke som en upraktisk sværmer, men som en klog og nøgtern mand. Hvor som helst der var brug for ham, stillede han sig til disposition helt selvfølgeligt og uden dum nedlaidenhed. Allerede i 1913 var han blevet indvalgt i det såkaldte »Forskønnelsesudvalg«, hvor han ihærdigt havde gjort sit til, at der blev opstillet udsigtsbænke på skønne steder, plantet allétræer (røn og elm) på begge sider af »Sorte Bro« ved Kilen og sirbuske inden for den kedsommelige indhegning af det i 1908 opførte vandtårn, og at byggeplanen ved den nyanlagte Jyllandsgade sønden for Dusebergsvej (Danmarksgade) blev rykket så meget tilbage, at der blev plads for små pyntelige forhaven. Og var ikke den hæslige springvandskumme på »Torvet« blevet fjernet allerede før udvalgets nedsættelse, skulle han nok have været dér med en finger også! Senere trak han sin væsentlige part af læsset i både Turistforening og Naturforening og Naturfredningsforening.

Ligeledes deltog han med iver i de lokale avisers diskussioner om rent lokale problemer. I 1920 kæmpede han drabeligt for bevarelse af en smuk gammel poppel, der stod på pladsen foran det nye rådhus som en sidste rest af bager Holleriis' brutalt raserede smukke serveringshave. Men forgæves. Arkitekten ville have den væk, og folk flest i byen var komplet ligeglade med det træ og begyndte som i gamle dage at snakke om »den towle Bokhold«. Det gik ham åbenbart temmelig stærkt på, og han »hævnede« sig i 1923 gennem en grumt ironiserende kronik om Struer i dagbladet »København«, hvori det bl.a. hed:

»Struer ligger i en frugtbar egn, hvor hvedestråene duver med tunge aks; men indflydelse fra Jyllands ejendommeligheder – *heden og havet* – spores i befolkningens tankegang. På heden findes som bekendt ingen træer – ud over dem Hedeselskabet lader plante. På havet findes hist og her træer, de kaldes vagerkoste. Disse er nødvendige for sejladsen ud og ind af havne og fjorde, derfor finder man sig i dem. Når Struerboen endelig *skal* finde sig i et træ, vælger han da også vagerkosten som forbillede.

Midt på pladsen foran Rådhuset stod en gammel poppel, vind og skæv, men

et armspand tyk og såre malerisk – rigtig en poppel fra H. C. Andersens eventyr. – Tag den væk! råbte Struerboerne som med én mund. Og væk kom den. Men hvad gjorde man så? Jo, det var ikke meningen blot at dræbe 70 års møjsommeligt vækst og grøde – nej, naturligvis skulle der være træer foran rådhuset – man satte en 7-8 vagerkoste i jorden, se *det* var træer! Betegnelsen vagerkoste er forøvrigt lidt overdreven, de 7-8 linde har naturligvis ikke kunnet tåle struerblæsten som den gamle poppel, de har snart ikke en gren tilbage – kostene har ingen ris«.

Ganske pudsigt at se, hvordan alligevel den vaskeægte øbo stikker igennem »jyden« Buchholtz, når han – for en gangs skyld – bliver rigtig vred på Struer. Ægte struerjysk er han derimod i sit indlæg i Struer Avis (2/4 1924) i anledning af, at kommunen har anlagt en spadseresti langs fjorden fra havnen og ud til vogterhuset på Kildæmningen (den, der lå her indtil anlægget af Fjordvejen og den store vejforlægning på selve Kildæmningen i begyndelsen af 1950'erne):

»Åbningen af stien fra havnen til Kilen må glæde enhver struerelskers hjerte. I vel omtrent et halvt århundrede har jernbanen lagt en jernring mellem struerboerne og fjorden. Nu bliver det forbi. Vi kan på vor daglige tur få en rigtig mundfuld søluft og høre bølgeskvulpet. Børnene kan lege i strandkanten. Vi kan have vore små både liggende ved små broer langs stien, og vi kan ad denne hurtigt nå til badehusene ved vogterhuset.

Jeg ser, at byrådet vil give stien et navn – og det er rigtigt – noget må den hedde, men hvad?

Langelinie har været nævnt på tryk, men må meget frarådes. Det vidner om efterbelseslyst og vil kun kunne bruges sat i gåseøjne. Det næste bliver vel så vandtårnet kaldt »Rundetårn«. Det må være noget mindre skabagtigt, f.eks.:

Strandstien. – Vi har i forvejen en Strandvej, der ligesom Åkirkeby ligger inde i landet.

Fjordstien, – lige som det forrige et jævnt og meget tydeligt navn, nogen anden fjordsti findes jo ikke. Det har ligesom mere Struer- og Limfjordsklang end det andet.

Volden. Den nye sti ligger på en vold, hvis fod står i fjorden, og hvis top bærer jernbanen. Det klinger ganske godt at sige: »skal vi gå på Volden?« Der er noget godt gammeldags ved det navn. Fra Rådhusørvet går man gennem *Voldporten* ud på *Volden*.

Men lad os nu høre, om andre kan finde på noget bedre, så byrådet har lidt materiale at vælge iblandt«.

Forslag kom der nok af, mange mere eller mindre pjankede, som f.eks. »Anstændighedsvej«, fremsat i anledning af, at inspektør Chr. Hedegaard i byrådet havde afvist »Langelinje« med den begrundelse, at det mindede om Københavns uartige pi-

Digterens hyggelige, men lidt ubekvemme arbejdsplads, der endnu idag står urørt, akkurat som da han forlod den for sidste gang 8. august 1940. B. havde ganske faste arbejdsvaner, ventede ikke på sin muse, hun havde at møde på hans signal, og det var, sagde han, når han tog hæften af sin »kærlighedsrøde fyldepen«. Han skrev gerne en formiddagstime før den faste spadseretur, så nogle timer efter middagsluren og måske også lidt om aftenen – hvis den ellers var ledig for ham. Der var jo tit gæster, som han ikke helt kunne overlade til fru Olgas underholdning.

Hvad vil De med Deres forfatterskab? spurgte Ekstra Bladet ham i 1925. »Intet – ikke det fjerneste – jeg har kun trang til at få noget sagt – det er det hele – men jeg vil ikke opdrage folk, jeg udholder ikke prædikener og anden opbyggelse i bøger. Jeg har overhovedet intet formål med at skrive. Jeg er som en plet jord, hvorpå en bestemt slags ukrudt bestandig kommer frem – uden at nogen kan forklare sig grunden«. (Foto: Struer Museum)

ger (en himmerigsmundfuld for alle landets aviser – ikke mindst de københavnske, naturligvis). Blandt de seriøse forslag fremhævedes særligt »Dæmningen« og »Strandpromenaden«. Men den endelige afstemning i byrådet (8. maj 1924) gav stort flertal for Buchholtz's »Fjordstien«.

Som et smukt, synligt eksempel på hans kærlighed til byens Anlæg med de prægtige bøgetræer står idag Anker Hoffmann's meget skønne broncepige, »Vandbærersken«, som han, uden at hverken Hoffmann eller byrådet vidste noget derom, skaffede pengene til fra Ny Carlsbergfondet. Han havde bare på sin forsigtige måde spurgt sin unge ven, billedhuggeren (fortæller denne selv), hvad en sådan statue ville koste, og så i dybeste stilhed gjort sin indflydelse gældende på rette sted. Kunstværket havde han tænkt sig som en springvandsfigur med vand i stadig strøm ud af de to krukke i pigens arme. Og sådan blev det også, vistnok ikke til

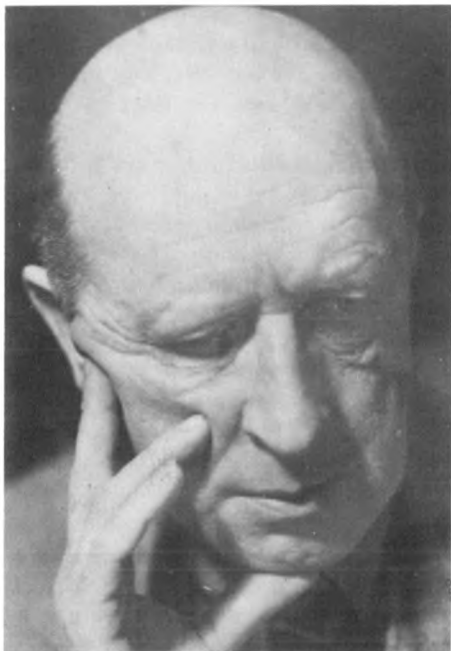
kunstnerens fulde tilfredshed – og efterhånden vel heller ikke til hans egen. Så sent som i maj 1939 fortalte han i et lokalblad om en lun gammel jyde, der på indvielsesdagen i 1929 bemærkede: »Det var da en fåle masse vand hun har i dem krukker!« og tilføjede da på sin *egen* lune facon: »Han havde ret! Det er en utrolig masse vand, men sådan er det nu engang med kunsten, den kan gøre det umulige muligt«. Man ligesom aner bag disse ord, hvor glad han ville være blevet ved synet af kunstværkets nuværende, nyere opstilling: pigen, der med tomme krukker foregives at passere en rindende strøm hen over en række store trædesten.

Hin dag, da »Vandbærersken« afsløredes i Anlægget, var byen overordentlig stolt af sin digter. Men allerstoltest havde den nu nok alligevel været, da det i efteråret 1927 blev bekendt, at han – trods »mavesur« kritik i hovedstadspressen – havde fået sig en solid publikumssucces på selve Det kgl. Teater. Hans sære skuespil med den lidt anstrengt kunstige titel »Skænk mig Fjender« var (med Poul Reumert og Clara Pontoppidan i hovedrollerne) simpelthen blevet et tilløbsstykke. Og det samme blev tilfældet, da dir. Peter Kjær og hans Ålborgpersonale efter nytår 1928 begyndte en landsturné med stykket og med Aage Garde (»tidligere Det kgl. Teater«) og Marie Berthelsen (»tidligere Alléteatret«) som gæster i de krævende hovedroller. »Buchholtz' skuespil er blevet den største succes, man længe har oplevet i provinsen«, havde Aage Garde udtalt til Berlingske Tidende d. 20. januar. »Man havde oprindelig beregnet, at stykket ville kunne opføres ca. 10 gange af P. Kjærs turné, men nu har man udstrakt tiden til 2 måneder, og der har overalt været fulde huse«.

Det havde man altsammen læst om i Struer med opspilede øjne og smigret tilfredshed, og følgelig blev der ordentlig fest i byen, da turnéen d. 20. februar endelig nåede hertil. Teatersalen på Schous Hotel var masende fyldt af et lydhørt, nysgerrigt og lokalpatriotisk henrevet publikum, der ikke sparede på sine bifaldsytringer. Og efter forestillingen blev Buchholtz oppe på scenen stærkt hyldet af både publikum og de optrædende. Dir. Kjær laurbærkransede ham med disse ledsagende ord: »Kære Johannes Buchholtz! Tak for den glæde, vi har haft ved at spille dette stykke. Vi skuespillere elsker Dem, digteren med det urolige hjerte«. Bragende håndklap fulgte på, medens »blomsterbuketter i hobetal« fløj op over rampen. Og så kom boghandler O. Smith-Knudsen slæbende ind på scenen med en mægtig laurbærkrans fra byen og holdt en morsom, versificeret hyldesttale. Buchholtz takkede rørt og morsomt, men på prosa, medens nye ovationer bragede løs. Bagefter var der stor festlighed i digterhjemmet for de optrædende og særligt indbudte venner i byen.

Det var en stående regel gennem alle årene, at når der havde været teater i byen, skulle der slutes af i festligt lag hos »Hans og Olga«. Det var noget, alle skuespillere altid så hen til med særlig glæde og forventning, lige fra de startede med teaterbussen fra København.

Om Johs. Buchholtz's ihærdige og uegennyttige arbejde med grundlæggelsen og opbygningen af det *museum*, der idag blomstrer så stort og herligt, skal her ikke ta-

Sidste billede af Jobs. Buchholtz. Gammel og træt længe før tiden. Han nåede jo kun de 58! Men sådan så han dog aldrig ud, når han talte med venner og bekendte, selv ikke i sine allersidste dage. Så tog han sig sammen og lyste op. Man mærkede nok hans besværligheder. Men det er hans altid forekommende, stille og venlige smil, man særligt husker. (Foto: Struer Museum)

les. Pladsen tillader det ikke. Lad det være nok at sige, at vi tør være forvissede om, at det ville have frydet ham at gå en runde idag gennem »Thorngård«s lyse, festlige rum og se forandringen, forøgelsen og *fornyelsen*.

Men lidt om hans *oplæsningsvirksomhed* må vi lige have med. Han var altid beredvillig til at læse op ved festlige lejligheder, offentlige så vel som privat-selskabelige, af egne værker naturligvis. Han læste dæmpet og stilfærdigt, akkurat som han talte, uden fagter, men med fine små pointeringer og skiftende fremhævelser i tonen af den lette ironi, skælmeriet og underfundigheden, det glitrende lune og den ømme vemod, som jo er over det meste af, hvad han har skrevet.

Det første, jeg hørte ham læse (ved et større privat aftenselskab), var kattehistorien »Det hændte en Nat«, som han for ganske nylig havde begået, og det gjorde han meget morsomt – uden i mindste måde at forsøge på at efterligne skuespiller Albert Luther, hvem den var tilegnet. Det sidste, jeg hørte ham læse (25. juni 1940 efter en lille middag i hans blå loggia), var en lillebitte historie på en side om en lille purk, der med bukserne strammede over en lille rund bagdel driver sig frem og tilbage på et jernbaneløb – snart i »hik« og snart i »hak«. Han var tydeligvis træt og på forhånd uoplagt; men fru Olga havde, sin sædvane tro, sendt ham op efter noget at læse for gæsterne, og så havde han altså taget det mest overkommelige. Det, han forøvrigt helst læste her i sit sidste leveår, både offentligt og privat, var

uddrag af manuskriptet til hans sidste roman »Wanda Wenzel«. Den var ikke særlig god – var vi nogen, der syntes, og vi undredes lidt over, at han selv kunne være så åbenbart glad for den. Selv på en »Finlandsaften« i januar 1940, hvor programmet ellers helt igennem var finsk, læste han »Wanda Wenzel«. Det følte lidt pinligt uvedkommende. Så er *det* sagt.

»Jeg er et svagt og svajende menneske«, havde Buchholtz sagt om sig selv i 1925. Og givet er det, at han med sit bevægelige gemyt var let at påvirke, let at begejstre, let at imponere, og at han med sin ukuelige optimisme ligefrem kunne blive godtroende og blind for skyggesider ved det, der imponerede ham. Da Mussolini-begejstringen ved tyvernes midte bølgede over landet, lod også Buchholtz sig rive med og sendte »Politiken« et begejstret Italiens-brev. Lutter lykkelige mennesker så han dernede, skrev han; »Mussolini er Italiens ægte søn. Han har ingen modstandere« (Thøger Larsen havde forøvrigt et par måneder før udtalt sig på ganske lignende måde – »Italien ganske omskabt, orden i alt, præcision, tiggeriet forsvundet, facismen i rivende vækst« o.s.v.).

Hitlertysklands forfærdelighed lukkede han også længst muligt sine øjne for. Han havde en gammel svaghed for det land, hvor hans bøger i særlig grad blev læst og påskønnet og navnlig hans skuespil havde haft særlig succes, og nu lod han sig tillidsfuldt hylde på Stadtteater i Hamburg og ved de nordiske såkaldte kultur-møder i Lübeck, troende ret så naivt på de tyske venskabsforsikringer og »fredsbestræbelser«. Det var upassende at kritisere systemet, syntes han. En mand måtte have lov til at indrette sit eget hus, som han syntes bedst, og et land måtte have lov til at have det styre, der passede bedst for det. Derfor kunne man jo godt synes bedst om sit eget – og videre i den dur. Følgelig kom »9. april« helt bag på ham. Han havde virkelig ikke troet det muligt. Så brutalt et overfald efter alle de venskabsforsikringer og gensidige ikke-angrebs-løfter – af Europas fineste kulturfolk! Det tog *meget* hårdt på ham og bidrog stærkt til at lamme hans svage hjerte. Det var fru Olga ganske og aldeles overbevist om.

22. juni hørte jeg ham sige: »Hvis de så endda efter krigen vil trække sig tilbage med et: Tak for lån«. Det var det håb, han klyngede sig til i sin forvisning om

Udsigten fra et kvistvindue i gangen uden for Buchholtz' arbejdsværelse over Bryggergade og fjorden mod Knarbjerg og Bremdal (foto fra 1920'ernes begyndelse). B. elskede den udsigt. Anlægget af bøjbanedæmningen i 1920, der lukkede af for det frie udsyn til havnepladsen og molerne, og opførelsen af den bølslige »bazarbygning« langs dæmnings fod generede ham dog ganske meget; og ikke mindst ærgrede det ham, når en række godsvoget stod oprangeret lige for på dæmningen og i dagevis skjulte fjordens blå vand for ham. Men det meste og væsentligste af udsigten fik han dog lov til at beholde alle sine dage. Prøv, kære læser, at gå op til det kvistvindue idag og se, hvilken »udsigt« berfra der nu bydes på!

Selve den lille grimme gade og dens beboere havde digteren også i særlig grad hjerte og interesse for. »Når jeg er godt oplagt«, sagde han ved lejlighed til en besøgende, »plejer jeg at holde på, at hele verden findes i Bryggergade. Hvis jeg ville begynde at skrive de rene fakta om menneskene her, så ville mine kritikere for alvor få lejlighed til at bruge en kær og kendt vending om mig: at mine skikkelser er lidt for fantastiske og usandsynlige, men morsomme!« (Foto: Struer Museum)

Tysklands snarlige sejr. Men han slog samtidig ligesom helt opgivende ud med begge arme.

25. juni gik jeg – som før nævnt – en samtalende rundtur med ham i hans have, medens et stort »hagekorsflag« blafrede på flagstangen ovre ved den af tyskerne besatte Østre Skole (gamle realskole). Pludselig standsede han og så over mod flaget med et smerteligt drag hen over ansigtet. »Kendte De gamle realskolebestyrer Bertelsen?« – Nej, han var jo længe før min tid – »*Han* ville have taget sin død ved det syn dér«. Så gik vi videre i tavshed, og lidt efter gentog han langsomt, hvad han allerede flere gange havde udtalt siden 9. april: »Danmark er så gammelt – og det skal også nok blive ved med at bestå«.

Ud på aftenen d. 8. august efter en smuk, solrig dag, hvor han havde puslet en smule i sin elskede have, gik hans hjerte pludseligt i stå.

Hvad den have havde betydet for ham – ikke mindst i det sidste år, hvor han på sine spadsereture sjældent nåede længere end op til Galgebjerg (med mange standsninger på den ret stejle Søndergade for at genvinde pusten og neddæmpe det urolige hjerte), vidner et lille udateret vers, som blev fundet i hans gemmer efter hans død:

Grøn, grøn er Plænen, og Birken knejser,
i Barken hakker de vævre Mejser –
taktfast som Hjertets Slag.
Om hundred Aar er min have øde
og baade Hjertet og Mejser døde.
Hvor godt at føle, Du lille søde,
at vi er levende just idag!

»Om hundrede år« profeterede han. Ak nej, meget, meget før. Allerede 32 år efter hans død og blot 15 år efter hendes død var størstedelen af haven forsvundet og det engang så idylliske hus med dets sørgelige haverester klemmt og knuget af et millionbyggeris enorme murmasser. Statsgymnasiet, der i 1938 var blevet hilst hjerteligt velkommen af Johannes og Olga Buchholtz som en kær ny nabo i den tomme fhv. D.S.B. administrationsbygning, krævede tidssvarende udvidelse og måtte tage pladsen dertil, hvor den var at få. Så stor var den bid, der skulle sluges, at end ikke den plet kunne fredes, hvor de to engang holdt allermest af at sidde med hinanden i hånden, og hvor de sidenhen – efter eget ønske – fik deres askeurner hensat. *Det* ville de aldrig have troet muligt!

Og nu 42 år efter digterens død har nye, endnu mere enorme og massive murmasser rejst sig lige foran huset, kolosser (høje, firskårne og bombastiske som salig »Bastillen« i Paris), der har taget *bele* udsigten over fjorden og bakkerne, meget af himlen med, og det halve af digterhjemmets værdi som turistattraktion. Hvordan skal idag en interesseret første gangs besøgende kunne få mindste begreb om, hvad det var, der bandt digteren så inderlig stærkt til netop denne plet?

Gunnar Sandfeld
Pens. lektor, født 1908
Hjermvej 39
7600 Struer

Seværdigheder i Ringkøbing amt

ABELINES GÅRD

Abelines Gård på Holmsland klit blev bygget i 1871 og har ikke været ændret hverken udvendig eller indvendig siden da. Når man færdes i og omkring gården, får man et indtryk af forhold og levevis på en strandfogedgård på den jyske vestkyst for 100 år siden. Gården blev i 1974 købt af en kreds af historiske interesserede, som oprettede »Den selvejende institution Abelines Gård«. Sammen med gården overtog man en del inventar, som siden er forøget ved køb, gaver og udlån fra museer.

På det ene billede ses gården med klitter i baggrunden. Det andet billede er fra gårdens stuer. (Fotos: Amtsfredningsinspektoratet)

Fru Gyllembourgs sekretær i Buchholtz hus

Af Nina Dahlmann Olsen

I den store dagligstue i forfatteren Johannes Buchholtz hus i Struer står der et smukt, ældre møbel, som kaldes en sekretær. Den er udført i mahognifiner og har skuffer og klapper med nøglehuller. Bag skriveklappen har den små rum og indlægninger i citron- og rosentræ, som i midten danner en tempelgavl med to ioniske søjler, der indrammer to blomstervaser. Dette dekorative felt gemmer mange hemmelige rum. Sekretæren stammer sandsynligvis fra begyndelsen af 1800-tallet.¹⁾

Johannes Buchholtz har i et interview fortalt, at han havde købt møblet af Thomasine Gyllembourgs tjener.²⁾ Men der har altid været tvivl, om det nu også kunne være rigtigt.

Men nu kan tvivlen om, hvor sekretæren kommer fra, manes i jorden, fordi maleren og billedhuggeren Henry Heerup har givet den afgørende oplysning, at det var hans bedstefar ved navn J.H. Christensen, som var den omtalte tjener hos Heiberg-familien og ham, Buchholtz købte møblet af.

J.H. Christensen er nævnt flere gange i Aage Friis' bog »Fra det Heibergske Hjem«.³⁾ Denne bog gengiver en brevveksling mellem Johanne Luise Heiberg og Johan Ludvig Heiberg, mens hun var på kurejser i 1854 og 1855.

Fru Heiberg husker fejl i sit erindringsværk »Et liv genoplevet i erindringen«, hvor hun skriver, at det var »vor Pige, der fik det Hverv hver Morgen efter Nummer at henlægge min Gave«, dvs. give Heiberg en gave, mens hun var væk. Det var J.H. Christensen, som gjorde det, ialt var der 45 gaver.⁴⁾

Siden 1844 havde ægteparret Heiberg boet i havehuset til Søkvæsthuset i Overgaden oven Vandet 60 på Christianshavn sammen med Johan Ludvig Heibergs mor forfatterinden Thomasine Gyllembourg.⁵⁾

I nogle af brevene i Aage Friis bog nævnes bl.a. J.H. Christensens opmærksomhed mod fr. Gyllembourg. Et eksempel herpå kan læses i et brev, hvor Johan Ludvig Heiberg skriver: »Ved en af Christensen opfunden Indretning bliver en høi Skammel paa Hjul spændt foran den (store røde Lænestol fra Havestuen), med Remme, og paa den tilbringer hun den Tid hun ikke er i Sengen, i en halv siddende halv liggende Stilling«.⁶⁾

Af brevvekslingen fremgår det også, at J.H. Christensen blev forlovet med tjene-

stepigen Caroline d. 8. juli 1854.⁷⁾ Men han får lov til at beholde sin stilling i huset til d. 25. juni 1855. J.H. Christensens afsked syntes at have berørt fr. Gyllembourg, for Johan Ludvig Heiberg skriver derom i et brev: »Nu griber hun sig ogsaa an i Anledning af Christensens Afgang«. ⁸⁾

Fru Gyllembourg døde i 1856, men der findes et maleri af Wilhelm Marstrand, der er udført i 1870, som genskaber miljøet i det Heibergske hjem i hendes sidste leveår.⁹⁾ Karl Madsen skriver om billedet Fru Gyllembourg oplæser en af sine noveller for J.L. Heiberg og dennes hustru: »Marstrand havde allerede i sin ungdom været gæst i det Heibergske Hus og der set Billedets tre Personer samlede om den høje Lampe med Skærmen af de brogede Tøjblomster. Men han havde rigtignok aldrig hørt nogen Novelle blive oplæst af den gamle Kone med den graaviolette Kyse og det gule Sjal, en lille uanselig Skikkelse, i hvis rynkede Ansigt med de store Poser om de livlige Øjne det var vanskeligt at genkende Modellen for Juels elegante portræt, der hang på Stuens mørkegrønne Væg. Fru Heibergs gode Hukommelse har rimeligvis stået Marstrand bi, da han malte denne hyggelige Familie Scene«. ¹⁰⁾

Jens Juels portræt af Thomasine Gyllembourg hænger på Frederiksborg og er udført i 1790'erne.¹¹⁾ En tegning af Fru Gyllembourg i en helt anden realistisk stil findes på Bakkehuset og er dateret Christianshavn 17. juni 1849, den er udført af Gertner.¹²⁾

På Marstands billede ses Heibergfamilien siddende omkring et rundt bord. Sekretæren er ikke med på billedet, men man kan fornemme, at dens stil har hørt med til miljøet.

Der er bevaret flere møbler, der har stået i det Heibergske hjem. I Bakkehuset står der i mellemstuen en kommode med fire skuffer og buet front, der har tilhørt fru Gyllembourg og senere Johanne Luise Heiberg.¹³⁾ Oven på den står en opsats, der er et yskrin, som har tilhørt fr. Heiberg. Den har form af en lille, åben tempelbygning med 4 søjler og indlagt trekantgavl. I samme stue er der også et ur, der har tilhørt hende.

På Frederiksborg findes der også forskellige genstande fra det Heibergske hjem, bl.a. to armstole i mahognipoleret bøgetræ, som har tilhørt Johanne Luise Heiberg, og et ur og en lysekrone.¹⁴⁾ I Brøstes samling på Christianshavn findes der også forskellige minder om Heibergfamilien. På teatermuseet er der en meget fin samling af genstande, der har tilhørt Heibergfamilien, bl.a. en teaterkikkert og et ur, som Johan Ludvig Heiberg havde købt i Paris til sin mor. Desuden ses Johanne Luise Heiberg og fr. Gyllembourgs brudelømmetørklæder. Der er også malerier og tegninger af fr. Heiberg og smykker, der har tilhørt hende, og et sminkespejl med trekantgavl og skuffe.¹⁵⁾

Det kunne være spændende, hvis der fandtes en tegning eller et billede, hvor man kunne se sekretæren stå i en stue. Man kunne måske forestille sig en skildring, hvor fr. Gyllembourg sad ved sekretæren og var ved at skrive en novelle? Det kan tilføjes, at fr. Gyllembourg stammede fra et hjem med møbler i klassisk tilsnit, det viser nogle akvareller, der er udført af hendes søster i 1814 af faderens hjem i Nyhavn nr. 67.¹⁶⁾

Hvornår hun har fået sekretæren er et åbent spørgsmål. Det er også uvist, hvordan J.H. Christensen er kommet til at eje møblet, han kan have fået det forærende eller måske have købt det på en auktion. Efter Heibergs død i 1860 flyttede Johanne Luise Heiberg flere gange, inden hun selv døde i 1890.

Det er også et spørgsmål, hvornår og hvordan Buchholtz kan være kommet i forbindelse med J.H. Christensen og fået sekretæren. Heerups familie har prøvet at købe sekretæren tilbage fra Buchholtz, men han har ikke villet sælge den. Nu står den i Buchholtz hus som et minde om Guldalderen og taler sit tavse sprog. Flere ting i den snakker med. I et rum bag skriveklappen ligger en kikkert, som siges at have tilhørt Johanne Luise Heiberg, og i en skuffe ligger et stik efter Jens Juels portræt af Thomasine Gyllembourg.

Maleren og billedhuggeren Henry Heerup takkes venligst for oplysningen om, at sekretæren har tilhørt hans bedstefar, og for henvisningen til Aage Friis bog *Fra det Heibergske Hjem*.

NOTER:

- 1) Dateringen og oplysningen om træsorterne skyldes museumsinspektør Lars Friis. Andre sekretærer kan ses afbildet i Chr. Waagepetersens bog *Danske møbler før 1848*. København 1980 fig. 562-65.
- 2) Eddie Salicath: *Digteren i Struer*. Hver 8 dag. 1921 d. 17. juni p. 1.
- 3) Aage Friis: *Fra det Heibergske Hjem*. København 1940. I navnefortegnelsen p. 461 står, at J.H. Christensens fødselsår er 1825.
- 4) Johanne Luise Heiberg. Et Liv genoplevet i Erindringen. 4. udgave ved Aage Friis. København 1944 bd. II p. 303 og bd. IV p. 395.
Aage Friis: *Fra det Heibergske Hjem*. København 1940 p. 110, her nævnes, at det var Christensen, der overbragte gaverne. På p. 274 står, at der ialt var 45 gaver.
- 5) *Dansk litteraturhistorie af Gustav Albeck, Oluf Friis og Peter P. Rohde*. København 1967 bd. 2 p. 382.
- 6) Aage Friis: *Fra det Heibergske Hjem*. København 1940 p. 143 brev dateret 8. juli 1854.
- 7) Aage Friis: *Fra det Heibergske Hjem*. København 1940 p. 144.
- 8) Aage Friis: *Fra det Heibergske Hjem*. København 1940 p. 315.
- 9) Karl Madsen: *Wilhelm Marstrand*. København 1905 p. 380-81.
- 10) Wilhelm Marstrand havde i 1859 malet det store portræt af Johanne Luise Heiberg, der hænger på Frederiksborg.

- 11) Ellen Poulsen: Jens Juel. København 1961 planche 72. Portrættet ses også på de nye 1000 kr. sedler. Hun var født i 1773, blev gift med P.A. Heiberg i 1790 og siden skilt fra ham. Blev gift i 1801 med Carl Frederik Gyllembourg-Ehrensvärd, der dør i 1815.
- 12) Carl Dumreicher: Bakkehusets mindestuer. København 1977 p. 13.
- 13) Carl Dumreicher: Bakkehusets mindestuer. København 1977 p. 11.
- 14) Venligst oplyst af museumsinspektør Steffen Heiberg.
- 15) Se fotografier i Robert Neiendams bog Hofteatret og teatermuseet ved Christiansborg. København 1971.
- 16) En akvarel er gengivet i Dansk litteraturhistorie. København 1967 bd. 2 p. 382, den anden akvarel nedenunder viser et interiør fra Bredgade 38.

Nina Dahlmann Olsen
Magister i kunsthistorie
Elmevej 6
7600 Struer

Seværdigheder i Ringkøbing amt

SØBY BRUNKULSMUSEUM

Søby Brunkulsmuseum er i det ydre og det indre så prunkløst som tænkeligt. I barakken boede engang en gravemester og hans familie. Husets sidste ejer, vognmand Harald Møller, Søby, skænkede barakken til museumsformål. Nu står museet som et minde om brunkulstiden. Billederne giver et levende indtryk af, hvor primitive boligforhold brunkulsarbejderne og deres familier boede under. (Fotos: Søby Brunkulsmuseum)

De nye tider

Træk af arbejderbevægelsens historie i Hjerm stationsby i årene omkring 1. verdenskrig.

af Henning R. Lauridsen

Den første novemberdag i året 1866 åbnedes banen fra Struer til Holstebro for trafik. Jernbanespooret skar sin lige vej tværs gennem Hjerm sogns marker; men for det første prustende damptog var der ikke meget at gøre ophold efter på de kanter. Et simpelt træskur ved et i 1867 indrettet stoppested udgjorde den yderst beskedne begyndelse til en stationsbygning på den jord, hvor Hjerm stationsby nu ligger.

Var begyndelsen end såre uanselig, havde jernbanen dog sat en udvikling i gang. Vejen var åbnet til en større verden, og i 1880'erne og 90'erne begyndte byen at vokse. Hjerm blev dog ikke helt samme trafik- og handelsknudepunkt som de omkringliggende stationsbyer. Struers betydning var givet med Limfjordshavnen og jernbaneforbindelser mod nord, syd og øst. Vinderup fik et stort opland, langt som der var til købstæderne Holstebro og Skive, og Vemb blev i en periode noget af et samlingspunkt for, hvad der vedrørte kulturelle, økonomiske og landbrugsfaglige fællesanliggender i de tre områder: Lemvigegnen, Holstebroegnen og Ringkøbingegnen.

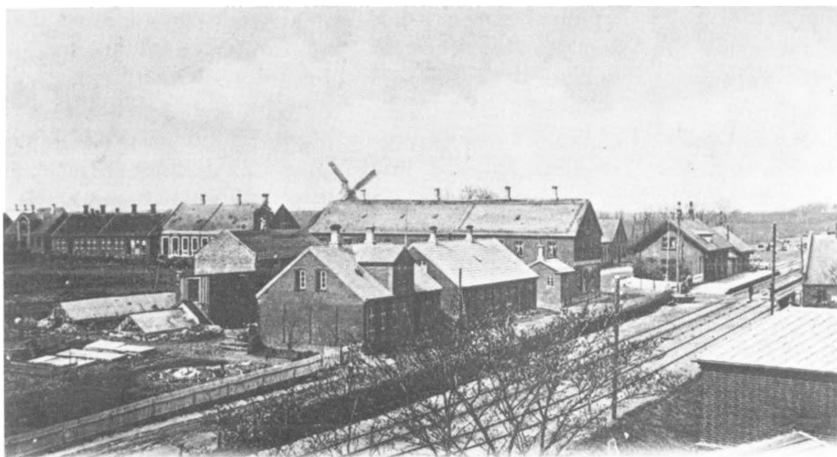
Bag stationsbyernes vækst lå som en vigtig katalysator landbrugets produktionsomlægning under 1880'ernes dybe økonomiske krise. Andelsmejeriernes og -slagteriernes forædlede landbrugsvarer – smør, ost og flæsk – blev fragtet pr bane til Esbjerg, udfaldsporten til det store engelske marked, og landmændenes nye indkøbsforeninger – de mange brugsforeninger og Ringkøbing Amts (Vare)Indkøbsforening – indkøbte deres kunstgødning, foderstoffer, kolonial m.m. via samme transportnet. Udsalgssteder blev placeret i stationsbyerne; Vemb fik et fælleslager for FDB, og Struer fik sit andelssvineslagteri. Landbrugets produktionsomlægning medførte også en større arbejdsdeling i samfundet. En række arbejdsfunktioner af håndværksmæssig art, som tidligere udførtes på gårdene, blev nu overladt håndværkere i jernbanebyerne, og de tekniske fremskridt skabte en begyndende småindustri.

Hjerm indtager en særstilling med hensyn til den industrielle udvikling. Kalk-

værksbruddet her ekspanderede nemlig fra begyndelsen af 1890'erne til en ret betydelig arbejdsplads. I 1891 havde »De jyske Kalkværker A/S« overtaget Hjernværket og foretog i årene derefter en række større investeringer. Firmaet byggede i 1892/93 en stor ringovn og anlagde et par år senere nye sporanlæg. Omkring en snes mand var i arbejde. Der produceredes både brændt kalk og gødningskalk, og firmaet havde således egnens bygmestre og landmænd som kunder inden for et naturligt salgsdistrikt, der omfattede hele vestkysten fra Vinderup over Lemvig til Ribe. Som distributionsnet i dette område virkede først og fremmest jernbanen, og den tiltagende travlhed ved bane og i kalkværkets grav og grube blev i et vist omfang bestemmende for stationsbyens befolkningssammensætning og dermed for byens kulturelle miljø.

Omkring 1910 var i Hjern by omtrent 80 husstande med ca. 500 mennesker, mens folketallet ialt i sognet var på knap 2000, fordelt på omkring 350 husstande. Godt og vel halvdelen af disse mennesker havde stadig deres daglige bestilling ved landbruget, mens den overvejende del blandt de resterende fandt deres udkomme inden for håndværk og industri samt ved jernbanen og postvæsenet. Endelig talte en sidste tiendedel de handlende, nogle få i liberale erhverv; hertil kom lærerne, præsten samt aftægtsfolk og fattige under den offentlige understøttelse.

Som så mange andre i disse år fandt også Hjernboere sammen i foreninger og organisationer. Skønsmæssigt var antallet godt tyve, og de dækkede bredt. Nævnt i flæng var her syge- og hjælpekasse, afholdsforening, læsekreds og Indre Mission, der samlede mange i de to missionshuse, i ynglinge- og pigeforeninger samt i søndagsskoler. Hertil kom de mere økonomiske og erhvervsorienterede foreninger. Landmændene havde deres andelsforeninger, f.eks. mejeriet, brugs- og indkøbsfor-

Hjern år 1910. Stationen ligger til højre i billedet med gavlen ud mod hovedgaden. (Foto: Lokalhistorisk arkiv for Struer Kommune)

eninger; gårdmændenes faglige interesser blev varetaget af herredets landboforening, de mindre jordbrugeres af den lokale husmandsforening. Hjerm koforsikring, Hjerm hesteforsikring og Hjerm lille hesteforsikring er eksempler på andre økonomiske sammenslutninger – (hvorvidt det var hestens, gårdens eller måske forsikringssummens størrelse, der udgjorde forskellen på de to hesteforsikringsforeninger, skal jeg ikke kunne afgøre.) Endelig samledes stationsbyens handlende og håndværksmestre i borgerforeningen, mens en del arbejdsmænd i 1906 og 1907 sluttede op om en fagforening og en socialdemokratisk vælgerforening. Begge disse to sidstnævnte foreninger har bevaret de gamle forhandlingsprotokoller; vælgerforeningens er ført fra selve stiftelsen, mens fagforeningens begynder få måneder efter. Disse kilder beretter om, hvordan denne samfundsgruppe gennem foreningsarbejdet forsøgte at løse nogle af de problemer, udviklingen stillede dem over for, og hvorledes de gennem en fælles indsats forsøgte at påvirke omgivelserne i det samfund, hvor de levede deres dagligdag.

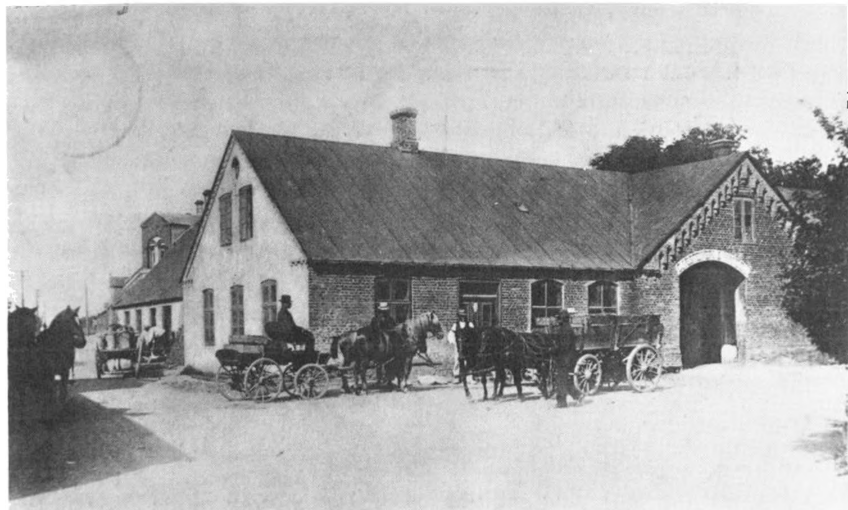
EGNENS POLITISKE HISTORIE

En mørk efterårsaften i 1907 – lørdag den 12. oktober – samledes en flok kalkværksarbejdere og en del jernbanefolk på kroen i Hjerm stationsby. Mødet tog sin begyndelse, da den unge kalkværksarbejder og husmand Chr. Christensen gik på talerstolen og på behørig vis bød forsamlingen velkommen. Efter de indledende bemærkninger påhørte de fremmødte Hjermarbejdere – ialt knap et par snese – et længere foredrag om Socialdemokratiets formål og program, og under en afsluttende forhandling enedes de om at stifte Socialdemokratisk Vælgerforening for Hjerm og Omegn. Som foreningens første formand valgtes samme aften banearbejder J. P. Jensen, loddet som kasserer tilfaldt M. Frederiksen, også banearbejder, og til at udgøre den øvrige bestyrelse valgtes 3 arbejdere fra kalkværket. Et rungende leve fulgte til slut den nye forening på vej, og hermed så en af de første politiske arbejderforeninger dagens lys på en ellers tidligere stærkt Venstredomineret egn. Det stiftende møde på kroen i Hjerm var et tydeligt fingerpeg om, at »de nye tider« med industrialiseringen og arbejderbevægelsen havde holdt deres indtog.

Den socialdemokratiske vælgerforening fik sit virke både på sogneplan og inden for folketingskreds og landstingskreds. Sognets politiske billede bestod fra omkring 1910 og det næste par årtier af en stor gruppe venstrefolk, en husmands/radikal gruppering, i perioder en stationsbyborgerliste, og socialdemokraterne.

På kredsplan indskrev den nye vælgerforening sig som sidste skud i en længere tradition. Allerede i 1885, på tærsklen til de næste års buldrende provisoriekampe, søgte gårdmænd og husmænd i Holstebro-kredsen sammen i en egentlig venstrevælgerforening, mens proprietærer, godsejere og købstadsborgere mødtes i højreforeninger og konservative klubber. (Vinderupkredsen, hvorunder Hjerm blev placeret, udskiltes først i 1891.)

Tidens voldsomme begivenheder – attentatet på konsejlspræsident Estrup, de blå gendarmer, forbud mod riffeluddeling, de ophidsede politiske møder, og, hvad

Den gamle kro eller gæstgiveri i Hjerm. (Foto: Lokalhistorisk arkiv for Struer Kommune)

der særlig sved, den åbenlyse uretfærdighed, som blev Venstres forgudede høvding, Christen Berg, til del i form af 6 måneder på vand og brød, fordi han i Holstebro nægtede at tale med politimesteren siddende på tribunen – disse begivenheder brændte sig fast og skabte en politisk bevidsthed iblandt den jævne bondebefolkning. Mange ting »politiseredes« i de år. Mest provokatorisk over for det forhadte Estrupregime virkede skytteforeningernes omdannelse i 1885 til »Folkebevægningssamlaget i Ringkøbing Amt«, og langt ind i samtidens andelsbevægelse spores klare politiske undertoner.

Kun i et begrænset spand af år fylkedes gårdmænd og husmænd i samdrægtighed under Venstres faner. Partiet blev mere moderat i løbet af 1890'erne, og systemskiftet i 1901 blev en skuffelse for husmændene. Disse fandt, at I. C. Christensen i for ringe omfang varetog husmandsinteresser, og i 1905 brød Det radikale Venstre ud. I Vinderupkredsen fik dette parti snart et solidt fodfæste; Hjerm sogn iberegnet.

Inden for de nævnte partier følte arbejderne sig ikke rigtig hjemme. I en række spørgsmål, såsom den offentlige sociallovgivning, kunne de ofte enes med husmændene og de radikale, men andre ting skilte. De ufaglærte arbejdere ved jernbanen og i kalkværket i Hjerm stod over for andre problemer end dem, husmændene havde. I de første 2-3 årtier af dette århundrede var ikke mindst andelsbevægelsen en løftestang for den stræbsomme husmandsfamilie på den lidt større jordlod. Ønsket for dem var en statslig regulering, der fremmede en mere retfærdig jordfordeling, og gennem slid og opofrelse skabtes også i Hjerm en række selv bærende familiebrug i disse år. Hos hus- eller boelsmanden styrkedes dermed en tro på det

frie initiativs muligheder. De ufaglærte arbejdes dagligdag drejede sig derimod om forholdet til arbejdsgiveren, lønforhandlingerne, arbejdsmarkedsforhold og behovet for i fællesskab med andre at sikre sig og sine det daglige brød også i arbejdsløshedsperioder.

VÆLGERFORENINGENS VIRKSOMHED

For at bedre levevilkårene for sine medlemmer tog vælgerforeningens pionerer straks fat om en række konkrete opgaver. Gennem mange år havde således den kommunale hjælpekasse foreningens særlige bevågenhed. Hjælpekassen var oprettet ved lov i 1907, og kassens midler skulle komme sognets småkårsfolk til gode – uden at der var tale om en form for egentlig fattighjælp. Vælgerforeningen henvendte sig gentagne gange til kassen, når det kneb for børnerige familier eller arbejdsløse at klare dagen og vejen. Men da sognerådets tilskud til hjælpekassen hvilede på frivillighedsprincippet, arbejdede foreningen målbevidst på at få valgt repræsentanter både til hjælpekassens bestyrelse og til sognerådet.

Af andre socialbetonede opgaver, som vælgerforeningen interesserede sig for, kan nævnes ulykkesforsikring og dannelse af brændselsforening, mens bestyrelsens advarsel til medlemmerne i 1908 mod en upålidelig arbejdsgiver nok hører til de mere specielle sager. I protokollen 27. maj 1908 hedder det således, at man ville »indrykke et Stykke i Avisen for at Advare vores Partifæller for denne Entreprenør som har Jordarbejdet ved Kalkværket, da han ikke er nogen paalidelig Betaler, hvilket fremkommer af, at der er 5 mand i Hjern som har Arbejdet for ham før, men har Penge tilgode alle, saa Bestyrelsen mener, det er dens Pligt at advare i Tide.«

Vælgerforeningen forsøgte jævnlgt gennem agitation blandt arbejdskammerater, ved uddeling af partiets aviser og ved at indbyde til møder på kroen at fremme forståelsen for sammenholdets betydning. Fra tid til anden anstillede den endvidere hvervekampagner for nye medlemmer. Men det skulle gå ærligt til med nyindmeldelser. I den gamle protokol anfører kassereren, Marinus Frederiksen, udtrykkeligt, at nye medlemmer ikke kunne optages ved ballerne!

Det sognekommunale arbejde hørte til det betydeligste område. Her var en vej til indflydelse på lokalsamfundet. Protokollen beretter om meget arbejde med at efterse og afskrive valglisten, arrangere politiske møder i byen, afholde opstillingsmøder og forsøge at udbrede kendskabet til den socialdemokratiske presse. Lige spændende har det sandsynligvis ikke været alt sammen, men ved det første sognerådvalg i 1909 bar anstrengelserne dog frugt. Med 50 stemmer til partiet kunne førnævnte Chr. Christensen tage plads i Hjern sogneråd som arbejdernes første repræsentant.

Ved det følgende par valg havde partilisten fortsat fremgang i stemmer; i 1917 blev det til to mandater. Skuffelser fulgte imidlertid senere – i 1921 røg de begge ud, mens 1925- og 1929-valgene igen gav et mandat.

I landspolitisk sammenhæng talte Hjernforeningen selvfølgelig ikke stort, men

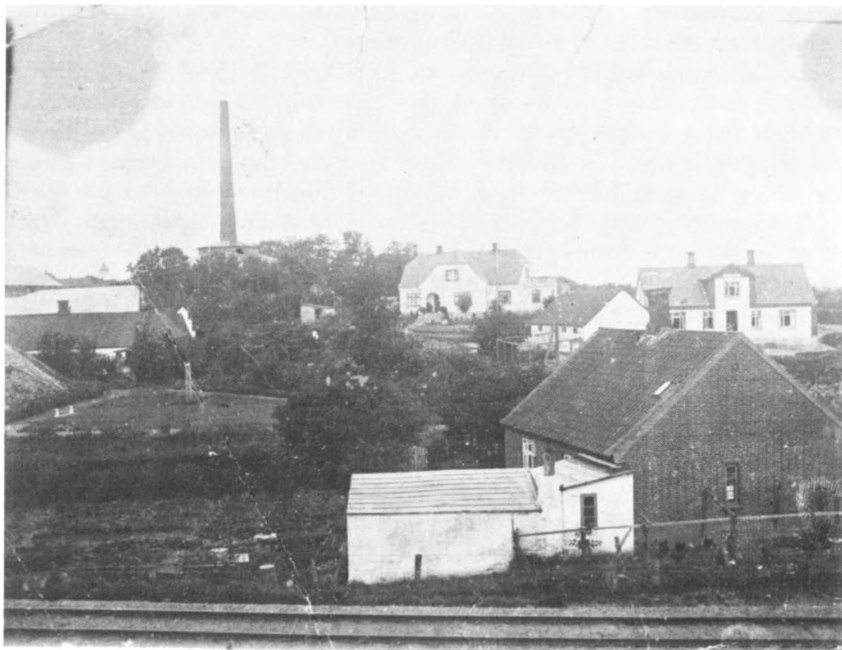
En af pionererne, kalkværksarbejder og husmand Chr. Christensen – fotograferet på sine gamle dage. Chr. Christensen var med ved stiftelsen af både fagforening og vælgerforening, og blev arbejdernes første repræsentant i sognerådet. (Foto: Lokahistorisk arkiv for Struer Kommune)

bestyrelsen deltog flittigt i møder i valgkredsen og var aktiv i opstilling og agitation ved folketings- og landstingsvalg.

Et tredje arbejdsområde, som vælgerforeningen tog op kort efter stiftelsen, var folkeoplysningen. Man startede i det små med foredragsaftener for medlemmerne for senere – i 1920'erne – gennem arbejdernes oplysningsforbund (AOF) at samles om faste foredragsrækker og studiekredse i de mørke vinteraftener. Foreningen hentede fortrinsvis foredragsholdere med tilknytning til arbejderbevægelsen. Det kunne være en forretningsfører fra forbundet, en socialdemokratisk redaktør fra de nærliggende købstæder, skolelærere eller politikere. Til de mere kendte hører journalisten og social-agitatoren Peter Sabroe, som var inviteret til stiftelsesfesten i 1910. Sabroe var velkendt på egnen for sin indgriben i de horrible forhold, der herskede på børnehjemmet »Hebron« i nabosognet Hanbjerg. Efter hans tragiske død i 1913 ved en togulykke i Bramminge holdt vælgerforeningens formand, J. P. Jensen, da også en mindetale over ham.

Sigtet med en del af oplysningsvirksomheden lå vel i retning af at udbrede kendskabet til arbejderbevægelsens mål og interesser. Der blev snakket om »strejker i gamle dage«, om partiets »anti-militaristiske holdning«, om »socialpolitiske forhold«, »den faglige situation« og meget mere. Litterære indslag hørte ligeledes med, eksempelvis oplæsning fra Jeppe Aakjærs forfatterskab.

En anden type foredrag og studiekredse omhandlede ret så aktuelle problemer

Parti fra stationsbyen med kalkværket i baggrunden. Bemærk også en af de mange små arbejderboliger langs banen i forgrunden på billedet. (Foto: Lokalbistorisk arkiv for Struer Kommune)

også for den enkelte arbejderfamilie i Hjerm. F.eks. indbød foreningen til et foredrag om dyrtidsforanstaltninger i foråret 1918 (aktuelt som følge af vareknaphed under verdenskrigen) og i studiekredsrækken i vinteren 1927/28 fik de deltagende mulighed for at sætte sig ind i de sociale love.

Tilslutningen var pæn til AOFs studiekredse i slutningen af 20'erne; ofte var antallet 30-40 mennesker pr. aften. Der er næppe tvivl om, at mange ufaglærte arbejdere, som i deres barndom og opvækst fik en yderst nødtørftig skolegang, gennem vintrenes studiekredse tilegnede sig nyttige og konkrete kundskaber. Dette kunne i sig selv være en personlig berigelse, men kvalificerede egentlig også til et arbejde i foreninger, i bestyrelser og sogneråd.

FAGFORENINGENS VIRKSOMHED

I tæt samarbejde med vælgerforeningen arbejdede arbejdsmændenes fagforening. Den første opgave, fagforeningen tog sig på, var at få en overenskomst i stand med kalkværket. Medlemmerne fik opstillet en række krav, og så skulle man da for første gang nogensinde i gang med forhandlingerne. Den nærmeste tid skulle dog

viser, at den nye forening stod på svage og usikre ben. Usikkerhed om procedure og forhandlingstaktik lyser ud af protokollens referater.

Forhandlingerne tog deres begyndelse i det tidlige forår 1907, da kalkværksarbejdernes repræsentanter mødte op hos den lokale kalkværksbestyrer Jørgensen og forelagde ham overenskomstkravene. Bestyreren stillede sig straks på bagbenene. Han foretrak så afgjort, at lønforbedringer skulle ske gennem individuelle aftaler; det var den sædvane, han kendte til. Af breve til firmaets direktør fremgår det da også, at Jørgensen øjensynligt ønskede en konfrontation med fagforeningen straks, da en konflikt efter hans opfattelse ville betyde foreningens snarlige opløsning. Omend det sidste måske mest var, hvad bestyreren kunne ønske sig, er der ringe tvivl om, at han kendte til arbejdernes hele usikkerhed. Arbejdsformanden på værket var over for Jørgensen ret åbenmundet om diskussionerne i fagforeningen, og bestyreren refererede videre til direktøren, at mange arbejdsfolk ikke ventede forbedringer. Løvrigt »skændes og slås de indbyrdes« og nogle har udmeldt sig, oplyste han.

Hovedproblemet for fagforeningen var sandsynligvis, at de fleste arbejdere blev rekruteret fra landbruget og ikke herfra kendte til fagorganisatorisk sammenhold og kollektive lønaftaler. Samme princip med individuelle aftaler mellem den enkelte arbejder og virksomhedens bestyrer havde tillige uanfægtet været i hævd på vær-

Kalkværksarbejdere i den åbne grav. Fra 1893 var man desuden begyndt at hente kalken i underjordiske gruber. I gruberne kunne der hugges og lagres kalk om vinteren, når frosten standsede arbejdet i den åbne grav. (Foto: Lokalhistorisk arkiv for Struer Kommune)

ket, til trods for at ca. 20 mand var igang her allerede i 1890'erne. Dette peger på, at det gamle princip var sejlivet i det lille samfund.

Overenskomsten kom imidlertid hæderligt i hus. Men det skyldtes særlig kræfter udefra, idet bestyrelsen valgte at tilkalde hjælp fra hovedforbundet. En forretningsfører herfra gik nu ind i forhandlingerne med direktør Wulff fra De jyske Kalkværker. Wulff havde bedre end den lokale bestyrer føling med udviklingen på arbejdsmarkedet. Kalkværkerne meldte sig ind i arbejdgiverforeningen i 1907 og indgik overenskomsten i maj samme år.

Frem til verdenskrigen forløb nogle rolige år under de faste aftaler. I 1910 foretoges en regulering, som dog ikke var uden dramatik. Arbejderne var vel forberedte denne gang, og da det trak i langdrag med forhandlingerne om hævelsen af timelønnen fra 30 til 35 øre, gik de i strejke. Dette skridt vakte selvfølgelig en del opmærksomhed i sognet, skønt den store furore, der gjorde konflikten til det store samtaleemne, først brød igennem en aften, hvor det pludselig kom til uroligheder. En stigende spænding var over en tid oparbejdet mellem konfliktens parter, eftersom det var lykkedes værkets ledelse at holde ringovnen i gang med hjælp af uorganiserede brændere udefra. Den rygende ovn virkede som en rød klud på de strejkende, og en aften blev det for meget for en ung, ilter fyrbøder. Resolut greb han en forhammer, entrede ringovnen og slog et dygtigt hul i siden. Dermed havde han unægtelig sat en brat stopper for brænderiet en tid, men sabotagen fik til gengæld sat fart i forhandlingerne. Omend forbedringerne var få, kom en ny aftale hurtigt i stand, og selv episoden med den gennemhullede ovn blev ordnet i mindelighed.

VERDENSKRIG OG DYRTID

Med verdenskrigens udbrud i eftersommeren 1914 begyndte den mest omtumlede ti-års periode med social uro og spændinger, vi har kendt i Danmark i nyere tid; en uro, der på mange måder kan spores i det lille stationsbysamfund i Hjern.

Skønt Danmark ikke blev draget med i krigen, betød stormagternes opgør snart en voldsom mangel på materialer og kolossale prisstigninger. Men krigens følgevirkninger ramte befolkningen skævt, hvad der følte dybt uretfærdigt for de dårligst stillede. Det blev gode år for landbruget trods visse prisreguleringer fra statens side, og smarte grossister tjente store penge, skønt metoderne, disse gullaschbaroner anvendte, ikke var lige fine i kanten.

Arbejdernes situation i krigens skygge var derimod utryk. Overenskomsten fastlåste lønnen, alt imens priserne steg og steg. På kort tid hoppede f.eks. prisen på et rugbrød fra 61 til 81 øre – det kan mærkes, når timelønnen kun er 33 øre. I Hjern berørte brændselsmanglen også byens største arbejdsplads, kalkværket. Ovnene kunne ikke holdes i gang, og firmaet skred til talrige afskedigelser. Mens der i 1907 havde været 26 mand i fuld vigør, var der i efteråret 1917 kun 9 arbejdere i gang i gruberne. Med arbejdsløshed, galoperende inflation og brændselsknapthed var justeringen af overenskomsten i 1917 – en timelønsforhøjelse med sølle 4 øre og et dyrtidstillæg på 2 kr. ugentligt – ikke meget at råbe hurra for. Selv arbejdsgiveren,

Kalkværket. Den store ringovn ses i baggrunden, midt i billedet. Firmaet løb gennem årene ind i mange tekniske vanskeligheder i Hjerm, primært fordi kalken var meget vandholdig og krævede høje varmegrader i brændingen. (Foto: Lokalhistorisk arkiv for Struer Kommune)

kalkbestyrer Jørgensen, indså de trange forhold. I et brev til direktør Wulff bad han om et forskud på et lovet julegratiale til arbejderne, et gratiale, der var tænkt anvendt til ekstraindkøb af brændsel. »De sidder og fryser i Hjemmene, og jeg kan lige netop i Dagen skaffe noget Brændsel til rimelige Penge«, beskrev han situationen.

I de trange tider skulle sammenholdet stå sin prøve. Så længe lønnen var låst fast, måtte Hjermarbejderne på anden vis forsøge at hjælpe hinanden. Det gjorde man så, og solidariteten kom måske mest direkte til udtryk i de tilfælde, hvor foreningerne enten gennem lån eller uden vederlag udbetalte penge til de medlemmer, som var i restance f.eks. for kommuneskat eller sygekassekontingent.

En anden social foranstaltning, som eksisterede i mange år, var den fælles spareforening. De her opsparede midler kom til udbetaling hvert år ved juletid, hvad der har været et kærkomment supplement for mange småkårsfolk. Foreningen blev oprettet med fyrbøder M. Jørgensen som formand, murer Dahl som kasserer og Chr. Christensen som sekretær.

Endelig havde regeringen gennemført den såkaldte dyrtidslov, og med den i hånden lagde foreningerne pres på kommunen for at formå den til at hjælpe de fattigste familier med tøj, brændsel og lignende.

I 1919 blev en ny overenskomst underskrevet, der rettede op på arbejdsmændene-

nes reallønsfald, og samtidig blev en af arbejderbevægelsens mærkesager nået: 8-timers arbejdsdagen var en realitet. Økonomisk var der tale om en kortvarig opblussen i årene 1919-21, mens resten af 20'erne igen blev en tid med høj arbejdsløshed og kun små lønforbedringer.

Den største arbejdskonflikt siden storlockouten i 1899 brød ud på det danske arbejdsmarked i 1925. I Hjern blev kalkværket involveret, da arbejdsmændene som bekendt var tilsluttet hovedorganisationen og firmaet stod i arbejdsgiverforeningen. Fra 18. marts og til 6. juni vekslede det med strejke og lockout, alt imens kalkværksbestyrer Jørgensen gik rundt og ærgrede sig. Han kunne dagligt se, at de nærmeste konkurrenter, kalkværkerne i Sevel, Vejrum og Thyland overtog hans kunder som en følge af, at disse værker ikke var i arbejdsgiverforeningen og derfor kørte på fuldt tryk.

For arbejdsmændene betød konflikten, at strejkekassen blev drænet voldsomt for penge. Dermed havde man ikke meget at stå imod med de kommende vintre, hvor arbejdsløsheden igen hærgede. Særligt slemt blev det i vinteren 1926, da også arbejdsløshedskassen i en periode løb tom og der skulle udskrives ekstrabidrag. Ikke underligt at dirigenten H. L. Brammer på generalforsamlingen i januar 1926 manede til enighed og sammenhold.

DET KULTURELLE OG DET SELSKABELIGE

Fag- og vælgerforeningen, såvelsom iøvrigt den overvejende del af de mange foreninger i Hjern, havde to hovedfunktioner: Den ene var som interesseorganisation, pressionsgruppe om man vil, at øve indflydelse, ændre og opnå noget. Den anden funktion handler om den mere »selskabelige« del af foreningslivet, samværet og det indre kulturelle miljø, som dækker over de mere almen menneskelige behov for fællesskab med andre. Den sidste side er så ganske væsentlig, og at Hjernfolkerne kunne lide at være sammen i festligt lag i foreningerne, er der flere beviser på. F.eks. dette, at et af de første permanente udvalg, generalforsamlingen fik nedsat, var et festudvalg.

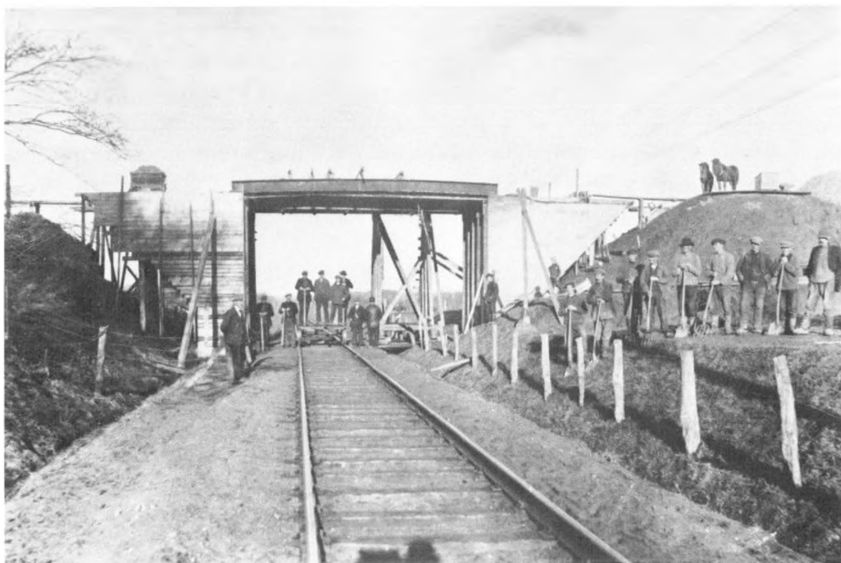
Udvalget ydede tilsyneladende en hæderlig indsats gennem årene – blot en skam, at de gamle forhandlingsprotokoller alene nævner, at de talrige fester afholdes, men yderst sjældent, hvordan de forløb.

Årligt tilbagevendende festligheder kom der nogle stykker af. Stiftelsesfesten i oktober var en. De ydre rammer kunne være en lørdag aften på afholdshotellet i Hjern, hvor unge som ældre, ægtepar og enlige mødtes, sang, lyttede til oplysende foredrag, morede sig over forskellig oplæsning. Derefter gik snakken omkring det fælles kaffebord, indtil festen sluttede med en svingom. Juletræ for hele familien blev ligeledes en fast tradition. Både fag- og vælgerforening ydede hver sit bidrag til indkøb af lys og pynt; knas og godtepose til børnene ikke at forglemme. Desuden iscenesatte udvalget i ny og næ et bal med levende musik, og i 1920'erne dukker gåse- og andespillene op. Endelig var der kontakter udadtil, idet medlemmerne jævnligt modtog invitation til arbejderfester i de nærmeste købstæder.

1. maj-demonstrationer oplevede den lille stationsby vist ikke at se. Fagforeningens fane blev i stedet sendt til Struer eller Holstebro i dagens anledning.

Efter verdenskrigen kom sommerudflugterne til. Forventningsfulde børn og voksne, renskurede og i sommertøj, stimlede sammen på stationen for i samlet flok og på 3. klasse at drage mod det udvalgte bestemmelsessted. Det kunne være købstaden med dens seværdigheder, lystanlæg og zoologiske have. Eller Vesterhavet og Hvide Sande en varm sommersøndag, hvor den lidt fremmedartede lugt af salt og tang og fisk sad i næsen, mens de medbragte madklemmer i skotøjsæsker og de bayerske øl blev sat til livs og drukket i en solbeskinnet gryde i klitterne.

Ret vanskeligt er det at vurdere, i hvilket omfang arbejderfamilierne i Hjerm også deltog i andre foreningers aktiviteter. Indre Mission dominerede som nævnt det kirkelige-kulturelle liv, og missionen havde sit solide fodfæste blandt gårdmændene. Det første missionshus byggede de i Øster Hjerm i 1892, men rykkede tillige ind i stationsbyen, da bevægelsens folk i 1900 købte den såkaldte Barslunds sal – et selskabslokale – for at indrette stedet til mødesal. Arbejderne satte dog ikke deres ben i huset, såvidt de få bevarede bidragslister og arkivalier fra Hjerm Indre Mission kan berette. Den eneste kirkelige aktivitet, arbejderne egen protokoller omtaler, er deltagelse i menighedsrådsvalg fra 1930; på opfordring fra hovedforbundet

Jernbanearbejderne udgjorde en betydelig gruppe i vælgerforeningen. Her er nogle af dem fotograferet sammen med andre arbejdsmand i forbindelse med byggeriet af en bro ved Øster Ausum i 1915. (Foto: Lokalhistorisk arkiv for Struer Kommune)

iøvrigt. Til valget opstillede de husmand Karl Dalgaard – hentet uden for partiet – men dog også deres egen baneformand F. M. Korneliussen.

I stationsbyen foregik der en lang række kulturelle aktiviteter. En foredragsforening blev det til i 1925, og forsamlingshus blev bygget i 1929. Her var dilettantforestillinger, baller, fastelavnsfester, hvor katten blev slået af tønden. Arbejderne har vel på lige fod med andre deltaget i fornøjelserne, men en del tyder på, at de forskellige befolkningsgrupper i byen og sognet i århundredets begyndelse i et vist omfang isolerede sig i egne foreninger.

»FANEFLUGT«

Skønt de her behandlede foreninger på bedste vis forsøgte at varetage en lang række af medlemmernes interesser, herskede der ikke altid den største idyl inden for medlemskredsen. Ind imellem faldt der knotte bemærkninger på generalforsamlingerne omend sekretæren havde det med at protokolføre dem i lidt blødere vendinger, hvis kritikken var rettet mod bestyrelsen.

Tilslutningen til foreningerne svingede en del; måske ikke så meget medlemstallet som i fremmøde ved de enkelte møder. Fremmødet ved generalforsamlinger svingede fra 30-40 ned til under ti og vidner om perioder med stilstand og træghed. En nedgangsperiode kendetegner således et spand af år op til verdenskrigens udbrud, igen i midten af 20'erne og ved 30'ernes begyndelse.

Den til tider halvhjertede tilslutning afspejles i regnskaberne. Nogenlunde konstant var få eller flere syndere i restance for kontingent; årsagen kunne være ærlig pengeforlegenhed eller almindelig slendrian. Økonomien i vælgerforeningen var iøvrigt sjældent noget at råbe hurra for. Her kørte man konstant på pumperne, mens fagforeningen formåede bedre at holde sig oven vande.

I 1933 kom man ret op at tottes i vælgerforeningen. Til det forestående sognerådvalg skulle findes en spidskandidat, og to mand var åbenbart på tale, en banenæstformand og en overportør Lauritsen. Sidstnævnte kandidat nød bredest opbakning og kom følgelig øverst på den socialdemokratiske liste. Dette huede imidlertid ikke den gode banenæstformand. Ifølge vidners udsagn skulle han op til valget have »gjort alt det han kunde til at Lauritsen ikke skulde blive genvalgt«. Personligt havde han ikke stemt og måske formået otte andre til også at undlade det.

Denne illoyale handling fik følger, da partiet led et sviende nederlag ved valget og mistede mandatet. Med rette eller urette blev banenæstformanden gjort til syndebuk; på en oprørt ekstraordinær generalforsamling blev han ekskluderet.

Sagen sluttede ikke med det. Banenæstformanden følte sig nu godt og grundigt trådt over tærne og anlagde sag ved underretten med krav om at blive genoptaget som partimedlem. Den socialdemokratiske vælgerforening taber denne sag for så vidt dommen lød, at den *bør* genoptage det ekskluderede medlem samt betale ham 200 kr. i sagsomkostninger. Det sidste kunne ramme foreningen på et ømt punkt, da det som nævnt stod skidt til med økonomien. Kassebeholdningen var usle 12 kr. 97 øre, men da medlemmerne og bestyrelsen som privatpersoner forstæeligt

nok ikke var til sinds at punge ud til den foreliggende sag, ja så var der ikke andet at gøre for banenæstformandens sagfører end at møde op og gøre udlæg i foreningens værdier. Foruden den slunkne pengekasse fandt han imidlertid kun foreningens fane at tage med sig. Værdien af denne blev sat til 50 kr.

Nogle måneder senere skrev sagføreren til bestyrelsen og spurgte, om ikke foreningen med forbundets hjælp ville indløse fanen. Det ville den nu ikke. Ganske vist havde medlemmerne få måneder i forvejen anskaffet den famøse fane efter i mange år at have sparet sammen til den, men at ofre næsten 200 kr. i indløsning var dem for meget. Hvad der senere er sket med den, står hen i det uvisse. Måske fik banenæstformanden den – set siden er den ikke!

Industrialiseringens indtog i stationsbyerne skabte med tiden en faglig og politisk organisering blandt arbejderbefolkningen. Man var tøvende i starten – det tog tid at ryste gammel sædvane og nedarvede traditioner af sig – men når der i et lille stationsbysamfund som Hjern i 1906 og 1907 blev stiftet en fagforening og en socialdemokratisk vælgerforening, ja så skyldtes det, at jernbanefolk og arbejdsmænd i byen stod over for nogle problemer, de fandt bedst kunne løses i fællesskab. Medlemmerne tilhørte en samfundsgruppe, der ikke ejede jord og ejendom, hvorfor talen om det frie, private initiativ ikke for dem kunne være en leveregel. I en tid, hvor det offentlige stadig overlod meget af socialforsorgen til privat velgørenhed, havde de brug for foreninger, der tog sociale opgaver op. Men foreningssammenholdet betød også en styrkelse, når arbejderbefolkningen i byen ønskede indflydelse i sogneråd og på den offentlige forsorg, der trods alt fandtes.

Fagforening og partiforening arbejdede snævert sammen i det lille samfund. Førstnævnte forening tog sig af 5-øren til lønningsposen, den anden arbejdede politisk for sociale forbedringer og reformer til gavn for de svageste. Og ved siden af dette foregik der både selskabelige aktiviteter og en fortjenstfuld oplysningsvirksomhed. Større teoretiske og ideologiske diskussioner prægede sjældent foreningsarbejdet. Man tog – af pragmatiske og nødvendige årsager – udgangspunkt i dagtidens elementære problemer.

ANVENDTE KILDER OG LITTERATUR:

Forhandlingsprotokoller fra »Arbejdsmændenes fagforening for Hjern og omegn« 1906ff og »Socialdemokratisk Vælgerforening for Hjern og Omegn« 1907ff (Struer lokalhistoriske arkiv)

Udskrift af fogedbog og dombog for retskreds nr. 81, Holstebro dommerkontor.
Finn H. Lauridsen, Fra grav og grube. (Utrykt afhandling om »De jyske Kalk-
værker A/S« – Erhvervsarkivet, Århus.)

Henning R. Lauridsen
Cand. phil.
Horsensgade 8, 3th.
8000 Århus C
Født 1951 i Borbjerg

Seværdigheder i Ringkøbing amt

FLYVHOLM REDNINGSSTATION

Flyvholm Redningsstation blev oprettet i 1847 og udstyret med en redningsbåd og et raketapparat. På billedet ses Christian Eriksen Lønger, der blev ansat som bådmand ved stationens oprettelse. I 1860 blev han opsynsmand – en stilling, han besad i 39 år.

De moderne motorredningsbåde i Thyborøn og Thorsminde har nu overflodiggjort Flyvholms redningsbåd, men stadig fungerer bygningen som raketstation. Fra 1847 og frem til i dag har mandskabet ved Flyvholm Redningsstation reddet over 700 menneskeliv. (Foto: Lemvig Museum)

Fra Harboør til Sønderlem Vig

Et strejftogt

Af Knud Pichard

*I Landet er en Fjord, der aldrig
glemmes, dér staar Solens Støtter*

Jobs. V. Jensen

Det er med Limfjorden som med Rom, den kan ikke samles i en enkelt sætning. Den, der har set solen stå op over Hals Barre og sagt farvel til den fra stranden ved Harboør, har mellem disse to punkter sejlet på det samme vand tværs gennem Jylland uden at finde en formel, der knytter jord og vand sammen til en enhed.

Heller ikke for de strøg, der i Skodborg-Vandfuld og Hjerm-Ginding herreder samt Refs herred med Thyholm nordenfjords udgør Ringkøbing amts part af Limfjorden, gives en fællesnævner. De godt 100 kilometer kyst, som fjorden beskylter, udgør et mangesidigt billede indeholdende blandt andet Harboørs lave, grønne strandenge og Toftum Bakker, Kilens afsondrede ro og Gjeller Oddes livtag med den evige blæst fra Nissum Bredning. Den vandrer – hvis en sådan kan tænkes i dag – der tilbagelagde strækningen fra Aggertangen til Sønderlem Vig, ville beriges med overraskelser og syn, som han næppe glemte igen. En stadig foranderlighed ville møde ham, hvilken sindsstemning han end befandt sig i, ville han altid finde et sted, der harmonerede med den. Ingen fjord er som den, snart af vælde som havet selv, snart hvilende i ro som en sø. Der skal et liv til at lære den at kende, måske flere. Glemmes gør den aldrig.

Om Limfjordens skabelse fortæller sagnet, at da en troldkvinde hørte om Jesu fødsel, bestemte hun sig til at føde et væsen endnu mægtigere. Det blev svinet Limgrim, der i hvert fald var så stort, at dets børster ragede op over skovens højeste træer. Uhyret skuffede sig tværs igennem Jylland i sin søgen efter føde, således opstod Limfjorden.

Muligvis er påstanden ikke holdbar. I oldtiden, da Nordjylland lå væsentlig lave end nu, var der slet ikke tale om en fjord, men om sunde og bæltter mellem større og mindre øer. Stenalderfolket holdt til her, havde deres bopladser langs kyster-

ne og sejlede vandet tyndt på jagt efter fjordens rigdom. Den dag i dag vidner køkkenmøddingerne om deres fangster, hovedsagelig var det østers, de elskede dem, men også sæler og småhvaler og allehånde fisk, fjorden var et udtømmeligt fadbur.

Senere efter landhævningen lå fjorden der, men en fjord var den alligevel ikke. Ude mod vest var den åben, hvorfor Knud den Store i 1027 kunne sejle ind fra Vesterhavet og mødes med sine mænd, da han vendte hjem fra England. Og da Knud den Hellige 1085 agtede sig den anden vej, samledes hans flåde ved Humla for derfra at stikke til havs. Humla er udlagt som Humlum, men fuldgældigt bevis savnes dog. Når Vestervig kloster i middelalderen lagdes på et tilsyneladende afsides og upraktisk sted og tilmed i lang tid fungerede som Nordjyllands bispesæde, skyldtes det den lette adgang til Vesterhavet og England. Ikke uden grund er Vestervig kirke i stil og udformning engelsk, påvirkningen kom vestfra, både gejstlige og verdslige blev hentet over.

Men omkring år 1100 sandede gabet til. Snorre beretter om den norske kong Harald Hårderåde, at denne efter et hærtogt i Limfjorden trængtes vesterud af den danske Svend Estridsøn lige til Aggertangen. »Om natten da det var blitt mørkt, losset de skipene og drev dem over eidet, og alt det havde de greid før dag, og de hadde gjort skipene i stand for annen gang«. Først nu levede Limfjorden op til sit navn, hvor skrøbeligt værnet mod det grådige hav end var. I 1600-tallets svenskekrige benyttedes tangen atter og atter. Den svenske generalmajor Bötticher drog over den for at erobre den sidste rest af den jyske halvø 1658. Ved Agger måtte han dog først nedkæmpe en dansk bondehær, 3-400 bønder menes faldet, kort efter var Thy og Vendsyssel hans, det samme gjorde Thy og Vendsyssel.

Også Hanherreds stude førtes gerne over tangen til markederne i Slesvig og Holsten fremfor at døje alskens besværligheder ved Oddesund og siden ved Kilen, hvis bløder og oversvømmelser kunne standse drifterne i dagevis. Men tangen var en alt andet end sikker passage. Ikke blot kunne stærk havgang eller tåge gøre ru-ten direkte livsfarlig, men talrige stormfloder brød i århundredernes løb igennem og hindrede enhver overgang. Allerede 1560 meldes om indbrud, 6 år senere rev stormen en nytårsaften et 14-16 alen bredt hul, 1586 skete det igen, og først 8 år senere lukkedes det. 1624 strømmede havet ind gennem en åbning, der var 500 favne lang, 30 favne bred mod havet og 80 mod fjorden. Fra øverste sted fandt man situationen så alvorlig, at 4 stedlige adelsmænd blev bemyndiget til at besigtige skaderne sammen med indkaldte frisiske digemestre. Efter deres skøn skulle der anvendes 3000 læs ris, 500 læs halm, 4000 lægter, 500 weltingpæle, 600 fyrretræer á 16 alen, 1500 savsveller samt dagligt 700 vogne med jord, sten og andet fyld. Hertil skulle naturligvis lægges arbejdsstyrkens forsyning med mad og drikke. Man fandt foretagendet for dyrt, Christian den Fjerde havde så meget andet at bruge sine penge til. I 1785 var tangen efter et nyt gennembrud et kanonskud bred, ved højvande dog et bøsseskud.

Drama fulgte på drama, men endelig indtraf 3. og 4. februar 1825 det store

brud, som tilmed 27. og 28. november samme år udvidedes. 9 år senere passerede det første skib, og 1862 skabte en ny stormflod en kanal, der officielt åbnedes 1868. Limfjorden var ikke længere en fjord.

I sin Danmarkshistorie *Gesta Danorum* fra Valdemartiden skriver Saxo, at »i Jylland ligger den såkaldte Limfjord, der er så rig på fisk, at den sikkert yder indbyggerne lige så megen føde som agerlandet tilsammen«. Og 1655 hedder det i Arent Berntsens »Danmarcks oc Norgis fructbar Herlighed«: »— men den fornemste og Fiskerige Fjord i hele Danmarck kaldet Limfjorden, hvor i forrige Tider det Ofverflødige Sildefiskend hafver oc endnu gemeneligen saa rundeligen vancker, at dermed fast ey allene det ganske Land for en billig Værd bespisis, men en oc deraff mange Skibs-Ladninger til omliggende Lande forhandlis«.

Fjorden var i sandhed et prægtigt fadebur, ikke mindst i den katolske tid, da fisk var obligatorisk fastemad. Ved fjordens lukning på 1100-tallet blev den østlige del væsentlig salttere end den vestlige på grund af udløbet i Kattegat. Øst for Løgstør stod silden, der længe gjorde Danmark til Europas førende fiskeeksportør, den rigdom nåede aldrig til Hardsyssel. Her fangedes de typiske ferskvandsfisk: aborre, hork, karusse, gedde, ørred, smelt, skalle, helt, brasen, lampret og ål. Ikke mindst helten var populær videnom. Hen på efteråret, når den i store mængder trak ind under kysterne, mobiliseredes alt, hvad der kunne krybe og gå for at få fingre i den herlige mad. 1766 fangede Tørringpræsten på én nat 1008 helt á ½ alens længde. Undertiden kunne den formelig skovles op, og den solgtes langt ned i Jylland i saltet eller røget tilstand.

Ålen var så almindelig og talrig, at den indgik som fast landgildeydelse. Alle spise den saltet, røget, speget, ristet, kogt, stegt, indbagt i dej, i gelé, i suppe, opfindsomheden var stor. En herregård ansloges at forbruge henved 50 snese ål ugentlig, en middelstor gård tegnede sig årligt for 1000 stykker. Stor efterspørgsel betyder gerne rovdrift, og ålen jagtedes hæmningsløst og ofte med metoder, der foranledigede kongeligt indgreb, det sidste i 1750. Undtaget for indgrebet var Harboør og Agger, hvis fattigdom og hårde livsvilkår man fandt så indlysende, at man ikke turde forholde beboerne denne indtægt.

De mange mindre indbrud fra havet forårsagede ikke større ravage i den økologiske balance, men 1825 indtraf katastrofen. Det pludseligt indtrængende havvand drev ferskvandsfiskene ind i vige, inderfjorde og vandløb, i læsvejs drev de ind på strandene og kunne mange steder fanges med de bare hænder. Betød det fiskedød af dimensioner, betød det tillige mange fiskeres ruin. Århundredgammel sæd og skik sloges over ende, med et skulle man omstille sig, begynde forfra med nye fangstmetoder, nye redskaber og lære nye vaner. 1833 siger en indberetning: »Siden Vesterhavets Indbrud i Limfjorden er desværre Fiskeriet i denne Fjord betydeligen aftaget ... Mange Fiskere har derved lidt betydelige Skaar i deres Næringsvej, og Limfjordsfiskeriets Aftagen har desuden i mangfoldige Husholdninger frembragt et Savn, der især hårdt føles af den fattige Almue«.

GRØNNE STRANDENGE OG GODT BONDELAND

Borgeren og bonden havde ikke de problemer. Landet lå der fortsat, grønt og frodigt, og fjorden var jo immervæk dejlig at se på, selvom den nu var salt. Men heller ikke den natur, der rammede fjorden ind, havde altid været den, der nu var for øje. Lige fra stenalderens dage og til ind i det 17. århundrede var Limfjordsstrøgene dækket af skov, man kan næppe forestille sig dem, fjorden må have mindet om en vældig Himmelsbjergsø. Endnu i det 17. århundrede bebrejdede man bønderne i Skodborg herred, at de undlod at betale deres afgifter af skovsvin og tømmer, »som sæderne havde været fra Arilds tid«. End ikke i det yderste Thule, Harboør, manglede skovene, hovedsagelig eg, elm og hassel, og det hævdedes, at en mår kunne passere Hjerm-Ginding herred uden at røre jorden.

Det var ikke vestenvinden, der lagde skovene øde, det beviste de gennem århundreder, men som altid menneskelig uforstand. Folketallet steg, flere mennesker kræver mere plads til marker og landsbyer, siden meldte staten sig som umættelig aftager af egetømmer til flåden, og endelig kom trediveårskrigen, Torstensønkrigen og de to svenskekrige. Og da der først var slået hul i skovens mur, kunne vestenvinden få fat. Det enestående stykke natur forsvandt forfærdende hurtigt for hvad man kalder den nødvendige udvikling, industrien og regionsplanlæggere elsker det udtryk. Tilbage blev kun forblæste stumper.

Men jorden, skoven havde stået på, var fed og givtig. Om Skodborg-Vandfuld herred hedder det i det 18. århundrede: »Megen havre og byg, overflødighed af græs og hø. Stærke heste, store stude og ypperlige malkekøer, store svin og gode får. Beboerne: Føre, stærke og anselige folk, i levemåde tarvelige, i ægteskab frugtbare, i omgang redelige, i fare uforfærdede, i arbejde ufortrødne, i håndtering stræbsomme og påpassende ... og til købmandsskab genegne«.

Hundrede år senere strømmer en henhørt pen over ved mødet med samme egn: »Buskads følger paa Buskads, Gaardene ere omgivne med Frugttræer og Herregaardene med Skove og Lunde, og naar man seer ud over den blaa Fjord, tror man sig hensat til Øresunds Bredder«.

Harboør længst ude i vest har altid først og fremmest været kendt for sit forhold til Vesterhavet, på samme tid den store trussel og livsgiver. Det overses let, at sognet også har en profil mod fjorden, grønne strandenge og godt bondeland. Mellem havboerne og fjordboerne var der tidligere et skel, som drejede det sig om to helt forskellige nationer. Ved fjorden var tilværelsen lettere, sommerens store høslet og de gode græsninger kunne undertiden stå i skærende modsætning til klittens notoriske armod. 1776 skriver præsten J. N. Wilse om sognet, at »Indvaanerne adskille sig fra deres Naboeer ved en Enfoldighed i Sæder, ligesaa ved deres besynderlige og grove Udtale, de bruge hvide Vadmel's Trøjer og sorte Buxer, have kun nogle elendige Huse mellem Sandbakkerne ... De have desuden intet blivende Sted paa Jorden, da de svømme omkring paa det vilde Hav i deres skrøbelige Baade, hvorfor man og kalder dem Havgassere«.

Præstens folkloristiske betragtninger leder tanken hen på et isoleret naturfolk,

men Harboør *var* et barsk sted. Omkring den tid Wilse skriver, var beboerne ikke netop kendt for deres gode sider. Drikkeri, spil og voldsomme følelsesmæssige udslag hørte til dagens orden, og Brorson, der var bisp i Ribe, foreholdt under en visitats 1743 sine sognebørn deres slette livsførelse, der havde gjort dem »meget berygtet for Letfærdighed og Uretfærdighed ved Strand-siden«. Brorson blev aldrig populær på de kanter.

Men folk, der dagligt kæmper mod naturmagter og fattigdom, får let noget kompromisløst i sindet, de går til yderligheder, det er enten-eller. At Indre Mission i slutningen af forrige århundrede fik en så voldsom tilslutning netop på Harboør, kan derfor ikke undre, i modsætning til ugudeligheden var her det andet yderpunkt. Verden deltes op i frelste og ufrelste, mellem Jesus og Satan. Ikke mindst præsten Carl Moe satte i 1880'erne sindene i oprør. Hans ligtale over nogle druknede fiskere vakte voldsom forargelse – ikke på Harboør – men ude i landet, fordi han beskyldtes for at have dømt de ufrelste fiskere til helvedes luer og evig fortabelse. Læser man talen, kan man let overbevise sig om, at det gjorde præsten aldeles ikke. Men ikke mindst hovedstadspressen fik en god historie, der alarmerede såvel biskop som minister. Ingen hoveder rullede, men Harboør og de sære mennesker, som boede der, var blevet kendt, det hænger ved dem endnu.

Når årstiden var til det, benyttede Harboørfiskerne gerne Limfjorden. I Pontopidans danske Atlas hedder det, at »de bygge selv deres Baade, som ere meget slette til Anseende, des uagtet give de sig ud med dem paa Havet endog i temmelig hart veirlig endskiønt de ere saa tynde og lette, at de slæbe dem over land fra Havet i Fjorden og dermed henhføre deres Fisk til Løgstør, Aalborg og andetsteds«.

Det var især sommermånederne, der indbød til ålefiskeri. Klitboernes »slette« både sås overalt, og deres besætninger vendte gerne tilbage til de samme egne år efter år og modtoges som gamle venner af bønderne, der aftog deres fangst. Fiskerne havde et godt omdømme og var rimelige med deres priser, hvad der kunne give brydninger med deres lokale kolleger. Voldelige sammenstød fandt sted, men var dog undtagelsen, fjorden var stor.

Trods den korte afstand er forskellen mellem den vestlige og østlige del af Harboør utrolig. Det første sted dunder brændingen uafsladeligt mod stranden, og blæsten fyger salt og kornet over den magre jord, det andet sted slikker Nissum Bredning fredeligt langs brede strandenge, hvorfra der mod vest er udsigt til tangen med Rønland som en grøn knop ind mod fjorden, mod nord over det brede, åbne vand til Thy, mod sydøst til nabosognet Hygum, hvor kirken med sit 24 alen høje tårn syner flere mil over fjord og hav. Nord for kirken hæver terrænet sig brat, i 1872 hedder det, at »på samme Kam ligger Sognets yderste Huse i en temmelig sluttet, over 1 ¼ Mil langt buet Linie, som om de hoverede over, at de vilde Bølger ikke her kunde naae dem«.

Netop her passer Harboørdigteren Erik Bertelsens verslinier:

Blæsten går frisk over Limfjordens vande
rusker dem op til vågen flugt

jager dem mellem favnende strande
fylder med toner hver en bugt.
Og sømanden synger ved sit rat,
på krydstogt fra Nordsø til Kattegat

Som i Hygum fungerede også kirken i Tørring i ældre tid som sømærke, højt beliggende som den er. Oppe ved Gjeller Odde sender Nissum Bredning en dyb fjord ned til Lemvig omgivet af et land i voldsom bevægelse. Det er Limfjordsdigteren Thøger Larsens land, redaktør i Lemvig, men med hovedet fuld af syner, der bragte ham ud til det yderste kosmos.

Min Barndoms Fjordland, hvor Lærker
har kvidret sig ind i de saliges Blå,
hvor Sejlernes solhvide Mærker
i Sværmerdrift mellem Kysterne gå.

Oppe ved Gjeller Odde beretter sagnet om et slag mellem den danske prins Amled og kongen af England. Samme Amled (Hamlet) huserer bravt i Limfjordsegne, hvad Shakespeare ovre i Stratford nok ikke har været opmærksom på, da han skrev om den vankelmødige kongesøn. Lensmanden på Bøvling, velbyrdige Predbjørn Gyldenstjerne skal på egnen have fundet en mønt med indskriften Omleth Rex Angliae. Senere møder vi denne Amlet længere østpå. Ved Hornsø har man fremdraget resterne af et gammelt og ganske stort bygningskompleks, hvorom intet vides. Men det kan godt have været en borg.

På 1600-tallet var Tørring sogn noget tilbage, hvad almindelig moral anbelanger. Ikke blot husede det fire sognehorer, hvad der var et betragteligt tal, men præsten hr. Thomas Pedersen Bølling afsattes 1663 på grund af »forargelige Bedrifter«, der blandt andet omfattede maskepi med bemeldte damer. De bed sandt at sige godt fra sig overfor myndighederne og kom med artige beskyldninger mod deres omgivelser, ydmyghed plagede dem ikke. Men ellers melder en præsteindberetning 1766: »Hestene her og i Vadfuld Herred ere uden al Dispute af de største og stærkeste i hele Riget og især begærlige både til Kavalleriet og Karosser«.

Ude på Underbjerg holder de underjordiske til, bjergmænd, trolde og nisser. I mørke nætter betragtede fiskerne forhen ikke uden gysen den røde ild, der brændte under bakkerne og holdt sig på tilpas afstand. Ikke alt var idyl, som når Thøger Larsen skriver:

Salig er Fjorden under Næs,
hvor Solskinsflaggeret blinder.
Saligt er det groende Græs,
hvor Sol gennem Saften skinner

BYEN LIGGER I EN DYB DAL

Nede i bunden af fjorden har Lemvig lagt sig, omskrivningen Lemhul kan muligvis virke umiddelbart stødende, men er det faktisk ikke, her er tale om en realitet. Dejligt ligger byen, skærmet mod den evige vestenvind af det voldsomt kuperede terræn, en købstadsidyl foreviget i tegneserien om Lidenlund, skabt af et bysbarn. 1769 hedder det, at »Byen ligger i en dyb Dal ved en Vig eller Arm af Limfjorden og er paa de tre Sider mod Østen og Vesten omgivet af en Kiæde af Høie Bierge, som betager den al Udsigt til Landet paa de Kanter. Disse høie Bakker og Bierge ... gjøre Kiørslen fra og til Lemvig ganske besværlig ...«.

Og i Pontoppidans danske Atlas får byen disse ord med på vejen: »Det maatte og tiene til Handelens Opkomst i Lemvig, om de meget onde Veie til og fra Byen kunde ved Landmandens Hielp vorde i Stand satte og om Byen blev forsynet med en liden Skibbroe, thi nu maae Landingerne flydes eller ved Baade føres til og fra Landet«. Den prægtige natur har sikkert frydet følsomme gemytter, men ikke nøgterne handelsmænd, for hvem byens beliggenhed har voldt store kvaler.

Byen er gammel, fra omkring 1200. 1234 overlader Valdemar Sejrs den til Ribe bispestol, og den oprindelige kirke mener man stammer fra den tid. Men det er ikke de store dramaer, der farver dens historie. Såvel under trediveårskrigen og samme århundredes svenskekrige havde byen sine indkvarteringer af fremmede soldater. Skulle de over Aggertangen, var det nærliggende at ligge i kvarter her. Der går en historie om bonden fra Lemvig, der af svenske soldater blev tvunget til

Lemvig havn set fra vest. Billedet er fra 1903, da havnen blev udvidet. Foto: Lemvig Museum.

at føre dem til byen en mørk aften. Oppe på bakkerne viste han svenskerne lysene ovre på fjordens modsatte side og hævdede, at dér lå målet. Derpå skyndede han på hestene, og alle, han selv med, styrtede ud over skrænten og omkom.

Længe var Lemvig mere en landsby end en købstad tiltrods for privilegierne. 1740 husede den 298 sjæle, og nogle år senere oplyses, at »Byen har 5 Gader, et Torv, 81 Gaarde og Huuse af Muur- og Bindingsværk ... Byens Øvrighed er en Byefoged og en Byeskriver som tillige er Herredsfoged og Herredsskriver i Skodborg Herred. Indbyggernes Tal ere Sognepræsten, Degnen, Skoleholderen, Byefogeden, Byeskriveren, 13 Kiøbmænd, 24 Haandværksfolk, ialt 61 Familier, som bestaae af 230 Personer«. Aggertangens åbning bestød et vist opsving, og 1885 byggedes havnen. Præsten i Dybe, Peder Hemmeth, gjorde det traurige digt »Hjertelig Med-ynck offver den meget hastig og saare forskreckelig Ildebrand i Lemvig den 27. Juni 1684«. Ildebrande var en forbandelse, som plagede alle byer dengang.

Og 1859 var H. C. Andersen på rejse i Jylland og fandt også vej til Lemvig. Meget afskrækkede den store mand, men ikke anstrengelser. »Vi naaede Lemvig og tog ind paa Gjæstgivergaarden«, skriver han. »Lidt efter saae jeg Dannebrogslaget stukket ud fra Taget, og snart efter kom ogsaa Gjenboens Dannebrogslag ud. »Er her noget Festligt?« spurgte jeg, og fik da af Etatsraad Tang at vide, at det var til Ære for mig. Nu gik vi sammen for at bese Byen, milde Øjne hilsende mig, på flere Huse vaiede Flag«.

Den allerede nævnte digter Thøger Larsen tilbragte sit hele, men korte liv som redaktør af Lemvig Dagblad. Han var født i Underbjerg i Tørring sogn og havde som dreng udsigt til såvel Lem Vig som Nisum Bredning helt ud til Harboør i vest og Thyholm i øst. Hans digte spændte vidt, men var aldrig dejligere, end når de beskrev den fjord, han var vokset op ved, og hvis bølgeslag til det sidste lød i hans øre.

Se Fjordens dybe, svale Blaa!
Et Utal af faldende Brande
fra Baalet højt i Himlens Blaa
ligger og hopper lystigt derpaa.
Der leger Ild over Vande.

Syd for staden men ikke længere borte, end at han kunne høre dens klokke, fødtes 1562 en dreng, søn af en bonde i Lomborg. Christen Sørensen hed han, indtil han som astronom og elev af Thycho Brahe efter tidens skik latiniserede sit fødested og skrev sig Longomontanus. Han rejste i udlandet, tog magistergraden i Rostock og endte som professor i matematik og astronomi i København. Observatoriet på Rundetårn skyldes ham. Hans hovedværk »Astronomia Danica« fik for samtiden en vis betydning, men nogen banebryder blev han ikke.

Højt over Lemvig (alt udenfor Lemvig ligger højt) hviler Nørlem kirke på sin bakke ikke til at overse. Landet omkring den synes at flyde med mælk og honning,

men 1690 skriver sognets præst denne jammerklage: »Ellers er den ringe Sogn af stor Armod, og i nogle Aar har aldeles uden Sæd og Avl staaet to Gaarde... og saavel som tilforn Kables Gods øde Gaardene Abildgaard og Gilsgaard og aldeles forarmede Brydebol, Nørhov og Gammeltoft som i nogle Aar ingen Tiende er faaet af«.

Oppe nord i sognet og nær den åbne Nissum Bredning ligger herregården Kabbel, lang, lav og rød, fast forankret i sin muld. Den kendes fra 1491, men er ældre. Herremanden Oluf Rytter sad her 1559, da han dræbtes af sin standsfælle Niels Kaas til Hessel. Enken Ide Munk drev gården videre og viste sig hurtigt at være et stridbart gemyt. Ikke mindst forholdet til sønnen Anders var anspændt, de to synes at have været to alen ud af et stykke. Moderen anmodede om kongelig beskyttelse mod sønnen, der straks vendte sagen og anklagede moderen for at have ladet sin tjener »ham med Vold og Slag overfalden« og drevet ham fra gården. Anders giftede sig med Anne Grøn, der også fik sin part af voldsomhederne. Hun hævdede, at gemalen »tit og ofte overfaldt og ilde medfor hende med Hug og Slag«. Tiden var voldsom, og korporlige kontroverser hørte også indenfor de bedre kredse til dagens orden. Mor og søn døde omtrent samtidig (1618), den sidste fattig som en kirkerotte.

1759 kom Kabbel til Jens Wandborg, der senere adledes under det pompøse navn de Stiernhielm. Han gjorde meget for gården, men glemte heller ikke at gøre opmærksom på det. Hvor det var muligt, anbragte han sit våbenskjold, også hvor det var umuligt, nemlig på altertavlen i Nørlem kirke. På bispens klare anmodning fjernede han det modstræbende. Efter Jens' død 1780 oprettede hans mor en stiftelse ved Nørlem kirke, Stiernhielms hospital, som fribolig for 4 ansatte under Kabbel gods. Det eksisterede til 1890, da sognet overtog det, nu er det nedlagt.

Tårnet på Nørre Nissum kirke syner viden om. Før en brand i 1666 skal det have været så højt, at det kunne ses 8 mil ude fra havet, og fra dets top taltes 30 kirker. Kirken står stærkt, under den holder en lindorm til, i mørke nætter skal man kunne høre den vende sig dernede og ryste murene, for sådan en fylder godt. Kirken kom i 1495 under Gudum kloster og forblev i nonnernes varetægt til reformationen.

Under Kabbel glemte jeg da at fortælle, at gården 1664 kom i Valdemar Daas eje, ham H. C. Andersen har berettet om i »Valdemar Daa og hans Døtre«, og som ellers næppe var blevet husket af eftertiden. I svenskekrigen 1657-60 deltog han på hæderlig vis, men økonomi havde han ikke meget begreb om. Som mange på den tid syslede han med alkymien, kunsten at skabe uædle metaller om til guld, og de summer, han anvendte på denne hobby, bragte ham omsider til tiggerstaven. Også Kabbel gik med i løbet, meget hurtigt gik den over til hans søster Dorte Daa.

PRINS AMLED I FLERE UDLÆGNINGER

Kystvejen østpå følger bakkeryggen gennem Nørre Nissum, og fra den er der vidt udsyn over bredningen, som her syner vældigere end noget andet sted på ruten.

Kom her en dag i det tidlige forår, når fuglene er vendt tilbage og gør stranden levende, det glemmes sent. Oppe fra kirken begynder det dalføre, der strækker sig ned til omkring Gudumkloster.

Gudum sogn var tidligere Skodborg herreds betydeligste. I den hedenske tid lå her helligdommen Guthum, hvortil man ikke mindst ved forårstide kom for at tage varsler og ofre til guderne. Senere i middelalderen fik kongens lensmand sæde på gården Skodborg, og ved to høje i den sydlige del af Klosterhede havde tingsted og galge sin plads. 1608 flyttedes herredstinget til Rom (altså sognet), hvor fjerdingsskirken, herredets hovedkirke lå.

Prins Amled, som vi mødte oppe ved Gjeller Odde, har også haft sin gang her. Ude i Klosterhede ligger en række høje efter sigende kastet over englændere, andre ligger i Anglands mose og i Englandshøj. Sagnet beretter, at Amleds far Horvendel dræbtes af sin bror Fegge, hvorefter Amled drog til England. Efter at have været der en tid, vender han hjem med en hær, dræber sin fars banemand og forsvinder atter til England. Her gifter han sig med en skotsk dronning, som følger ham til Danmark sammen med en ny hær. Rangen til tronen gøres stridig af en anden kongesøn, Viget fra Lejre, og de to kongsemner støder sammen på Ramme hede, hvis dige (Rammedige) er opført af Amled. Viget bliver slået og trækker sig tilbage til en linie Kilen-Møborg kirke, må atter flygte og udkæmper endelig hovedslaget på Klosterhede, hvor Amlet atter sejrer. Beklageligvis ender Amlet alligevel sit dådrlige liv for Vigets hånd, idet denne under et søslag i Horsens fjord gør op med vores helt.

En anden udlægning siger, at Amled under slaget på Klosterhede dræbes af en hyrde. Hans skotske dronning ligger begravet med sin gulddharpe (ikke sækkepibe) ved Kjærgårds Mølle ved Kilens sydende. Endnu skal man om natten kunne høre kampalarm på heden. Højene ligger der, i dag i et antal af ca. 50, tidligere taltes 125, men de skyldes oldtidsvejen, der løb gennem sognet fra Bovbjerg og ind mod Jyllands midte.

Endnu en kongelig person huser sognet, han hedder Ro og hviler i en høj bag præstegården. Måske den ene af de to høje, som opstod, da en kæmpe ville bære sand i sin vante og bygge en dæmning ved Oddesund. På Gudum præstegårdsmark tabte han sandet, som blev til højene.

Klosterhede svarede oprindelig til sit navn, ene til at bryde den grå ensformighed var et skovbevokset dalstrøg, hvor igennem Klostermølle å snoede sig op forbi Gudum kirke med mølle og mølledam. Omkring 1880 begyndte man at beplante heden, der med sit brogede fugle- og dyreliv udgør et af Jyllands største skovdistrikter.

I et kuperet terræn midt i sognet og gennemstrømmet af åen, grundlagdes engang på 1200-tallet Gudum kloster som hjem for benediktinernonner. Første gang det nævnes er 1268, og under bisp Hartvig Juel flyttedes det godt 200 år senere op til kirken, som derved blev klosterkirke. Det er ikke alverden, man ved om det. En indskrift i kirken omtaler priorinden Helene Juelsdatter og Ribebispen Hartvig

Juel. De to var dog ikke i familie med hinanden, Helene var datter af herremanden Jens Hjul til Tangsgård i Gudum. En håndfast dame skal hun have været, ikke mindst i jordtrætter udviste hun et snilde og en stædighed, som stod mål med enhver jorddrots.

Efter mange genvordigheder med bisp Henrik Stangeberg indførtes 1466 Bursfelder-kongregationen, en stramning af de gamle klosterregler. Bispens saboterede sagen, først efter hans død lykkedes det. Nonnerne ryddede ud hos sig selv, det var ikke tilfældet alle steder.

Uden at kunne kaldes rigt ejede klosteret dog i sine velmagtsdage Nr. Nissum, Fabjerg og Gudum kirker samt 90 gårde fordelt på 19 sogne. Efter reformationen blev klosteret sæde for lensmanden, 1624 ombyggede landsdommer Erik Juul det, og det brændte 1631. I dag er der intet at se bortset fra kirken. Endnu 1573 boede 3 nonner i klosteret, da førtes de til Mariager og genså aldrig deres gamle bolig.

1592 blev klosterets arkiv registreret. Foruden 74 stykker, hvoraf der gjordes uddrag, fandtes »adskillige gamle Pergaments og Papirs Breve, som Seglene ere aldeles frafaldne, som ere baade Sandemandsbreve, Lovhævder, Skøder, Tingsvidner og Sognevidner, og er en Part af dem aldeles forraadnede og ulæselige, at de derfor ikke kunne registreres, og findes i Brevkisten mere end 200 Segl, baade kongelige Segl, Biskoppers Segl og andre godt Folks Segl som ere frafaldne alle forskrevne Klosterets Breve«.

Resen ligger ved roden af den halvø, der mellem Nissum Bredning og Venø Sund skyder sig op til Oddesund. Mod vest løfter kysten sig i Toftum Bjerge med vældigt udsyn over bredningen og over Oddesund til Thyholm. De græsklædte fald var i hvert fald tidligere et yndet mål for søndagsudflugten. Siden kunne man køre hjem over Resenstad og syd om Kilen ad en grusvej gennem et mærkeligt lukket landskab med skovbevoksede bakker, grønne enge og det mørke vandløb ved Kjærgårds Mølle. Her syntes tiden at stå stille i en drømmende idyl fjernt fra verdens vrimmel, man forundredes hvergang.

Klinterne fortsætter på Humlum sogns vestside op imod Oddesund. Sagnet har godt fiskevand til begge sider, hvad blandt andet den katolske kirke og cistercienserne i Tvis kloster tidligt noterede sig. Ribe bispestol sad inde med Strandbjerggaard og Vejbjerggaard, og Tvis havde tilkæmpet sig fiskerettigheder på et stykke strand på den østlige side. Trafikken over Oddesund betød gode indtægter også, folk og gods har alle dage betydet penge.

På stranden ved Oddesund skal Uppsala-kongen Jørund have mødt sin skæbne. I vikingetiden hærgede han Limfjordslandet med sine skibe, men da han ville igenem det 500 meter brede sund, besejredes han af de stedlige beboere i samarbejde med norske vikinger. Han blev hængt, og alle forbigående kunne se ham i galgen til skræk og advarsel.

Sagnet beretter, at den tyske kejser Otto satte sig for at kristne Danmark. På sin missionsfærd nåede han til Oddesund, og da han ikke kunne komme videre, kastede han i harme sit sværd i fjorden. Ottos sund, det lyder besnærende. Kejseren var i

Danmark, det er vist, men det skal Oddesund ikke lide under. I sin dagbog 1859 skriver H. C. Andersen, at han sejlede »gennem Oddesund, hvor Tydsklunds Keiser engang plantede sin Fane og vilde, at al Danskhed skulde dø«. Det er en anden udlægning, men ikke sandere end den første.

Ude på odden lå Oddesund Hus, i almindelig tale Pinen, om hvilket der er nedfældet følgende:

En Bolig kaldet Pinen
der er og en på Sallings Land
hvor Folk kan sætte Skrine
ja gæste der med Pak og Pik,
naar Vinden blæs for længe,
og Folk kan faa en liden Slik
for store danske Penge

De sidste linier kunne tyde på, at priserne ikke har ligget i underkanten.

En stormflod 1839, der forårsagede ravage i hele den vestlige Limfjord, ødelagde blandt andet Pinen og skyllede bygningsmaterialer fra høfterne på Aggertangen så langt ind i fjorden som til Venø.

LIGESÅ GODT DRUKNE VED STRUER VADESTED ...

Over Oddesund drog folk og fæ gennem århundreder, oppe fra Thyholm kom de store stuedrifter og de thyholmske »ålepiskere« i deres rødmaalede vogne, hvorfra de forsynede gårdene nede i baglandet med den eftertragtede fisk. Sydfra kom træhandlerne fra de østjyske skove, hedeegnens pottemagere, øernes humlehandlere og alle slags kræmmere. Ikke mindst når Sunddragsmarkedet holdtes på den thyholmske side, var der trængsel ved overfarten. Færgekarlene roede deres store skrumler til fladbundede pramme, ofte lastet til vandlinien, det hændte, at en og anden sank undervejs, blev slået til kvas af skræmte heste eller fyldtes med vand, når søen var hård. Strømmen var altid voldsom. Oddesunds betydning som overfartssted kan ses af, at der i forrige århundrede regnedes med en årlig overførsel på 3-400 heste, 2500 stykker kvæg, 5-600 kalve, lam og svin og 6-700 gæs.

Som nævnt tidligere var silden en sjælden gæst i den vestlige Limfjord. Endnu sjældnere var den art, som præsten i Mejrup omtaler 1627 og konkluderer »at Gud har givet sin Vrede tilkende med underlige og ukendte Bogstaver skrevet paa begge Sider af en Sild, fanget udi Ottesund Aar 1614, den 4. Aprilis«. Opsigt må fænomenet have vakt, for lensmanden lod det måle, og viste det siden til det gysende godtfolk. Samme præst havde også selv »set og haft ude Hænde en anden Sild, fanget samme Sted 18. Januar 1618«. De røde tegn på sildens sider opfattede han som herrens tegn på, at fiskeriet skulle lægges øde. Sjeløhyrdens udlægning er forbausende, men tænk på tiden, man brændte også hekse ud fra den ærlige overbevisning, at de virkelig var det.

Thyholm hører ikke med til Hardsyssel, men i dag til Ringkøbing amt. De gamle

Dampfærger i Oddesund sydbavn: til venstre skruedamper »Valdemar«, der også huskes som isbryder, og til højre hjuldamper »Ingeborg«. Billedet er antagelig fra 20'erne. Foto: Struer Museum.

ville aldrig have indrettet det således, for fjorden skilte, sådan som også åer og andre vandløb gjorde det. Folk på den ene side var ikke som dem på den anden, selvom man kunne vade over. Thyholm har været en ø, Draget, der nu forbinder den med det egentlige Thy, var tidligere svært at passere i ondt vejr, dem nord for betragtede udvæksten dernede som noget selvstændigt, selvom den lige til reformationen lå fast i hænderne på Børglumbisperne. Thyholm har stadig noget øagtigt over sig. Gå op på Vagthøj og kast et blik mod verdenshjørnerne. Oppe i nord ligger Skibsted fjord op til Draget og med den vidåbne Nisum Bredning på den anden side, mod syd og sydøst skimtes Jegindø og længere borte Venøs skrænter, mod vest lukker Aggertangen med sin mørke stribe. En udsigt der rummer alt dejligt ved denne forunderlige fjord.

Jegindø på østsiden af Thyholm er nu forbundet med denne ved en dæmning. I modsætning til det øvrige Thy var øen aldrig under Børglums krumstav, men tilhørte kongen, der på stedet havde et jagthus. Lyder det uskyldigt, dækkede det dog ofte over en kongelig betjent, der havde opsyn med såvel fæstere som handel og i dette tilfælde fiskeri. Øen udgjorde i middelalderen et kongeligt len med egen birkeret. Indtil omkring 1850 voksede der omkring det gamle tingsted ved Sct. Laurentii kirke et tjørnekrat, resterne af øens fordums skove, og bonden på hvis jord det stod, havde pligt til at passe det og ikke afhænde det til andre. Den katolske kirke havde man ellers klods ind på livet. Jegindboerne kunne høre klokkerne kalde til messe i 3 bispedømmer, Viborg, Børglum og Ribe.

Den skov, der i middelalderen dækkede det meste af øen, forsvandt her som andre steder. Da Achton Friis samlede stof til sit værk om de danske øer omkring 1930, skrev han begejstret: »Ved den første Vandring over Jegindø finder jeg denes frugtbare Jorder, som fra Naturens Haand synes at være bestemt til at bære Korn i Overflod, dyrkede som den skønneste Have og dannende et Landskabsbillede, som er den fuldkomne Idyl, og samtidig bærende nogle af de herligste gamle vestjydske Gaarde, jeg nogensinde har set«. I dag er Jegindø omkranset af vide strandenge, fra Bøl oppe på nordsiden er der færge til Hesterodde på Mors, en anden var nede ved Tambo Sund, hvor nu dæmningen danner mellemled. Navnet Tambo lyder ikke netop dansk, men den Chr. Pedersen, der i 1842 fik kongelig bestalling som færgemand og kroholder, fordi han havde reddet en kvinde fra druknedøden, havde tjent som trommeslager, tambour, i majestætens hær. Kroen hedder Tambobus, ålene dér skal være uovertrufne.

I 1763 overtog cancelliråd Thomas Lund på Mors og fik derved også bønderne på Jegindø under sit scepter. Lund var bondeplager af et format, som heldigvis er sjældent at støde på. Uanset vej og vind krævede han af dem på Jegindø, at de skulle stille til hoveri på Mors, og skete det ikke, pryglede han dem egenhændigt eller lod dem ride træhesten. Efterhånden kom det dertil, at han blev indstævnet for retten i Viborg, og da sagen gik ham imod, flygtede han fra byen og rasede mod Sallingsund. Længere end hertil nåede han ikke, da retsbetjentene trådte ind i krostuen efter ham, tog han sit liv. Alle sine penge havde han på det tidspunkt mistet og efterlod sin gård i dybeste armod. Ingen sørgede over hans endeligt, Lund var mere end almindelig forhadet videnom.

Cirka midt på Thyholm ligger Hvidbjerg kirke indviet til Sct. Laurentius, hvid og statelig, ingen kan se på den, at den engang dannede rammen om en grum og blodig fejde. Måske har den det heller ikke, der findes flere Hvidbjerg kirker, men sagnet samler sig om Thyholm. I Børglum sad omkring 1260 provsten Olav Glob, der ikke blot tragtede efter bispestolen, men også efter noget jordegods efter sin brors enke. Tilsidst røvede han det, og den fortvivlede kvinde drog da mod Rom for at tale sin sag for paven selv. Nede i Tyskland træffer hun sin søn Jens, hvad der må siges at være lidt af et under, og da denne hører om farbroderens overgreb, drager han først til Rom og får hævet det interdikt, som provsten har lyst over hans mor, derefter vender han næsen hjemefter for at gøre regnskabet op. Til dette sender han bud efter sin svoger Oluf Hase i Salling og beder ham om at møde op juleaften til ottesangen i Hvidbjerg kirke. Hase adlyder, men da han med sine 14 svende når til Oddesund, er det et herrens vejr, og ingen færgemand tør vove overfarten. Hase løser derpå sine mænd af deres ed til ham, for over vil han, men alle som en følger de ham ud i bølgerne. De 12 drukner, men da ottesangen i Hvidbjerg skal begynde, stiger Hase og hans sidste 2 svende af hestene udenfor. Her møder han Jens Glob, der fortæller ham, at han har forliget sig med onklen, der i mellemtiden er blevet bisp over stiftet. Ganske naturligt bliver Hase noget harm over den udgang, han har dog ofret 12 mand høj og selv været døden nær, men da

han vil trække sit sværd, fører Jens ham ind i kirken, hvor bispemunkene ligger dræbt foran alteret, regnskabet er afsluttet.

Hvor meget der er sagn og hvor meget virkelighed i den historie, har man aldrig rigtigt fået rede på, men et faktum er det, at bisp Olav Glob blev dræbt i en Hvidbjerg kirke julenat. Man kan undre sig over, hvad der har ført en bisp til en fjern landsbykirke på selvste julenat, men noget vægtigt må det have været. Og hans brorsøn vidste det altså, det må have været almindelig kendt. Sagen er dunkel, men ikke derfor mindre dramatisk.

Et andet kirkedrab er knyttet til Søndbjerg kirke, indviet til jomfru Maria. En vise fortæller, at hr. Gjøde Lovmandsen indebrændte sin svoger Ingvor Ingesen til Helleris i kirken. Siden hævnede hr. Ingvors søn udåden ved at give drabsmanden samme skæbne på sin mors gård Østergaard.

I begyndelsen af denne artikel nævnte jeg, at den norske Harald Hårderåde trak sine skibe over Aggertangen, da Svend Estridsen var i hælene på ham og en grum skæbne ventede. Nogle forskere udpeger Draget mellem Thyholm og Thy som stedet, og det kan man næppe blive enige om. En stedkendt skipper ville nok ikke flygte op langs Thyholm, hvor han før eller senere ville blive lukket inde som i en sæk, men fortsætte vestover gennem Oddesund til Nisum Bredning, hvor bevægelsesfriheden var ulig større. Men den norske konge var vel heller ikke stedkendt. Her hvor Skibsted fjord og Nisum Bredning næsten mødes, ender Thyholm og Ringkøbing amt.

De studeprangere, der fik deres drifter helskindet over Oddesund, fortsatte færdens sydpå over passagen mellem Kilen og Struer Bugt. Ikke mindst ved højvande var dette sted risikofyldt, hvorfor studene undertiden måtte vest om Kilen og ned forbi Kjærgaards Mølle, selvom mundheldet sagde: »Ligeså godt drukne ved Struer vadested som køre i bløde ved Kjærgaards Mølle».

1589 druknede adelsmanden Jørgen Munk og to andre mænd på stedet, hvad der fik herremanden til Quistrup, Ludvig Munk kaldet den Tykke, til året efter at tilbyde at opføre en bro mod at inkassere brokorn af bønderne nordenfjords. Det blev der protesteret voldsomt imod. Frederik den Anden nedsatte en kommission på 4 lensmænd, hvis anstrengelser 4 år senere resulterede i, at bønderne skulle udrede brokorn i 3 år. I mellemtiden havde Munk forsøgt sig med en pram, også den krævede han afgift af at benytte. Broen blev bygget og stod, indtil isen rev den bort i 1640, da havde den gjort nytte i henved 40 år. Indtil 1882, da dæmningen byggedes, opretholdtes forbindelsen med færger, og at passagen var stærkt benyttet ses blandt andet af, at der 1840 overførtes 349 heste, 2639 stk. kvæg, 561 kalve, lam og svin samt 6145 gæs.

Strandbjerggård hørte under Ribe bispestol, efter reformationen kom den til Frands Iversen Munk, søn af den katolske Ribebisp Iver Munk (jo, det lod sig gøre at blive far trods cølibatet). Han deltog som en brav mand i den nordiske syvårskrig som fører af »Tronhjems Pinke«. 1636 ejedes gården af forhen kongelige agent i Stockholm og landsdommer i Skåne Erik Krabbe, som efter flere lensmands-

poster havnede her. Det gik ham ilde, til sidst sad han med en gæld på 32.000 rigsdaler, de eneste værdier han kunne fremvise, var hans kones gangklæder, en ske og en signetring. En anden i slægten, Jakob Iversen Krabbe, var ikke heldigere. Svenskekrigene forarmede ham, så at han 1686 ikke kunne udrede en skatterestance på 21 rigsdaler. Han betalte endda ikke parykskat, da han afstod fra den gængse mode blandt godtfolk og klarede sig med, hvad skaberen havde givet ham.

STRIDBARE OG FORDRUKNE PRÆSTER

Ud mod bugten og med Venø oppe mod nord ligger Struer. Byen var længe om at blive til noget, endnu 1805 boede der 53 mennesker på stedet, i 1854 da havnen byggedes, var der 150. I gamle dage hørte stranden under Quistrup, der dog gav plads også til Volstrup, som havde fiskevand i bugten. Stranden lå beskyttet og centralt for handel, en ladeplads voksede derfor op og blev et centrum for afsætning af tømmer fra Norge. Naturligvis førte det andet med sig. På 1600-tallet beklagede købmændene i Holstebro sig højlydt over, at der fra ladepladsen solgtes flæsk, smør, talg, huder, uld, voks og honning for slet ikke at tale om øl, mjød og brændevin. I det hele taget blandede Holstebro sig meget, hvad Struerboerne endnu ikke har glemt, så meget at byen 1733 overtog området som sin losse- og ladeplads med tilhørende privilegier. Dette bragte andre fjordbyer i harnisk, Ålborg for eksempel, handelen florerede udenom Holstebro, der 1799 anlagde en kompagnigård på pladsen i håb om at dæmme op for ulovlighederne. Det mislykkedes, 6 år senere opgav man gården. Behovet for en virkelig havn blev efterhånden påtrængende, Gimsing som ladepladsen var beliggende i, havde ikke mod på opgaven, hvorfor Holstebro påtog sig den i 1854. Holstebro-Struer Havn blev navnet, med sine 150 indbyggere var Struer absolut den svageste i det samarbejde. Siden voksede den jo, dens placering var indlysende, i 1917 blev den ophøjet til købstad. Året før blev byens sæde for statsbanernes 3. distrikt og dermed et trafikalt knudepunkt. Da distriktet atter flyttedes, indrettedes dets pompøse administrationsbygning til statsgymnasium efter en hidsig fejde med nabobyerne.

Få byer ligger dejligere, behersket af fjorden, der ødselt trækker et bånd af brede strande både mod nord og syd. Lange sommerdage mindes med glæde, de 2 mil hjemmefra cyklede man gerne for at ligge nedenfor Strandbjerggård og stirre over bugten mod byen, der flimrede i solvarmen. Mere dansk kan et panorama ikke blive.

Og oppe mod nord anede man den sydlige spids af Venø, der fra odden ved Strandbjerggård strækker sig nordpå mellem sit sund og sin bugt til på højde med Oddesund. Fra øens nordstrand møder øjet mod øst det fede Sallingland, mod nord gabet til Kås Bredning, mod nordvest klinterne på Thyholm, lys og luft i overflod.

Øen, der i ældre tid hed Vennerholm, hørte oprindelig under Volstrup. Dengang var den dækket af skov, herremandens oldensvin havde gode dage. Først omkring reformationen fik øen egen kirke, men man skal helt frem til 1750, før en

præst knyttedes fast til kaldet. Særlig fedt har det tilsyneladende ikke været, for sjælehyrden måtte binde sig for 7 år og desuden fungere som skoleholder. På 1800-tallet sad en søn af Steen Steensen Blicher som præst på øen, og faderen besøgte ham. Beboerne noterede sig, at den gamle Blicher dagen lang strejfede øen rundt – på jagt naturligvis, bøsse og hund havde han med.

Noget mere farverig end Blicher-sønnen var en af hans forgængere, præsten Johannes Mathiesen Bache, der 1781 ankom for at tale herrens ord og formane til god og kristelig opførsel. Men hr. Johannes var af en særlig støbning, for inden længe indgav Venøboerne klage over ham til stiftsøvrigheden og erklærede, at præsten var »hengiven til Slagsmaal og Klammeri, anstødelig, forargelig og beskæmmende Opførsel, fortrukken med følgende lastværdige Daarskaber«. På prædikestolen kunne han være så anløben, at han i stedet for velsignelsen læste forbannelsen over menigheden og ønskede den hen, hvor pebberet groer. Han benægtede hårdnakket at være ophavsmand til det barn, som hans tjenestepige nedkom med i utide, men beviserne var for mange. Omsider tabte biskop og myndigheder tålmodigheden og dømte præsten fra kjole og krave, det var i 1785.

Havde Venøboerne besvær med de levende, voldte enkelte døde dem også hovedbrud. Bonden Jens Foged, kaldet Røde Jens, kørte en vinter over isen til fastlandet. Isen brast, og Jens druknede. Det vil sige, han fortsatte sin huseren formedelst en grumset fortid som avlskarl på Volstrup. Her skulle han have stjålet adskiligt og desuden slået en pige ihjel. Røde Jens vedblev at befare fjorden, nu sejlen på et halmknippe, og først da præsten efter en voldsom kamp manede ham i jorden på øens kirkegård, gav han op.

Ølby, sognet mellem Kilen og Venø Bugt, havde også i sin tid kvaler med sin præst. Jakob Schive kom 1711 til Ølby efter en noget uheldig optræden nordenfjords. 4 år senere måtte han i retten love at opføre sig anstændigt uden »Affekter og Passioner«. 3. juledags gudstjeneste kunne han ikke forrette på grund af »Drik, Slagsmaal og Galenskab«. Han fandt på at tage sig betalt for skriftemål, og når gejsten kom over ham, udskældte han menigheden for »Skælmer, Tyve og Rakkerknægter«. Indimellem pryglede han gentagne gange både sin kone og svigersøn og lukkede datteren bagbundet inde i kælderen. Når sognefolkene mishagede ham, og det skete let, truede han dem med dragen kniv. Omsider kom hr. Jakobs meriter for landemodet, han forsvarede sig indædt og erklærede blandt andet og ikke uden grund, at kaldet ikke kunne give ham hverken føden eller klæderne, hvorfor han havde mange bekymringer. Endnu inden dommen faldt, døde Jakob Schive, fattig som en kirkerotte, måske en bedre skæbne end den, der ellers havde ventet ham.

Kilen, denne blindtarm på Limfjorden, menes engang at have haft forbindelse med Nissum fjord således, at den nordvestlige del af amtet var en ø. Kilen udgør en egen verden med sine sandede overdrev og høje skråninger, der mod syd omkring Kjærgårds Mølle bliver til bløder og vandsivende morader. Her og der når løvskoven helt ned til stranden. En mærkelig stille fjord, hvor der nu er skabt fuglereservat. I hvert fald tidligere kunne man strejfe rundt uden at møde et menne-

ske, blive borte så at sige. Man ventede hele tiden, at noget skulle bryde denne arkaiske ro, men det skete aldrig.

Gimsing sogn omklamrede tidligere Struer, inderst i Venø Bugt ligger det med flade strandenge og god jord. Herregården Quistrup ejedes i det 12. århundrede af Buris Henriksen, der oprettede Tvis kloster 1163 og til dette blandt andet skænkede gården. Quistrup birk styredes af cistercienserne lige til reformationen, derefter overtog den detroniserede Ribebisp Oluf Munk gården. Hvilke tanker gjorde han sig mon, da han rykkede ind på den ejendom, som lutheranerne havde frtaget hans gamle trosfæller og stridsmænd for den hellige romerske kirke? De tog nederlagets konsekvenser, han gik over. Med det kendskab, man har til hr. Oluf, har situationen næppe anfægtet ham alvorligt. Han ligger begravet i Hjerm kirke med sin hustru Drude Rantzau. Sammen havde de 12 børn.

1723 sad velbyrdige Jens Voigt inde med Quistrup, en af de bondeplagere, som historien egentlig ikke kan fremvise mange af. En mand lod han sidde i hundehullet uden vådt eller tørt i 4 døgn, en anden lægge i halsjern i 2 døgn. Synderens kone blev tilmed pisket, og en søn tilbragte en nat ophængt ved benene. Den sidste anklage bør tages med et korn salt, staklen ville næppe have overlevet den behandling, og det gjorde han efter sigende.

Gå op til de 5 kæmpehøje ved Gimsinghoved og se udover fjorden, udsigten er prægtig under den vældige himmel, der hvælver sig over Venø Bugt. Landet østpå mod Hanbjerg er lavt, grønt og frodigt. Den hvide Hjerm kirke med det spirformede tårn rummer ikke mindre end 4 adelige slægters stov. Under søndre korsarm ligger Munk'erne, under koret Juul'erne, under nordre korsarm Linde'rne, og under tårnet Jermin'erne. Her fortæller gravstenene om rigsråden Mogens Munk til Volstrup og hans ovenfor nævnte søn Oluf.

Mogens Munk var en betydende mand, foruden sæde i rigens råd var han landsdommer. Ham var det, der 1523 overrakte Christian den Anden adelens opsigelsbrev, han skal have haft stor viden om politik. Efter reformationen fik han Volstrup for livstid. Trods ubestridelig dygtighed var han almindelig forhadet af menigmand på grund af sin hårdhændede skatteinddrivelse. Engang da han i embeds medfør befandt sig i Viborg, rejste der sig en så faretruende stemning mod ham, at han måtte flygte, ikke blot ud af vinduet, men ud af byen. Episoden var skyld i, at han for en tid mistede dommerembedet.

Sønnen Oluf overtog 1542 Volstrup. Efter reformationen blev han ejer af Sct. Hans kloster i Horsens og Tvis kloster, han blev lensmand på Skivehus, og samme år han overtog Volstrup fik han sæde i rigsrådet. Han gjorde det godt, den tidligere Ribebisp. Han synes at have haft sin fars noget stride sindelag, i hvert fald lyder en samtidig smædevis om ham: »Olluf Munck er stift og strunck, han æder sig fed som en anden Ged. Alle Stakarl's Føde dem ligger han øde«. Bondeplager var han, himlens åndelige goder omskiftede han let med verdens timelige, majestætens befaling om at gifte sig fulgte han prompte.

Mange har siddet på Volstrup, på 1600-tallet hr. Axel Juul, en af tidens studere-

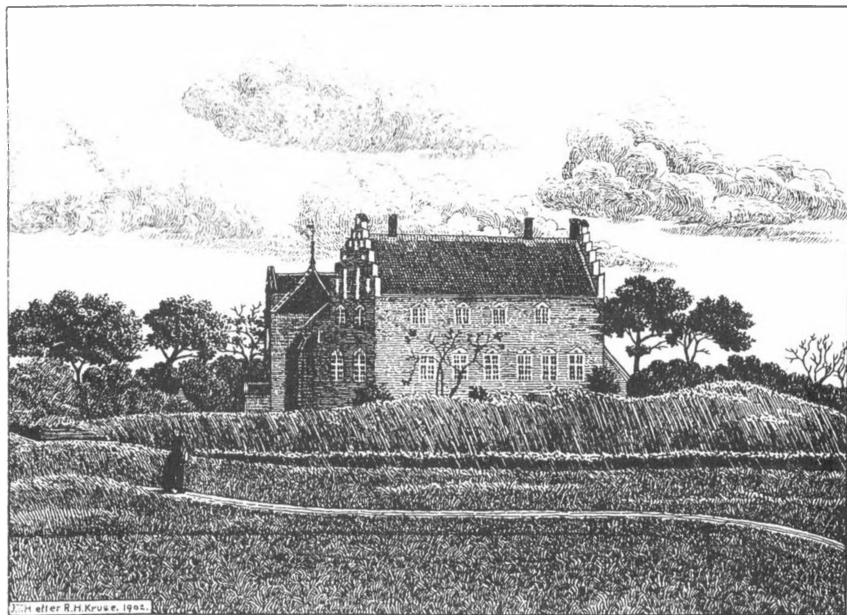
de mænd, der så længere end til markskellet. I 10 år studerede han i Tyskland, Italien og England, og hjemvendt førte han en omfattende korrespondance med åndsbeslægtede ude og hjemme, blandt andet magister Ole Worm, polyhistoren der oprettede raritetskabinettet i København. Arent Berntsen, kendt for dens tid Trap, »Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed« fra 1656, arbejdede nogle år som Juuls skriver.

Volstrup skov skal være Jyllands vestligste løvskov. Nu udgør den kun en forsvindende del af de skovmasser, der tidligere dækkede det ganske sogn. Ifølge ube-kræftede røster skulle en mår kunne passere sognet uden at røre jorden. Ved Hummelose opgravedes 1638 i massevis af stubbe af nåletræer.

STORSPEKULANTEN CHRISTEN LINDE

Gennem Handbjerg løber Hellegård å gennem sine grønne ådal nordud til fjorden, der her i bunden af Venø Bugt strækker sig langs flade, vindsvøbte græsnin-ger. Handbjerg strand, engang stampede man dertil på varme søndage med flere hundrede andre, stedet var møjen værd. Nær åen ligger den hvide Handbjerg Hov-gård, engang i Stubber klostres besiddelse. 1645 fødtes her Jørgen Brockenhuus, herremanden der blev officer. I slaget ved Lund førte han rytteriets venstre fløj og blev hårdt såret. Året efter var han atter med, ved Landscrona faldt han.

1682 købte Christen Linde gården, en af det 17. århundredes største jordspeku-lanter. Født i Holstebro 1626, men ikke som det har været yndet at hævde af fatti-ge forældre. Hans far sad godt i det, og arven fra ham samt giftermålet med Doro-thea, borgmester Niels Sørensens datter, var en solid baggrund at starte handel på. Hun fødte sin mand 17 børn, de 9 døde som små. Der går en historie om, at den unge Christen startede sin løbebane ved af en bondemand at købe et svinetrug, som viste sig at være af det pureste guld. Truget skulle være en døbefont, bestilt af patriarken i Moskva. Tro ikke på det, i Christens liv er der ikke megen romantik. På sit felt var han en ener, alt hvad han rørte ved blev til penge. Han startede med at forpagte så en, så en anden gård og lånte ejerne nødvendig kapital derudover. Stenumgaard var den første, derefter fulgte i hurtig rækkefølge Handbjerg Hov-gård, Volstrup, Møltrup, Pallisbjerg, Kjærsgårdsholm, Bækmark, Krogsdal, Ul-sund og Lindtorp samt hvad han kunne skaffe sig af disse gårdes strøgods. Hans mange penge kom også kongehuset tilgode, hvorfor han adledes 1704, 2 år før sin død. Da den indhentede ham, var han ejer af 3400 tønder hartkorn. En samtidig beretning siger, at »ved samme Tider (juli 1706) er død den gamle, navnkundige Christen Linde af Holstebro. Han var fød af fattige Folk og havde i hans Ungdom løbet om med Kram, men havde nu omsider og i mange Aar forbedret sig saa me-get, at han nu, da han døde, efterlod sine Børn og Arvinger store Midlere«. Dette er altså ikke den fulde sandhed. Til sin begravelses vedligeholdelse havde han allerede 1679 skænket 12 agre til Holstebro bymark, 1706 modtog byens latinskole 1000 sletdaler af hans hånd. Den gode Christen er blevet husket i skolens morgenbøn,

Det gamle Landting. Efter tegning af R. H. Kruse fra 1845 – her gengivet fra Trap Danmark.

vær vis på det. Hans epitafium hænger i Holstebro kirke. Gå ind og studer det, først og fremmest det ansigt, det fortæller meget.

Ejsing er det sidste sogn inden Viborg amt, grænsen går ved Sønderlem Vig. I kanten af en lille ådal ligger herregården Landting, den er gammel af navn, fra ca. 1200, dengang lå den længere mod øst. Sagnet fortæller om en herremand, der ville opføre sin herregård, hvor han mødte et stykke vildt med lange tænder. Her i Ejsing mødte han en ulv og byggede gården Ulftand. I et morads mødte han derpå et vildsvin og byggede gården Langtand, der blev til Landting. 1438 sad kongelig hofmester Niels Eriksen Gyldenstjerne her, en dreven forhandler og politiker. Han ragede uklar med kirken, da han forgreb sig på dens gods. Det skal have gået ganske voldsomt til, og Ribebispen lyste ham i band, hvad der ikke gjorde sagen bedre. Først da ærkebisp Tue af Lund hævdede bandet mod, at Gyldenstjerne leverede det stjålne tilbage, faldt sindene delvist til ro.

Under grevefejden 1534 forsvarede Axel Nielsen Rosenkrantz Landting mod Skipper Klement. Hr. Axel var kongens tro mand og besvarede indædt ilden fra oprørernes skibe, der lå ude i Venø Bugt. Gården blev ikke indtaget, og efter sejren 1536 optrådte Rosenkrantz som hovedanklager mod herredets selvejerbønder. De mistede deres gods med undtagelse af en, der hyldede det gamle ord om, at tid er penge. Da han forstod, hvor det bar hen, ilede han til tinge og opsagde Skipper

Klement troskab og huldskab lige inden hammeren faldt. Hans gamle venner har næppe set mildt til ham sidenhen.

Ca. 100 år senere var en anden Rosenkrantz, Holger Nielsen, ejer af Landting. Han sad inde med 6 gårde og 4000 tønder jord, hvorfor man ikke helt med urette kaldte ham »den rige«. I 8 år rejste han rundt i Europa, kom hjem og deltog med hæder i Kalmarkrigen. 1625-45 sad han som lensmand på Bornholm og overgav 1644 Hammershus til svenskerne efter kun tre dages belejring. Det undrede mange, Holger Rosenkrantz gik for at være en stærk og egenrådig mand, faktisk kunne han optræde ret tølperagtigt overfor modstandere, der ymteses noget om aftalt spil. Det var på et hængende hår, at han havde fået en dom på halsen, men han klarede sig. Hvor meget hr. Holger har opholdt sig på Landting er vel tvivlsomt, han havde meget at se til. Den gamle gård nedreves 1850 og flyttedes til dens nuværende plads, kun svage rester er tilbage af middelalderens mure.

Midt gennem Sønderlem Vig går grænsen, ganske som Kilen et stykke afsnøret vand, her omkranset af lavt land med kær og moser. Tidligere stod tørvestakkene opmarcheret som soldater på en paradeplads, der var utallige, på varme sommerdage stod de flimrende i disen og duftede langt væk af jord. En ubegribelig stilhed gennemstrømmet af lys og farver, mennesketomt og tidløst. Er kroen her endnu? Dengang tog kromanden selv på fjorden ved solopgang og tømte sine ruser for ål, lyden af åretagene syntes at nå til verdens ende.

Knud Pichard
Fhv. vicedadsbibliotekar
Lindeparken 47
4700 Næstved
Født i Holstebro 1921

Seværdigheder i Ringkøbing amt

HADERUP MUSEUM

Haderup Museum i Jens Jensens anlæg blev opført som kulturhistorisk museum i slutningen af 1920'erne. Museet rummer genstande fra landbrug og landhusboldning samt en pæn oldtidsamling og en stor jydepottesamling.

Haderup Museums samlinger blev registreret og nyopstillet i foråret 1982. Nederst ses et eksempel på opstillingen i rummet, der omhandler mandens hverdag omkring 1850. (Fotos: Holstebro Museum)

Træk ved byplanerne i Hardsyssels gamle byer

Af P.H. Clausager

Medens Hardsyssels nye byer ikke rækker længere tilbage i tiden, end at bebyggelsen her kan følges næsten hus for hus gennem kort, udstykninger og dokumenter, så rækker de gamle byer Holstebro, Lemvig og Ringkøbing så langt tilbage i tiden, at intet kort, ingen beretning, ja, end ikke en bygningsrest fortæller noget om oprindelsen.

Vil vi forsøge at danne os et billede af disse byers udvikling, da må vi støtte os til, hvad gamle vejes forløb kan berette, vi må støtte os til gamle gaders stædige fastholden ved en gang vunden plads, men må ikke glemme, at veje og gader kan gå ud af aktuelle strøg og dermed forsvinde så fuldstændigt, at vi i dag forgæves søger sporet. Vi må støtte os til, hvad gamle dokumenter kan kaste lys over, og til, hvad jordfund kan afsløre. Og så må vi ikke underkende, hvad jævnførelse med andre gamle byer kan give til vejledning, idet moden i bygningen, som i så mange andre forhold, er en faktor, der i høj grad må regnes med.

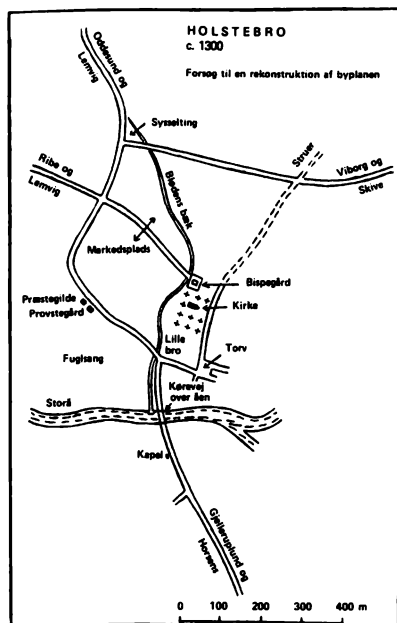
HOLSTEBRO

»Her holdtes Hardsyssel Ting fra Oldtiden til ca. 1500«, således forkynder den sten, der i 1974 rejstes på det gamle tingsted.

Til sysseltinget strømmede godtfolk fra hele sysslet frem for at forelægge de retsakter, der krævede tingets medvirken, og i tinggæsterhes spor fulgte handelsmænd og kræmmere for, dragende nytte af den særlige tingfred, at falbyde deres varer. Fra tidlig tid hørte ting og marked sammen.

Det er da naturligt at se på, hvordan de gamle veje forholder sig til stedet for Sysseltingets afholdelse.

Nord for Holstebro trækker den af Sophus Müller påviste oldtidsvej sit spor fra Vestkysten til Jyllands indre.¹⁾ Hvor langt op i tiden denne vej har været i brug ved vi ikke; men fra øst, fra Viborg og Skiveegnen følges dens spor nogenlunde frem til vore dage frem til Smedevad, herfra drejer den mod et nyt mål, Sysseltinget, gennem Lægårdsvej frem til Nørregade, hvor en gadestump, Ved Nørreport, der brat stoppes af jernbanen, viser, at vejen oprindeligt har fortsat videre mod vest, hvor sigtet så tydelig er Sysseltinget.

Fra Odesund søgte den gamle vej²⁾ frem mod syd vest om Kilen, hvor den slog følge med oldtidsvejen fra vest. Frem til Døes fulgte de, her drejedes fra, og ad Døesvej gik det til Sysseletinget, sådan som det har været tilfældet til tæt op mod vore dage.

Også vejen fra Frøjk er en oldtidsvej, siger Aldal,³⁾ det var vejen fra Skærum Bro med den gamle forbindelse sydfra, fra Skjern Bro og Ribe.⁴⁾ Også denne vej har retning mod Sysseletinget, selv om den lidt før Holstebro svinger svagt mod syd, så den får indføring gennem Skolegade. Det er fristende at se denne afvigelse forårsaget af, at målet på et tidspunkt er blevet Holstebro Bispegård.

På Pontoppidans kort over Holstebro fra 1767 finder vi fra syd angivet en vej, hvis passage af åen betegnes som Kørevej over Store Å. Vejen fortsætter mod nord på en mindre bro over Blødens Bæk og med videre retning mod Sysseletinget. Mod syd fortsætter vejen endnu kendbar på kortet i Trap: Danmark fra 1858, over Kapelbjerget, hvor før reformationen et kapel skal have ligget,⁵⁾ til skæring med Sønderlandsgade, hvor endnu for en halv snes år siden et lille torv, Søndre Torv, havde bevaret en rest af vejens retning. Vejens videre forløb kan følges på matrikulkortet og i bevarede gader. Vejen angives hos Pontoppidan som vej til Tvis. Der kan dog ikke herske tvivl om, at vejen har fortsat til egnen om Gjellerup, hvor Svend Aakjær finder Hardsyssels Målkærne.⁶⁾ Fra Gjelleruplund, hvortil vejen er

af gammel dato, førtes vejen videre til Hærvejen og dermed til den store verden mod syd.

Alt tyder på, at denne vejs passage af åen er den ældste overgang, som den tegner sig på forbindelsen mellem Målkærne og Sysseleting. Det var et vadested; men betegnelsen for vadesteder, der i bunden var sikret med stenkastning, var i tidlig tid Bro.⁷⁾ Mon ikke netop betegnelsen: Kørevej over, må tages som udtryk for et vadested af denne karakter, og at det da er denne Bro, der indgår i bynavnet Holstebro.⁸⁾

Til Tingpladsen knyttedes altid en markedsplads, en »ten«-formet markedseng nedenfor tinget.⁹⁾ I Holstebro må denne plads være begrænset i øst af Blødens Bæk, i vest er grænsen mere usikker, men matrikulkortet peger på en begrænsning, der nogenlunde følger Vestergade og den nu forsvundne Fuglsangsvej.

På denne plads afholdtes de til retsterminerne knyttede markeder, her søgte folk hen for at handle, og heromkring samledes den bebyggelse, der voksede frem.

Den ældste bygning, vi har nogen efterretning om, er den gamle kirke, forgængerer for den i 1906 nedrevne gotiske kirke, den lå på samme plads som denne øst for Blødens Bæk. Den var en granitkirke opført af tilhugne og rå kampesten, uden tårn, med indgang indfattet af karmsten og søjler.¹⁰⁾ Den må vel henregnes til sidste halvdel af 1100-årene.

Bispegården lå nord for kirkegården ind ved Blødens Bæk ved nuværende Skolegade.¹¹⁾ Mon ikke her er skrevet det ældste dokument, hvor Holstebro omtales, biskop Thyges brev, dateret Holstebro 1274.

En provstegård omtales 1287, den lå i Vestergade nær Fuglsang.¹²⁾ Fuglsangs oprindelse synes usikker, men at en gård ved Vestergade har båret navnet, synes sikker.¹³⁾

At præsteskabet, der ikke den gang holdt sig til de billige pladser, havde flere ejendomme, beliggende vest for Blødens Bæk mellem Vestergade og Åen, er vel dokumenteret.¹⁴⁾

Hvad vi da ved om de ældste vejs forløb, og hvad vi har af viden om tidlig bebyggelses placering, går helt uden om det, vi i dag betragter som det centrale Holstebro, Storetorv og de hertil stødende gader. Dog heri er intet enestående.

Hvad vi ved om byvæsenet i den ældre middelalder er meget begrænset. Først med 1250-1300 årene får vi fyldigere kendskab til byernes organisation og styreform, der er udformet efter udenlandske forbilleder.¹⁵⁾ I modsætning til landsbyernes sluttede samfund stiller byernes mere brogede og uensartede befolkning særlige krav til sikkerhed og samlivsformer. Det er da også strenge bestemmelser til sikring af by- og navnlig torvefreden, der præger de stadsretter, der i disse år udstedes.¹⁶⁾

Når vi i disse år ser så mange byer træde frem, ofte som afløser af en ældre bebyggelse, tegner torvet – også topografisk – sig som det centrale.¹⁷⁾ Sker nydannelsen ind ved en eksisterende markedsplads, går vejene gennem markedspladsen,

medens nydannelsen viser sig som vedhægtet markedspladsen og uden organisk forbindelse med landevejenes stræk.¹⁸⁾

Også i Holstebro markeres den nye by af et rektangulært torv med gader udstrålende fra torvets hjørner. Et sådant torveanlæg kan ikke være selvgroet, det må skyldes et direkte direktiv; men af hvem og hvornår, derom ved vi intet. Selv om kongen havde eneret på anlæg af nye byer, d.v.s. torve, så kan han jo have uddelegeret sin beføjelse.¹⁹⁾

Det rektangulære torv med gaderne udstrålende fra torvets hjørner er en pladsform, der er udviklet i landene syd for os i årene op mod 1250, og i Danmark vil en sådan pladsform ikke kunne være ældre end dette år.²⁰⁾ Det er vel ikke usandsynligt, at Holstebro har fået sit torv i årene 1250-1300, hvor der var så stærk grøde i bygrundlæggelserne.

Den naturlige forbindelse mellem det nye torv og markedspladsen var Vestergade. Med denne forbindelse var også skabt føling med vejnettet.

Men for købmanskolonien, der slog sig ned på torvet, gjaldt det om at få tag i oplandet. Gennem Nørregade fik man føling med Lægårdsvej og dermed med det østlige opland og Viborg; men også videre nordpå til Venø Bugt ved Struer. Lægårdsvej synes iøvrigt at have holdt sig som vigtigste forbindelse til Viborg langt op i tiden.²¹⁾

Det kunne tyde på, at man har været meget sendrægtig med at få Østergade udbygget som udfaldsvej.

Aldal mener, at den første bro har ført over åen i fortsættelse af Endeløs.²²⁾ Da ethvert spor af en sådan forbindelse savnes syd for åen, har han næppe ret i sin formodning. Broen har sikkert altid haft sin nuværende plads. Den nævnes første gang 1526.²³⁾ Hvor længe den da havde eksisteret, vides ikke; men intet tyder på, at broanlægget har fundet sted umiddelbart efter torvets anlæg, det ville have krævet en mere organisk forbindelse mellem Storetorv og Brotorv. Så forbindelsen Vestergade og Kørevej over Åen har nok i endnu en årrække været Storetorvs forbindelse mod syd.

Hvornår torveanlægget er fulgt af udbygning af kareerne mod øst, kan kun gravninger og heldige fund give svaret på.

Med torvets opståen tabte markedspladsen sin betydning og inddroges efterhånden i bebyggelsen. Initiativet gik over til købmanskolonien ved det nye centrum, hvor de boede, medens håndværkere og andet godtfolk holdt til i kvarteret ved den gamle markedsplads.²⁴⁾

Og sådan fortsatte det til midt i 1800-årene. Købmandsgårdene lå næsten alle på byens vigtigste strøg om Storetorv, hvorimod håndværkere fortrinsvis var bosat i Vestergade og i byens mindre sidegader som Horsstræde og Nellikestræde på den gamle markedsplads.²⁵⁾

NOTER

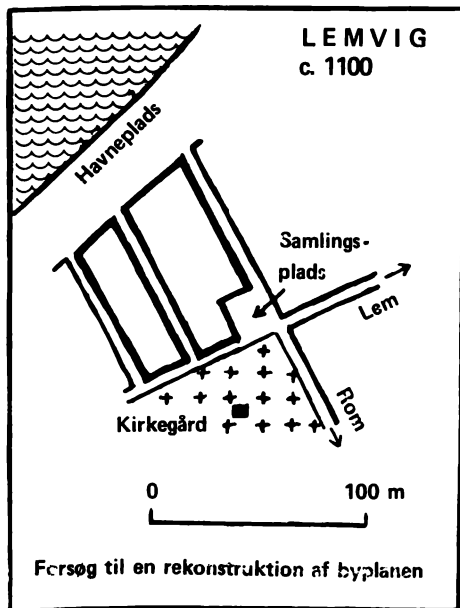
- 1) Sophus Müller: Vej og Bygd i Sten- og Bronzealderen. Årbøger 1904.

- 2) Videnskabernes Selskabs kort. 1800.
Christen Daell: Den gamle Vej. Hardsyssels Årbog 1946. Side 118.
- 3) J. Aldal: Holstebro gennem tiderne. Holstebro 1939. Side 9.
- 4) Emil Bloch: Gamle vestjydske Veje. Hardss. Årbog 1946. Side 64.
- 5) Bro og By. Holstebro 1974. Side 43.
- 6) Svend Aakjær: Tingsted og Målkærne. FREM 1925. Side 765.
- 7) Kristian Hald: Stednavne og kulturhistorie. Side 21.
Emil Madsen: Jylland i 16. århundrede. København 1914. Side 207.
- 8) Steen B. Bøcher: Træk af vejudviklingen i Danmark.
Geografisk tidsskrift. 1966. Side 137.
- 9) Emil Lundberg: Bygnadskonsten i Sverige under medeltiden. 1000-1400. Stockholm 1940. Side 117.
- 10) Aldal anf. værk. Side 44.
- 11) Bro og By. Side 40.
- 12) Bro og By. Side 41.
- 13) Bro og By. Side 42.
- 14) Aldal: anf. v. Side 26, 252.
- 15) Adolf Schück: Sveriges stadsväsen under medeltiden.
NORDISK KULTUR XVIII. Oslo 1933. Side 13, 14.
- 16) Hugo Matthiessen: Det middelalderlige købstadsvæsen i Danmark.
NORDISK KULTUR XVIII. Oslo 1933. Side 50.
- 17) Hugo Matthiessen: Det middelalderlige købstadsvæsen i Danmark.
NORDISK KULTUR XVIII. Oslo 1933. Side 51.
- 18) Erik Lundberg: Topografiske stadsundersøkelser I, Söderköping. Stockholm 1928. Side 29.
- 19) Hugo Matthiessen: Torv og Hæstræde. København 1922. Side 50.
- 20) Nils Gøsta Sandblad: Skånskt stadsplanekonst indtil 1658. Lund 1949. Side 52.
- 21) Hugo Matthiessen: Viborg-veje. København 1933. Side 109.
- 22) Aldal anf. v. Side 15.
- 23) Bro og By. Side 38.
- 24) Bro og By. Side 43.
- 25) Bro og By. Side 82.

LEMVIG

At Nordvestjylland havde en blomstring i 11. århundrede, vidner bl.a. oprettelsen af bispedømmet i Vestervig om. Det er vel sandsynligt, at Lemvig må søge sin oprindelse i den periode, hvor livet udfoldede sig så rigt i disse egne, hvor den åbne Limfjord gav tilskyndelser fra England, hvad så mange arkitektoniske minder i kirkebygningerne bærer minde om.¹⁾

Grundlaget for Lemvigs byplan er strandbredden, hvor skibene lagde til og udlossede. Skemaet for den tids kystbyer var en strandgade og parallelt hermed en øvre gade, strandgade og øvre gade forbundet med smalle tværgader. De blokke, der herved fremkom, var delt ved langsgående skel fra strandgade til øvre gade, således at der fremkom meget smalle, men dybe grunde. I Lemvig viser matrikullskellene endnu spor af en sådan grundudnyttelse. Det var typiske træk fra engelsk inspirerede kystbyer,²⁾ og det er træk, der fører Lemvigs byplan langt tilbage i tiden.

Øvregaden, Ågade, tidl. Nørre Østergade, må have været den ældste forbindelse til moderbyen Lem, selv om sporene i dag er slettet. Gammel i byplanen må også være forbindelsen til herredscetret ved Rom. Noget akavet forekommer linieføringen langs torvets sydside, ad Søndergade og Sønderbjerg. Det er en linieføring, der først kan være fremkommet forholdsvis sent, hvor bebyggelse eller ejendomsforhold har tvunget Søndergade så langt mod vest, at den naturlige sammenhæng med byplanen forsvinder. Den naturlige og nok ældste forbindelse må være Vasen-Sønderbjerg. Pontoppidans kort viser da også, at dette har været tilfældet, idet Vasen på dette kort har et naturligt indløb i Sønderbjerg. Når Vasens forbindelse med Sønderbjerg er gået ud af brug, så der end ikke i dag findes spor af indføringen, så må det hænge sammen med Vasens karakter³⁾ som vej over eng- eller anden blød bund, færdselen er blevet for besværlig, og man har søgt fastere jordbund.

Som det vigtigste gadekryds i det gamle Lemvig tegner sig da det kryds, hvorved kirken har fundet plads. Karakteristisk for Lemvig er, at et egentligt torv fik byen først, da kirkegården nedlagdes og udlagdes til torv. Men på modsat side af gadekrydset, krydsets nordvestre hjørne, fandtes en udsparet plads, en samlingsplads for afholdelse af tingforsamling. Pontoppidans kort viser rådhuset placeret på den udsparede plads. Denne udsparring, omend noget indsnævret, findes stadig.

Det Lemvig, der da tegner sig, er just af samme type som engelske byer på Knud

den Stores tid, og som han brugte som forbillede, da han anlagde møntudstedningsstedet Lund, hvis gamle trækirke fra 1000-årene Marie Minor er udgravet. Et vigtigt veikryds, med kirken liggende hos og foran denne byens samlingsplads, men uden egentligt torv,⁴⁾ således understreger da byplanen traditionen om byens ælde. Om Lemvig er et kongeligt eller biskoppeligt anlæg får stå hen. Første gang byen nævnes er i 1234, da den svarede plovskat til bispem.

»Endelsen -vig er uden tvivl det latinske vicus = by, der i vikingetiden var almindeligt brugt i navne på vigtigere handelsbyer. Eksempelvis kan nævnes: Brunswik, Ludenwic (London), Eoferwic (York)«. ⁵⁾ Da de ældste kendte skriveformer af Lemvig er Læmwich (1234) og Læmwik, ligger det nær at tyde navnet som vicus Læm, Byen ved Lem, hvad også rykker byens opståen tilbage til 1000-tallet.

NOTER:

- 1) Hugo Matthiessen: Limfjorden. København. 1936. Side 59.
- 2) Albert Lilienberg: Stadsbildninger och stadsplaner. Göteborg 1928. Side 10.
- 3) Kristen Møller: Kås og Brygge. København 1968. Side 63.
- 4) Erik Lundberg: Bygnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400. Stockholm 1940. Side 117.
- 5) Johannes Brøndsted: Vikingerne. København 1960. Side 133.

RINGKØBING

Resens kort over Ringkøbing taler om en å, der løber ud ved siden af fjorden. Det må være Vonåens materialetransport, der er aflejret i fjorden og af strømninger, da fjorden var mere åben mod Vesterhavet, er ført mod syd og har resulteret i dannelsen af en sandrevle parallelt med kysten. Denne sandrevle gav plads for de vadesteder, der til forskellige tider omtales som forbindelse mellem Holmsland og skibsbroen ved Ringkøbing, eller som Pontoppidan anfører, en lang stenbro til Vennergård, hvor bro er anvendt i den gamle betydning, vadested med stenet bund.¹⁾ Men revlen gav også beskyttelse for de skibe, der søgte kysten her, hvor ferskvand var nær. Fra Rindum er man søgt herved for at slå en handel af med skibene, vejen mellem Rindum og kysten, Østergade og Østerstrandgade, blev akse i den bebyggelse, der groede frem. De fjernere forbindelser nåedes gennem Bredgade og Vellingvej til Skjern Bro og videre syd ud.²⁾

Det er fristende at sætte byens opståen i forbindelse med den mere regelmæssige sejlads langs Jyllands vestkyst, der fulgte efter, at omlandsfarten omkring år 1200 satte ind. På den lange færd mellem Grådyb og Skagen bød alene den da ret åbne Ringkøbing Fjord mulighed for tilflugt, og for landing og handel. Det vil da næppe være helt galt at sætte midten af 1200-årene som sandsynligt tidspunkt for byens opståen, hvad forøvrigt stemmer med den tid, hvor købing-navnet i Danmark fandt anvendelse som navn på handelssteder.

Bredgade har nok en tid tjent som landevejstov; men er afløst af det nuværende firkantede torv. Dette torv synes at være et fremmedelement, der er indført i by-

planen, det er ligesom hæftet forkert på den eksisterende bebyggelse, Bredgade løber helt forkert af torvet, Vesterstrandbjerg løber ind i Grønnegades facade, og Vester Strandgade løber ind i Hotel Ringkøbing. Det kunne se ud som afsætningsfejl; som sjusk; men det er nok snarere en villet arkitektonisk virkning, der er tilstræbt, sådan som den tilstræbtes i senmiddelalderen, hvor en gade ikke blot skal føre igennem, den skal føre ind i byen, og her skal man tilskyndes til at stoppe op.³⁾ Det er de samme bestræbelser, der i dag er ved igen at blive moderne. Hvor har ikke gennem 50 år fremspringet ved Bredgades indmunding i Torvet været til irritation for de mange, der hastede mod Vesterhavet. I dag, hvor spærringen er væk, ville den have indbragt byen ros for fremsynethed ved udformning af sivegader.

Det nye indslag i byplanen må foruden Torvet omfatte kirken, kirkegården, Vestergade og Vester Strandgade. Vestergade indtager den særstilling i det gamle Ringkøbing, at den er lige ved at være helt lige. Fra Torvet var afsat en smal gade, Holmensgade; men eng og blød kær bund hindrede, at gaden førte længere mod vest indtil for få år siden. Det blev Vester Strandgade og Vesterstrandbjerg, der ledte til færgestedet, fra 1862 broen til Holmsland, idet en strandvold her gav solid bund.⁴⁾

I 1422 udstedte Erik af Pommern en forordning, der i bestemte vendinger forbød landkøb og forprang, mens den påbød at føre varerne til købstadens torv.⁵⁾

Det kan synes, som denne forordning har sat gang i torveudbygningen i Ringkøbing. Kirkens opførelsestid, der regnes til først i 1400-tallet, og hele planens arkitektoniske elementer taler i denne retning.

NOTER:

- 1) S.A.A. Rambusch: Studier over Ringkøbing Fjord. 1900. Side 167, 190.
- 2) Emil Bloch: Gamle vestjydske Veje. Hardsyssels Årbog 1940. Side 64-92.
- 3) Erik Lundberg: Bygnadskonsten i Sverige, sengotik och renässans. Stockholm 1940. Side 50.
- 4) S.A. Andersen: Geologisk fører over Holmsland og dens klit. København 1963. Tavle XV.
- 5) Erik Arup: Danmarks Historie II. København 1932. Side 196.

P.H. Clausager
 Civilingeniør
 Ottosgade 5
 6000 Kolding
 Født 1900 i Astrup,
 Faster sogn

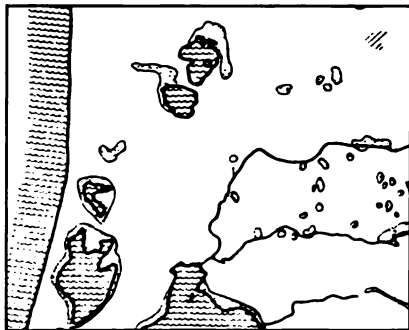
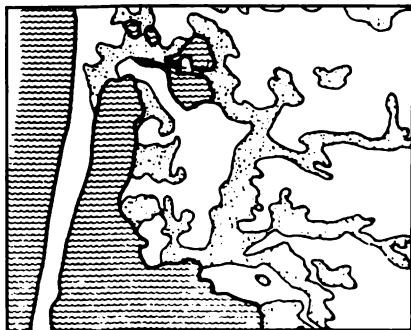
Den østlige Graversgaard

Træk af Stadil sogns historie

Af Jan Bak Harder

Ude tæt ved den jyske vestkyst vest for tidligere golde hedestrækninger i Jyllands hjerte er Stadil sogn beliggende. Sognet lå i oldtiden og til dels endnu i middelalderen mere eller mindre i direkte kontakt med Vesterhavet. Efterhånden som den jyske vestkyst blev rettet ud, dannedes en sandtange fra Sdr. Nissum i nord til det gamle Nymindegab i syd i alt 60 km. Stadil blev derved afskåret fra havet, og tidligere havbugter blev til strandsøer og fjorde. Stadil Fjord og Ringkøbing Fjord m.fl. opstod.

Sammen med Vedersø sogn i nord udgør Stadil sogn et lille højdeparti, en drøbelagtig udløber af Skovbjerg Bakkeø dannet under næstsidste istid for ca. 150.000 år siden. Stadil-Vedersø-højdepartiet udgjorde tidligere en ø, og endnu omkring 1900 var de to sogne især ved vintertid helt omflydt af vand – mod nord, vest og syd af fjordene, mod øst af Madum Å.¹⁾ Stadils jorder er meget frugtbare, nogle af de bedste i Ringkøbing amt. Jorden består af meget lerholdig moræne, da området undgik den sidste istids store smeltevandsstrømmes udvaskning af jorden for 10.000 år siden. Sognets jorder er desuden fri for sten og derfor let at dyrke. Hertil kommer de efterhånden store engarealer, der omkranser sognet med frodig græs velegnet til kvægdrift. I 1683 fik jorden prædikatet »God«, den højeste klassificering, og i 1965 var Stadils jord den dyreste i amtet.²⁾ Stadil sogn har derfor altid været lidt af et landbrugsmæssigt smørhul, tæt befolket og med mange gårdmænd, og hertil kom i hvert fald i 1300-tallet et ikke ringe fiskeri i havbugterne. Endvidere var man omkranset af en beskyttende vandgrav, beliggende langt fra rigets centrum og nærmest puttet af vejen i en afkrog af Danmark, hvilket var en stor fordel i urolige tider. Den store afstand til København betød også, at Stadilbønderne slap for det hårde adelsvælde, som bønderne i Østjylland, på Fyn og Sjælland var alt for bekendt med. Storgodser eller egentlige herregårde findes næsten ikke i Vestjylland. Den særegne spredte bebyggelse betød tillige, at det var besværligt for herremanden at samle og udnytte bønderne til hoveri. Studeopdræt, som var den foretrukne driftsform i bl.a. Stadil, var ikke så arbejdskrævende som f.eks. kornavl. De

Vådområderne omkring Stådal sogn 1804 henholdsvis 1972 (ifg. Fredningsplanudvalget for Ringkøbing amt, 1978): Stådal-Vedersø området var endnu i 1800-tallet omgærdet af vådområder, og Stådal Fjord var nærmest en stor indesluttet sø. Efterbånden skrumpede fjorden ind, og Stådal sogn blev landfast med sandlandtangen ude mod vest.

vestjyske lavadelsfolk havde derfor ikke så hårdt brug for bøndernes arbejdskraft som adelen på f.eks. Sjælland. Alt tyder derfor på, at Stådal var et godt sted at bo, og slægthistoriske undersøgelser har da også vist, at mange familier har været yderst trofaste over for deres hjemegn og levet i generationer på deres slægtsgårde.³⁾

Tidevandsforskellen i Nordsøen kunne op til omkring 1900 endnu mærkes i vandområderne omkring Stådal. Især ved flodtid om vinteren trængte havvandet dybt ind i fjordene og op i Madum å. Først ved etableringen af sluseanlægget ved Hvide Sande for et par generationer siden kom vandet i fjordene under kontrol. Efter anden verdenskrig skiftede landskabet omkring Stådal for alvor karakter. Åen øst for sognet blev rettet ud og engarealerne afvandede. Fjordene, der på det nærmeste var blevet til indesluttede søer, skrumpede kraftigt ind p.g.a. afvanding, og sognet blev praktisk taget landfast med sandtangen ude ved havet.

Vådområderne undergik således store forandringer, men bebyggelsesmæssigt har sognet ikke oplevet mange ændringer. Gårdene ligger spredt. Egentlige landsbyer med gårdene klynget sammen i et landsbyfællesskab kendes ikke. De eneste steder i Stådal sogn, hvor der fra gammel tid – d.v.s. siden middelalderen eller lidt før og indtil omkring 1800 – har været tendens til en koncentration af gårde, er: Fuglbjerg tæt ved de gamle fjordarealer mod vest, Kolby ved kirken, Stådal By mellem Fuglbjerg og Kolby, enklaven Alrum sydøstligst i sognet og først i 1828 landfast med resten af sognet, Mejlbj-Halkjær i nord, samt en lille samling af hovedsagelig mindre brug og huse i Skieldmose nord for Kolby. Der er altså ikke tale om egentlige byer i det ellers tæt befolkede Stådal sogn.

I 1800-tallet, efter selvejets indførelse, opstod enkelte nye og hovedsagelig mindre brug på de gamle Stådalgårdes udmarker. Først omkring år 1900 skete en egentlig bydannelse og større tilgang af bosteder nemlig ved Skelmose, hvor Stådal Mejeribj opstod med andelsmejeri, skole, missionshus, forsamlingshus, alder-

domshjem m.v. I 1683 lå her syv fattige små huse. I dag bor der i Stadil Mejeriby mere end 60 familier.⁴⁾

Hovedparten af gårdene i Stadil sogn må anses for at have ligget på den selvsamme plads, eller tæt herved, i århundreder. Dels har der, som der vil blive redegjort for senere, ikke været foretaget en egentlig gennemgribende udskiftning i sognet med undtagelse af Alrum-enklaven, og dels har det været muligt at spore de fleste gårde med sikkerhed ned i 1600-tallet, hvor de tilsyneladende lå på samme sted som i dag eller i hvert fald meget tæt herved. Ildsvåde kan have afstedkommet en flytning af gårdens bygninger nogle meter. Regulering af markskel har fundet sted, bl.a. fandt der en jordregulering sted omkring 1955, men de fleste gårdbygninger blev liggende.

Der forekommer virkelig gamle gårdnavne i Stadil, endnu et bevis på gårdenes ælde: Kamp, Husted, Dyker, Østertoft, Højen, Stougaard og Graversgaard for blot at nævne nogle. De nævnes i 1600-tallet og enkelte endda et par hundrede år før.

Få hundrede meter nord for Stadil kirke ligger Graversgaarde, der indtil begyndelsen af 1600-tallet udgjorde én, som i løbet af sidste halvdel af samme århundrede deltes i to. Lokalhistorikeren P. Storgaard Pedersen oplyste for snart hundrede år siden i et lille skrift, at gården før år 1600 blev kaldt »Jens Aads Gaard«. Storgaard Pedersens kilde har jeg ikke kunnet finde, men hans oplysning er formentlig god nok. Han var en anerkendt lokalhistoriker, der tillige havde et godt kendskab til netop Graversgaard, hvor hans familie stammede fra. Han interviewede beboerne i slutningen af 1800-tallet, og muligvis fik han oplysningen om »Jens Aads Gaard« fra familien på Graversgaard.⁵⁾

Gården kan med andre ord spores ned til 1500-tallet, hvor den måske blev drevet af en Jens Aad. Gården er formentlig endnu ældre, thi jorden er god og let opdyrkelig, og der kan meget vel være drevet landbrug her siden begyndelsen af middelalderen.

Storgaard Pedersen anfører, at gårdens navn efter år 1600 blev stavet »Graffuersis gaard« og i 1652 »Graverses gaar«.⁵⁾ Hvornår gården fik sit nuværende navn vides ikke præcist, men den må være opkaldt efter en mandsperson, sikkert en gårdfæster. Efter ca. 1650 kendes navnene på gårdens beboere – den ældst kendte var en Knud Espersen født ca. 1624, men ingen af gårdmændene efter 1650 hed Gravers, og navnet Graversgaard må derfor være opstået før 1650, måske i slutningen af 1500-tallet. Navnet har gården – eller de to gårde, som det med tiden blev til – beholdt nu i omkring 400 år. I dag kaldes de »Graversgaarde« henholdsvis »Gravesgaarde«. Der er tale om to firlængede gårde, typisk vestjyske, i dag beliggende lidt forskudt, men meget tæt ved hinanden. Den østligste, som denne artikel i hovedsagen handler om, er placeret ganske få meter nordøst for nabogården. Begge ligger de på det frugtbare morænehøjdedrag og tillige tæt ved de lave engarealer ved Madum å i øst. Beliggenheden er således god, men førhen og op til dette århundrede, når Nordsøens havvand ved flodtid trængte ind i fjordene og der samtidig var meget vand i Madum å, stod vandet helt op til Graversgaardene,

der normalt ligger to meter over havets overflade.⁶⁾ I begyndelsen af 1600-tallet blev der ved et par stormfloder skyllet så meget havvand op på markerne, og en del god muldjord bortskyllet, at kong Christian den Fjerde gav Stadilbønderne herunder Graversgaards beboere skattefrihed i tre år. Til gengæld var man, hvilket var ret usædvanligt, fri for rotter og muldvarpe. De kom først til Stadil sogn i sidste halvdel af 1800-tallet.⁷⁾

Før 1792 var hele Stadil sogn, kirken og kirkegården medregnet, ejet af den lokale herremand på Søndervang. Stadilbønderne var fæstebønder. Tidligere havde de været selvejere, men allerede i 1200- og 1300-tallet og i endnu højere grad i 1400-tallet ses Ribe Domkapitel, d.v.s. kirken, at eje en del jord i Stadil. Ved gaver og i sjældnere tilfælde køb blev der overdraget mere og mere jord til kirken, og i 1530 kort før reformationen var ti ejendomme, d.v.s. mere end ti procent, underlagt Ribe Domkapitel.⁸⁾ Adelsfolk har vel også ejet jord i Stadil før reformationen. Den mindre adelsgård Søndervang ejede således i 1421 fire gårde i Stadil sogn samt gårde i andre sogne. Gårdene i Stadil var før 1536 enten ejet af kirken, enkelte af Søndervang hovedgård, nogle formentlig af adelsmænd uden for sognet og enkelte gårde var muligvis endnu i selveje.⁹⁾

1530'erne blev skelsættende for bønderne i Stadil. Efter det sidste store bondeoprør i Danmarkshistorien, Skipper Clement fejden, der mundede ud i reformationen i 1536, mistede en stor del af den danske bondestand ejendomsretten til deres gårde. Hing herred, d.v.s. bl.a. Stadil sogn, hørte til de 47 såkaldte »oprørske herreder«. Hvorvidt Stadilbønderne havde været særligt aktive i kampen mod Johan Rantzaus veludrustede lejetropper, vides ikke, men bønderne kunne åbenbart ikke bevise deres eventuelle uskyld, så fra 1536 ses hele Stadil sogn befolket med fæstebønder. De sidste selvejerbønder, hvis sådanne endnu fandtes, fik frataget ejendomsretten til deres gårde, og den katolske kirkes ejendomsbesiddelser i sognet blev også konfiskeret af kongen.

De konfiskerede gårde blev i de følgende årtier enten skænket eller solgt af kongen til adelsfolk, som herefter fik travlt med at handle og bytte gårde indbyrdes for at få samling på deres jordbesiddelser. I 1585 fik Peder Gyldenstjerne på Timgård af kongen mindst ti Stadilgårde, bl.a. en gård i Kolby (Graversgaard?).⁸⁾ Søndervang var 1607 ejer af en del gårde i Jylland, heriblandt 11 gårde, 3 boel og 2-3 gadehuse i Stadil sogn, d.v.s. at ca. 20 procent af Stadilbønderne var fæstere under Søndervang og et lignende antal under Timgård. Graversgaard nævnes ikke under Søndervang og tilhørte derfor måske Timgård.¹⁰⁾ I en kort årrække, fra 1607 til 1630'erne, var Søndervang med bøndergods underlagt Timgård.⁴⁾ I denne periode blev Stadilgårde under Timgård formentlig overflyttet til Søndervang, således at Søndervang, da den igen blev selvstændig hovedgård i 1630'erne, må have ejet ganske betydelige mængder bøndergods i Stadil. I 1683 var Søndervangs andel i Stadil sogns jorder vokset til 84 procent.²⁾ I perioden 1683-1791 kom også resten af sognet under Søndervang.

P.g.a. krige, epidemier, talrige ekstra skatteopkrævninger og godskoncentratio-

nen med en hårdere håndhævelse af hoveriet til følge blev 1600-tallet en meget hård tid for den danske bondestand. Stadilfæstebønderne har også kunnet mærke de magre år og udvidelsen af hoveriet, d.v.s. tvangsarbejdet på Søndervang, men sognets fra naturens side gode og beskyttende beliggenhed, frugtbare jord og spredte bebyggelse, som besværliggjorde herremandens udnyttelse af Stadilbønderne, gjorde forholdene for bønderne i det lille vestjyske sogn til relativt gode sammenlignet med standsfællernes forhold i resten af Danmark. I Stadil skulle endvidere de 70 gårdmænd kun arbejde som hovbønder på ca. 60 tønder land hartkorn under Søndervang i 1683, hvilket vil sige 0,9 tønde pr. bonde.²⁾ Til sammenligning havde en fæstebonde under Nørre Vosborg at udøve hoveri på 1,7 tønder hartkorn altså næsten dobbelt så meget. Stadilbønderne havde det nogenlunde.¹¹⁾

Hvornår Graversgaard blev fæstegård, vides ikke, men ovennævnte Knud Espersen var fæstegårdsmand på den østlige af Graversgaardene i 1600-tallet, og hans slægt drev denne gård indtil november 1933.¹²⁾ Gården gik i arv fra far til søn, og måske arvede Knud Espersen selv fæstet omkring 1650. Stadilbønderne var som tidligere nævnt meget bofaste, og flere slægter har boet i generationer i sognet. Knud Espersens efterslægt er et eksempel herpå. De forblev på den samme gård i omkring 300 år, måske mere, thi gården kan meget vel tænkes at have været beboet af denne slægt også før 1650.

Ved matriklen 1664, hvor man for første gang forsøgte at opmåle og skatteansætte al dansk landbrugsjord, blev Graversgaard opmålt under ét med følgende hartkorn: 9 tønder 0 skæpper 2 fjerdingkar 2/5 album, hvilket må betyde, at der endnu i 1664 var tale om én gård med navnet Graversgaard, i så fald en af de større gårde i Stadil sogn, men den havde allerede dengang to brugere: Knud Espersen og Anders Pedersen.¹³⁾ Det var ikke ualmindeligt, at en større gård havde to brugere, måske oprindelig far og søn eller 2 brødre, som drev gården i et vist fællesskab f.eks. med fælles bygninger. Efterhånden som de to bruges efterkommere eller helt nye familier rykkede ind som fæstere opstod et ønske om at få gården delt mellem de to brugere. Delingen foregik formentlig ved, at en faldefærdig lade eller stald blev erstattet af to separate lader henholdsvis stalde, én til hver bruger, og på samme måde gik det stuehuset. Gårddelingen foregik som regel over en årrække, og det er ofte svært at afgøre, hvornår delingen var en fuldbyrdet kendsgerning.¹⁴⁾ I 1683 nævnes Knud Espersen i den østlige gård med 5 tdr. 5 skp. 2 fdk. 1 alb. og en Peder Andersen (formentlig søn af den i 1664 nævnte Anders Pedersen) i den vestlige med 5 tdr. 3 skp. 0 fdk. 1 alb., begge under Søndervang hovedgård.¹⁵⁾ Delingen af Graversgaard var da tilendebragt, thi jorden blev særskilt opmålt, og gårdene fik hver sit matrikelnummer, den vestlige nummer et og den østlige nummer to af Koldby. De to fæstere i 1664 synes imidlertid ikke at have været i familie med hinanden, så gårddelingen kan meget vel have været i fuld gang i 1664 til trods for, der ikke under opmålingen blev skelnet mellem en vestlig og østlig gård. Delingen foregik formentlig i Knud Espersens tid, men kan meget vel være blevet påbegyndt før han blev fæster omkring 1650.

Den østre Graversgaard ca. 1960. I baggrunden Stadil Mejeriby (tidligere Skelmose) mod nordvest. Foto: Kastrup Luftfoto.

Den østlige Graversgaard var i 1683 på i alt 207.208 kvadratalen dyrket land, d.v.s. land under plov, eller ca. 14,8 tønder land. Det lyder ikke af meget, men gården var en af de største i sognet. Til det dyrkede areal skal også lægges engarealerne, som ikke blev opmålt.¹⁵⁾ De 60 agerstrimler af varierende størrelse lå for ca. 60 procents vedkommende mere eller mindre samlet i Grauerses tofteager, Nørremarksager og Nørrevangsager, der vistnok lå henholdsvis ved gården, vest for gården og nordvest for gården. Jordene var gode og blev dyrket i tre år, det første år med byg, de to sidste med rug. Herefter skulle de tre agre hvile i henholdsvis tre, fem og to år.¹⁵⁾

Endelig oplyser 1683-matriklen, at Stadil sogns bønder alle var landbrugere. De drev således ikke fiskeri på fjorden. Kun om vinteren stangede de lidt ål fra den isbelagte fjord eller å. Endvidere var sognet også dengang uden skov, og træ måtte skaffes udefra.¹⁵⁾

1600-tallet var en hård tid for Danmark. Krige, pest, faldende befolkningstal, ødegårde, dårlige høstår m.m. var kendetegnene, hvilket Stadilbønderne også havde mærket. Alligevel var der åbenbart behov og mulighed for at dele Graversgaard i to. I 1699 døde Knud Espersen 75 år gammel, en for hans samtid ret høj alder. Formentlig inden da havde sønnen Jep Knudsen overtaget fæstet.¹⁶⁾

Jep Knudsen blev født 1656, opkaldt efter morfaderen og viet 30 år efter til en jævnaldrende gårdmandsdatter fra Fuglbjerg. Fem ud af deres seks børn overlevede børneårene heriblandt én søn og yngste i flokken, Knud Jepsen født i 1701. Han

blev allerede som 14-årig faderløs i 1715, og moderen måtte drive gården videre. Omkring 1725 overtog Knud Jepsen fædrenegården og blev samtidig som 24-årig gift med en 32-årig gårdmandsdatter fra Alrum.

Første halvdel af 1700-tallet var problemfyldt for dansk landbrug, dog ikke så problemfyldt som 1600-tallet. I skiftet 1715 efter Knud Jepsens far ses, at beboerne i den østlige Graversgaard var i gæld, bl.a. var de seks år bagud med betaling af landgilde, og bygningerne trængte til en istandsættelse.¹⁷⁾ Men i Knud Jepsens tid som fæstegårdmand gik det så småt fremad. I et skifte 1746 efter hans kone ses, at familien sad betydeligt bedre i det end 31 år før, thi flere nye indbogenstande nævnes, gården var fri for restancer og ingen brøstfældighed nævnes, d.v.s. bygningerne var i nogenlunde stand.¹⁷⁾ Sidste halvdel af 1700-tallet blev en periode med god økonomisk fremgang i Danmark, men inden da bortdrev en kvægspest i 1745 en trediedel af alt dansk kvæg.¹⁸⁾ Kvægpesten synes ikke at have ramt Stadil sogn, i hvert fald ikke særlig hårdt formentlig p.g.a. sognets isolerede beliggenhed. Knud Jepsens kones skifte foretaget året efter kvægpesten tyder ikke på nød, og enkelte andre Stadilbønder på den tid var endog velhavende. Selv om de var fæstebønder, ejede nogle af dem jord og ejendomme andre steder eller havde ydet lån med sikkerhed i fast ejendom. Sølvtøj, sølvknapper m.v. nævnes også i velhavende Stadilbønders skifter.¹⁹⁾ Stadilbønderne havde det tilsyneladende bedre end standsfæller længere østpå.

ØKONOMISKE OPGANGSTIDER

Ca. 1751, ved indgangen til den økonomiske opblomstringsperiode, overdrog Knud Jepsen den østlige Graversgaard til sønnen Jep Knudsen. I foråret 1751, endnu mens Knud Jepsen boede på Graversgaard, blev der foretaget en ransagning af gårdene i Stadil, da myndighederne havde formodning om, at en del gårde havde indsmuglet vin og sæbe samt foretaget ulovlig hjemmebrænding. Nogle gårdmænd blev ganske rigtigt afsløret, men hos Knud Jepsen og Knud Nielsen i nabogården fandt man intet.²⁰⁾ Enten havde de to Graversgaardmænd ikke været med i ulovlighederne, eller også var de heldige at undgå afsløring. Sine sidste år levede Knud Jepsen i gården Dalen i Stadil, hvor han døde 1757 som sognefoged og præstens medhjælper. – Han havde oplevet magre måske ligefrem fattige kår i sin barndom, men i hans sidste leveår nåede bedre kår til Stadil og til hans familie i Graversgaard.

Sønnen Jep Knudsen født 1731 var den eneste af en børneflokk på tre, som blev voksen. Moderen døde også tidligt (1746), og han har ikke været ret meget mere end 20 år gammel, da fæstet blev ham overdraget omkring 1751. I efteråret 1752 blev han gift med en Johanne Christensdatter, der var knap et år yngre og var vokset op i Kolby tæt ved Graversgaard. Ved vielsen var de begge omkring 21 år gamle, og de etablerede sig for sig selv i østlige Graversgaard uden forældre eller søskende på kost.²¹⁾ Ene forblev de dog ikke ret længe, idet en søn blev født ca. tre måneder efter vielsen, og senere fulgte flere børn efter.

Jep Knudsen blev også kaldt Jep Graversgaard. Det var ret almindeligt, at bønderne i Stadil i løbet af 1700-tallet begyndte at benytte deres gårdes navne som tilnavne. Et slægts- eller familienavn var der ikke tale om. Først i løbet af 1800-tallet og især ved indgangen til dette århundrede udviklede tilnavnene, f.eks. tilnavnet Graversgaard, sig til et slægtsnavn.

Dagen før sin 37 års fødselsdag 1768 døde Jep Knudsen, samtidig med hustruens stedfar og en nyfødt søn. I slutningen af 1760'erne hærgede i to år en epidemi kaldet sprinkelfeber som regel i forbindelse med tyfus. De syge fik rødbrune pletter, som hidrørte fra blødninger i huden, og smerter kunne gøre folk mere eller mindre sindssyge. En af Stadilbønderne kastede sig således i fjorden for at slippe for smerterne.²²⁾ Sandsynligvis var årsagen til Jep Knudsen med fleres død denne forfærdelige sygdom.

Han ejede ikke jord og fast ejendom og heller intet sølvtøj, men han var langt fra en fattig bonde. I hans skifte (1768) nævnes mange enkeltgenstande, og i stalden stod fire heste, ni kreaturer, nogle grise og godt ti får. Gården bestod af et stuehus mod syd kaldet »salshuset«, laden mod nord, et »Fæhus« mod øst til kreaturer, og endnu en lade mod syd. I stuehuset var en dagligstue, et bryggers og en kælder. Kælderen fungerede som spisekammer og måske tillige som køkken forsænket i terrænet. Skiftet nævner ikke et selvstændigt soverum eller kammer, men sengeklæderne opremses umiddelbart efter køkkentingene, så familien har formentlig sovet i alkover nær køkkenet ikke langt fra ildstedet. Da både stuehuset og den ene lade lå mod syd, har disse måske været bygget sammen eller ligget tæt op ad hinanden, så man kunne gå fra dagligstuen gennem køkken og bryggers ud i laden.²³⁾ Gården havde mindst tre længer beliggende i syd, øst og nord. Indkørslen eller indgangen til gårdspladsen må, ligesom i dag, have været fra vest. Ligesom andre vestjyske gårde på den tid var Graversgaard af tømmer og ler, som blev kalket en gang om året.²⁴⁾

Den 37-årige enke, Johanne Christensdatter, stod tilbage med en søn og tre døtre i alderen tre til femten år, men ni måneder efter hendes mands død giftede hun sig med ungkarl Niels Knudsen, der havde fungeret som såkaldt laugværge for enken under skifteforretningen i 1768.²⁵⁾ Han giftede sig til fæstet.

Tiderne var ved at skifte i sidste halvdel af 1700-tallet. Landbruget kunne mærke de økonomiske opgangstider og jordpriserne steg, men bønderne i Stadil sogn var stadig fæstere, og Søndervang hovedgård og dermed Stadil sogns nye ejer, generalauditør Andreas Høyer, forsøgte at udnytte bønderne så meget som muligt. En større gård mod nord i sognet, Østertoft, var blevet lagt sammen med hovedgården, og Høyer krævede med tiden af sine bønder, at de også skulle udøve hove-ri på Østertoft, hvilket de ikke var forpligtede til ifølge deres fæstekontrakter. Udvikelsen af hoveriforpligtelserne blev Stadilbønderne for meget. En søndag eftermiddag i maj 1772 gik de modigt i samlet trop til Søndervang for at opsiges hoveriet på Østertoft. Høyer, der ikke var hjemme, nægtede senere at modtage den kollektive opsigelse, og sagen endte et par år efter ved herredsretten, hvor bønderne

tabte. De indhentede imidlertid kongelig tilladelse i foråret 1775 til at genoptage sagen ved Viborg Landsting, og året efter afsluttedes sagen til bøndernes fordel. Stadilbønderne skulle kun forrette hoveri ved Søndervang. Senere rejste de samme bønder et par retssager mod Høyer. Sagerne drejede sig også om hoveri, men udfaldet kendes ikke.²⁵⁾ Andreas Høyers tvistigheder med sine bønder i Stadil var måske årsagen til, at han solgte Søndervang med Stadil sogn i 1777 til C. E. Brockdorff, der skulle blive den sidste herremand i Stadil.²⁶⁾

Brockdorff var kun herremand i Stadil sogn i en kort årrække. En skatteansættelse i 1791 tvang ham til at udbyde Søndervang, hele Stadil sogn, kirken iberegnet, til salg for 40.000 rigsdaler. Stadilbønderne øjnede deres livs chance, gik i realitetsforhandlinger med Brockdorff og underskrev købekontrakten den 15. marts 1791. I hovedgården med tilhørende bøndergårde indestod en fast gæld på 20.000 Rdl, og bønderne udbetalte 23.925 Rdl, før skødet blev underskrevet, en meget stor sum penge. Brockdorff forsøgte på et tidspunkt at løbe fra handelen, men 1792 gik den i orden, og skøderne blev tinglyst. Fæsterne havde købt deres fæstegårde til selveje. 39 af 91 fæstere formåede at købe deres gårde kontant samt erhverve aktier i Søndervang for 5000 Rdl. Af sognets 91 fæstere var der kun fem husmænd eller husbeboere, der ikke havde økonomiske midler til at ombytte deres fæste med selveje. Søndervang hovedgård og de fem nævnte brug blev solgt samlet til 45 aktionærer, alle Stadilbønder, for i alt 10.320 Rdl. Herremandsvældet var dermed forbi i Stadil sogn.²⁷⁾

Johanne Christensdatter og hendes mand af andet ægteskab, Niels Knudsen, var med i disse købsforhandlinger. Deres skøde på den østlige del af Graversgaardene blev dateret den 21. juni 1792 og læst i retten den 4. juli samme år. Købesummen var 550 Rdl, der blev erlagt af Niels Knudsen ved forud for skødets underskrivelse at have udbetalt 50 Rdl. den 11. november 1791 samt 150 Rdl. den 1. maj 1792 altså i alt 200 Rdl. i udbetaling. Resten af købesummen, 350 Rdl, skulle indestå som prioritetsgæld til sælgeren i seks år forrentet med 3 3/4 procent årligt.²⁸⁾ Niels Knudsen købte endvidere en aktie eller anpart i Søndervang for 100 Rdl, der – som normalt var – blev købt med en udbetaling på 50 Rdl. den 1. maj 1792. Resten, ligeledes 50 Rdl, blev betalt over seks år.²⁷⁾

Gården var en af de største i sognet. Kun syv bøndergårde samt præstegården var i 1792 større end den østlige Graversgaard, mens 61 gårde havde et mindre hartkorn.²⁸⁾ Gården og en hovedgårdsaktie blev købt med en kontant udbetaling på i alt 250 Rdl. Ganske vist var der Stadilbønder på andre større eller mindre gårde, som købte deres gårde kontant, men Johanne Christensdatter og Niels Knudsens udbetaling var ganske pæn og eksempelvis 100 Rdl. større end udbetalingen for den vestlige Graversgaard.²⁸⁾

Stadilbønderne var nogle af de første i Danmark, der købte deres gårde til selveje. Det skete endvidere ved, at de blev enige om at foretage købet samlet. Brockdorff blev oven i købet købt ud af sin herregård og sendt ud af sognet. Herremandsvældet var på én gang tilendebragt.

Den østlige Graversgaard ca. 1972. Indgang til gårdspladsen fra vest. Stråtaget blev udskiftet ca. 1965. Nederst til venstre hjørnet af nabogården. Foto: Kastrup Luftfoto.

Købet af fæstegårdene blev muliggjort, fordi Stadilbønderne i sidste del af 1700-tallet sad økonomisk godt i det. Det var gode tider for dansk landbrug, og Stadils jorder er som nævnt udmærket landbrugsjord, som gav et godt udbytte. Hertil kom den heldige omstændighed, at herremanden sad i gæld og derfor var interesseret i at sælge. Stadilbønderne fik derved deres gårde billigt, nemlig til ca. 94 Rdl. pr. td. htk., hvor sjællandsk jord til sammenligning omkring 1792 kostede ca. 138 Rdl. Da nabosognet Tims bønder 1797-1807 købte deres gårde til selveje, måtte de betale ca. 200 Rdl. pr. td. htk. og sjællandske bønder i samme tidsrum ca. 346 Rdl.²⁹⁾ Stadilbønderne fik med andre ord gårdene billigt og købte dem, før store ejendomsprisstigninger satte ind.

Der havde siden 1600-tallet været tradition for, at søn fulgte far i Graversgaard, men i 1790'erne blev traditionen brudt. Johanne Christensdatters eneste søn og tilføjede førstefødte hed Christen Jepsen, men han fik ikke lov at overtage selvejergården. Han havde giftet sig mod Johanne Christensdatter og hendes mands vilje med en fattig pige, og Christen Jepsen skal have været en »lille Mand med et noget heftigt sind og en kraftig Vilje«. ³⁰⁾ Han levede i stedet i yderste fattigdom på en meget lille gård i den nordlige del af sognet. ³⁰⁾ Johanne Christensdatters yngste datter, Karen Jepsdatter, fik i stedet den østlige Graversgaard.

Karen Jepsdatter blev født 1765 og var kun godt to år gammel, da faderen døde. Som ugift ung pige kom hun til København for at tjene, og derfra fulgte hun med

sit herskab til det nordlige Norge, hvor hendes arbejdsgiver var blevet udstationeret som officer. Hun tjente deroppe i flere år, og hun havde forandret sig meget under opholdet uden for Stadil sogn, for folk i Stadil sagde ved hendes hjemkomst, at hun ikke var til at kende. Karen Jepsdatter fortalte flere historier fra sin tur til Norge. Hun kunne fortælle, at hun havde set solen skinne ved midnatstid, og at folkene deroppe var »nogle smaa bitte Trolde, et Hoved mindre end ordentlige Mennesker«. ³¹⁾ Kort tid efter hjemkomsten blev hun 26 år gammel trolovet i marts 1792, senere viet til den 11 år ældre gårdmandssøn fra Korsgaard i Vester-Vemb, Peder Jensen. Vielsen foregik, mens købet af Karen Jepsdatters fødehjem var i sin afsluttende fase. To til tre måneder efter vielsen fik stedfaderen skøde på gården den 21. juni 1792. Men allerede en måned senere den 28. juli blev et nyt skøde samt en aftægtskontrakt underskrevet med virkning fra sommeren 1793. ³²⁾ Johanne Christensdatter og Niels Knudsen havde overdraget gården til næste generation. Hun havde også været kone på gården i henved 50 år og havde oplevet de mange omvæltninger i sognet. Hun kom til at leve nogle år på aftægt og døde 1812 næsten 81 år gammel. Hendes mand af andet ægteskab, med hvem hun havde levet flest år, men uden fælles børn, døde først i 1820.

Karen Jepsdatter, der sammen med sin mand overtog den østre Graversgaard i 1793 i stedet for hendes storebror, fødte ni børn. 1817 døde hendes mand godt 62 år gammel af »Svindсот«, d.v.s. lungebetændelse, og Karen Jepsdatter stod tilbage med en børneflok heriblandt to sønner på kun 10 og 13 år. Alligevel giftede hun sig ikke igen, men levede som enke i næsten 40 år til sin død i 1855 næsten 90 år gammel.

På et kort over Stadil sogn opmålt i 1817 og ved forarbejderne til 1844-matriklen, der for Stadils vedkommende er dateret den 6. april 1831, stod som ejer af østre Graversgaard: »Peder Gravesgaards Enke«, d.v.s. Karen Jepsdatter. ³³⁾ I 1831 var hun derfor tilsyneladende stadig ejer af gården, men i 1834 nævnes hendes ældste søn, Niels Pedersen, som gårdmand i Graversgaard med kone og små børn. Karen Jepsdatter nævnes da som »Indsidder og Aftægtskone«. ³⁴⁾ Niels Pedersen døde 1893 næsten 90 år gammel efterladende sig en del efterkomere. ³¹⁾

300 ÅR I SAMME SLÆGTS BESIDDELSE

I Niels Pedersen og moderen, Karen Jepsdatters, tid blev Stadil sogns herunder Graversgaards jorder opmålt og matrikuleret. I mere end 150 år, lige siden 1683, havde den østlige Graversgaard været på 5 td. 5 skp. 2 fjd. 1 alb. ager og eng. ¹³⁾ Denne hartkornsansættelse nævnes også i matrikelbogen fra 1831. ³³⁾ Men det er ikke ensbetydende med, at der ikke var sket ændringer i jordtilliggendet. I 1683 var gårdens ager, d.v.s. land under plov, på ialt 207.208 kvadratalen. ¹³⁾ I 1831 blev gården opmålt til 50,175 tønder land ager og eng, hvoraf hovedlodden, d.v.s. pløjegjorden, var på 433.910 kvadratalen ager. ³³⁾ Gårdens agerjord var med andre ord i tidsrummet 1683-1831 blevet fordoblet. Tilsyneladende var den ret store arealud-

videlse ikke sket på bekostning af andre gårde, men sket ved nyopdyrkning, thi Stadil sogns jorder som helhed var i samme periode generelt forøget med det samme, nemlig til det dobbelte.³⁵⁾

Den ret store udvidelse af sognet og af Graversgaard skete vel at mærke før en egentlig systematisk afvanding af fjordene og en dræning af markerne og engene satte ind. Arealudvidelsen kan være sket ved rydning af vildnis og ved opdyrkning af overdrev, enge og kærarealer i sognet samt marskområderne uden om sognet. Udvidelsen skete samtidig med, at antallet af husstande var næsten konstant. Fra 1683 til 1787 var antallet af gårdbrugere og boelsmænd vokset fra 70 til 71, antallet af husmænd, gadehuse og degneboel fra 29 til ca. 33. Hertil kom hovedgården og præstegården.³⁶⁾ I løbet af 100 år var der altså kun sket en forøgelse på en gård og ca. fire mindre brug, men en arealudvidelse til næsten det dobbelte i samme tidsrum. De enkelte gårdes arealer var ganske simpelt vokset til i gennemsnit det dobbelte. Østlige Graversgaard undergik således en fordobling af sin ager fra 1683 til begyndelsen af 1800-tallet.

Gården fik i 1844 tildelt matrikelnummeret »No 84« i Stadil sogn, Graversgaards Ejerlaug og ansat til 4 Tdr. 0 Skp. 1 Fjd. 1/2 Alb., arealmæssigt til 50,175 tdr. land, der fordelte sig som følger: En hovedlod ved gården, to hedelodder nordvest for gården (nord for Skelmose), en englod sydøst for gården, en englod nordlig i Vollerum enge, og en englod sydlig i Halkier enge. Lodderne takseredes m.h.t. jordbonitet temmelig højt.³⁷⁾

Hovedlodden var sammenhængende og lå i øst-vestlig retning strækkende sig fra Madum Å's enge i øst til nuværende »Stadilvej« i vest (vejen fra Skelmose og sydpå). Ved Stadilvej, på vejens østside, drejede hovedlodden mod nord langs vejen og gik helt op til Skelmose, den nuværende Mejeriby.³⁸⁾ I 1683 lå ca. 60 procent af gårdens agre spredte, men inden for et begrænset område nær gården, vest herfor og nordvest for gården. Ved arealudvidelsen i forbindelse med hovedsagelig nyopdyrkning og enkelte bytninger af agre i perioden 1683-1844 må de gamle og spredte lodder være blevet forbundet og ovennævnte sammenhængende hovedlod dannet indeholdende de gamle agre fra 1600-tallet og før.

Med undtagelse af Alrum, der blev udskiftet kort efter år 1800, blev der tilsyneladende aldrig foretaget en gennemgribende udskiftning af Stadil sogns jorder. I et økonomisk værk udgivet af J. C. Hald i 1833 påstod Hald, at ingen af Stadilbønderne ville flytte, og at udskiftning næsten ikke var foretaget i modsætning til de fleste andre steder i herredet.³⁷⁾ Efter 1833 blev det stadig kun til småreguleringer af markskel som f.eks. i 1955, men gårdene blev liggende. Hovedlodden til østlige Graversgaard er i dag stadig den samme som i 1844, kun er der solgt ganske lidt jord fra, da Stadil Mejeriby opstod. Loddens matrikelnummer er i dag »No. 84 A«. ³⁸⁾ Vistnok i forbindelse med reguleringen af Madum Å efter anden verdenskrig blev der købt 10 tønder land mosejord øst for gården, så hovedparcellen blev udvidet mod øst helt ud til det nye åløb.³⁸⁾

Vandet står belt op til den østre Graversgaard, som ses til højre i billedet. I midten – mod syd – ses Stadil kirke og til venstre Stadil Fjord. Billedet er tegnet af Alfred Kaae fra Spangsigvej (nuv. Svingelvej) sidst i 1920'erne (Hardsyssels Aarbog 1948, side 44).

De to hede lodder nord for Skelmosø eller Stadil Mejeriby samt englodden syd-øst for gården er i dag afhændet.

De to englodder, som nævnes i 1844 i Vollerum og Halkier enge mod sydvest, har gården stadig. Da der i 1955 skete en afvanding og jordfordeling i området, blev de to parceller forenet og har i dag matrikelnummeret »84 B«. Ved samme jordfordeling blev der lidt jord tilovers, som den nuværende ejers far købte: Ca. 13 tønder land forhenværende fjordbund i Halkier enge, som fik matrikelnummeret »84 Z«. ³⁸⁾

På et tidspunkt blev der tilkøbt fire småparceller i Tim enge øst for Madum Å samt en større ager øst for Mejeribyen på begge sider af den moderne asfaltvej til Tim. Ageren har nummeret »72 B«. ³⁸⁾

Gårdens matrikelnummer er ikke længere 84 som i 1844, men er ændret til nummer »72 B med flere« efter lodden øst for Mejeribyen. Gården er i dag på 75 tønder land. ³⁸⁾

I 1933, efter næsten 300 år eller mere i den samme slægts besiddelse, blev den østlige Graversgaard solgt af Niels Graversgaard til den nuværende ejers forældre. De drev den til den 1. januar 1969, hvorefter Arne Nielsen overtog gården. ³⁸⁾

Gården er i dag en typisk vestjysk gård. Stuehuset ligger, som almindeligt var, mod syd, hvilket det som nævnt også gjorde i 1768 og formentlig før. ³⁹⁾ Dermed ikke sagt, det er det samme stuehus. Det nuværende samt hestestalden mod vest er

opført af de karakteristiske hjemmebrændte røde sten og grundmuret. Denne byggeteknik og teknikken at brænde mursten lærte Stadilbønderne omkring år 1800 eller kort herefter. Det nuværende stuehus og hestestalden mod vest er fra denne tid og således nogle af de ældste bygninger i Stadil sogn, når kirken undtages.³⁸⁾ Det er ikke utænkeligt, at stuehuset siden Graversgaards deling i 1600-tallet har ligget på den samme plads, før 1800 opført i tømmer og ler, altså bindingsværk, og efter 1800 opført i røde sten. Men i 1974 blev et nyt stuehus – nærmest et fritliggende parcelhus – opført ca. 40 meter nord for gården, og det gamle stuehus af røde sten benyttes nu til kalve.³⁸⁾

Den gamle hestestald mod vest blev i 1950 indrettet til svinestald af den nuværende ejers far. Mod nord ligger laden, som den også gjorde i 1768, men den nuværende bygning er fra omkring 1890. Endelig findes en kostald mod øst fra omkring 1920, hvor der i 1970'erne er blevet bygget til et par gange og foretaget diverse ombygninger. Omtrent på dette sted lå i 1768 et såkaldt »Fæhus«, d.v.s. et kreaturhus, altså en bygning med samme funktion som den nuværende.³⁹⁾

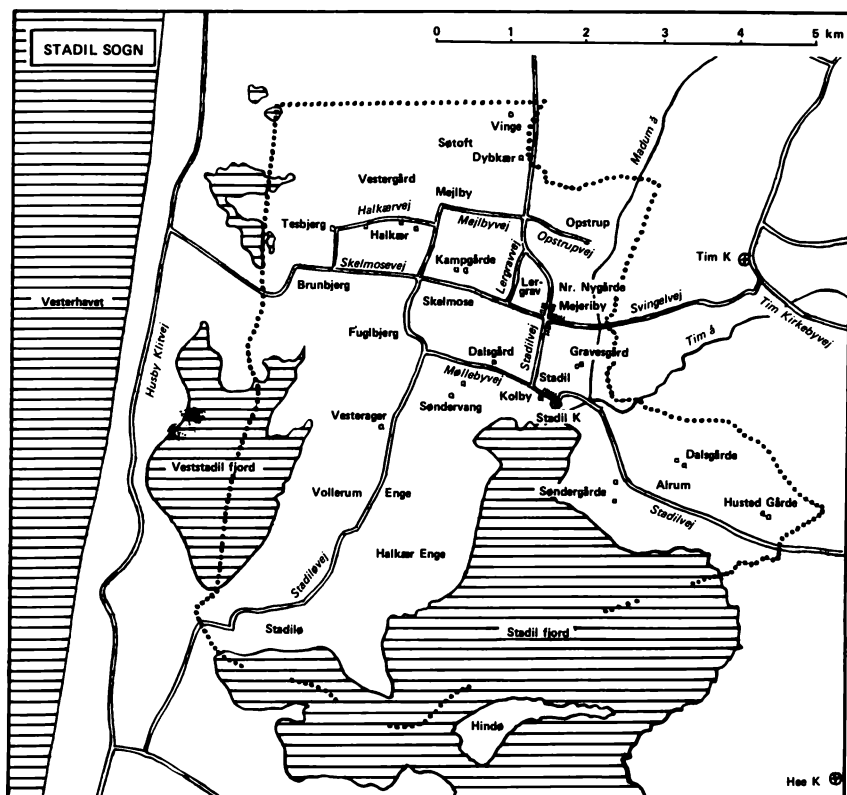
I 1768 blev bygninger i syd, øst og nord beskrevet, men ikke i vest.²³⁾ Gården havde derfor muligvis indkørsel fra vest. På et kort fra 1817 er der markeret fire længer, og i hvert fald to af længerne, nemlig stuehuset i syd og østlængen, var ifølge kortet ikke sammenbygget.³³⁾ Det skal imidlertid tages med forbehold, da kortet og senere kort fra 1800-tallet først og fremmest skulle illustrere markskel og veje, mens bygningernes nøjagtige placering og udseende havde sekundær interesse for korttegnerne. Af 1817-kortet ses dog, at en markvej førte til gården fra vest.

I dag kan man stadig komme til gården fra vest ad markvejen. Indkørslen eller indgangen til gårdspladsen har tilsyneladende i århundreder, muligvis altid, været fra vest, hvilket vej- og landskabsmæssigt også var det mest naturlige. Markvejen fra vest ender dog ikke længere ved gården, men svinger mod nord foran indkørslen til gården for at ende ude i asfaltvejen »Svingelvej« oppe mellem Mejeribyen og Tim. I dag hører gården adresse- og postmæssigt til Svingelvej, en vej, der er opkaldt efter en gård i Tim, men som for få år siden endnu blev kaldt ved sit gamle navn: »Spangvigvejen«. Vejen blev i 1884 forhøjet til sit nuværende niveau og er siden rettet ud.⁴⁰⁾ Spangvigvejen var tidligere eneste landforbindelse fra Stadil sogn til det jyske fastland. Ad denne ofte oversvømmede, hullede og i alle måder dårlige vej skrumlede Stadilbønderne til Tim, når de med deres vogne fragtede korn til Tim Mølle. I dag er det en moderne og god asfaltvej, der senest har skiftet navn.

Den østlige Graversgaard beliggende nord for kirkebyen Kolby i Stadil sogn og nu med hovedudkørsel til den gamle Spangvigvej, har fået tildelt den historisk set meget dårlige postadresse: »Svingelvej 5, 6980 Tim«. En gammel slægt forsvandt fra gården i 1930'erne, og nogle gamle stednavne er tilsyneladende ved at gå samme vej. P.g.a. de mange tørlægnings- og afvandingsprojekter bl.a. i midten af 1950'erne, er sognet nu ikke længere omflydt af vand, men solidt fastnaglet til vestsiden af den jyske halvø. Tiderne skifter!

Den gamle slægtsgård, som denne artikel i hovedsagen har drejet sig om, ligger

dog stadig på sin gamle plads, med indkørsel fra vest, og med de gamle 1600-tals lodder i bl.a. Grauerses tofte ager m.v. under plov, idet disse lodder som nævnt ovenfor indgår i hovedlodden (matr. no 84 A) i dag. – Stadil sogn er stadig et landbrugsområde med gårdene placeret på eller meget tæt ved deres oprindelige plads, og deres historie ligner Graversgaards. Gamle Stadilslægter lever stadig i sognet, så alt taget i betragtning er Stadil sogn et spændende lokalhistorisk område til trods for de nye tider – eller måske netop derfor.

Graversgård er på kortet anført som Gravesgård, som ifølge Stednavneudvalget er den autoriserede stavemåde. Samme stavemåde er angivet i Trap's Danmark 4. og 5. udgave.

Gårdmænd i den østlige GRAVERSGAARD, Stadil sogn:

JENS AAD?
1500-tallet?

GRAUERS...?

Graversgaards
deling:

KNUD ESPERSEN, *1624, †1699, fæstegårdmand på Graversgaard fra ca. 1650. Gårdningen fandt formentlig sted i hans tid.

~ KIRSTEN JEPSDATTER.

JEP KNUDSEN, *1656, †1715, overtog fæstet efter 1683.

~ MAREN CHRISTENSDATTER,
*1660, †1738.

KNUD JEPSEN, *1701, †1757, fæster fra omkring 1725.

~ MAREN MADSDATTER,
*1693, †1746.

Selvejergård
1792:

JEP KNUDSEN, *1731, †1768, fæster fra omkring 1751.

~ JOHANNE CHRISTENSDATTER,
*1731, †1812,
skøde på gården 1792.

KAREN JEPSDATTER, *1765, †1855, fik 1793 skøde på gården.

~ PEDER JENSEN, *1754, †1817.

NIELS PEDERSEN GRAVERSGAARD,
*1803, †1893, overtog gården i 1830'erne.

~ JOHANNE JENSDATTER,
*ca. 1805.

OLE NIELSEN GRAVERSGAARD,
*1840, blev gårdejer før 1890.

~ SIDSEL KNUDSEN, *1856.

Gården sælges
nov. 1933:

NIELS GRAVERSGAARD, *1882, solgte gården 1933, hvorved den gled ud af familiens eje.

~ LAURINE DOHN, *1888.

POUL NIELSEN, gårdejer fra 1933 til 1968.

ARNE NIELSEN, overtog gården efter faderen den 1/1 1969.

NOTER:

Hvor ingen anden kilde er anført i forbindelse med fødsel, vielse og død, er kilden Stadil sogns kirkebog i Viborg Landsarkiv.

- 1) P. Storgaard Pedersen: Bidrag til Hing Herreds Historie og Topografi, Ringkjøbing 1896, side 53.
- 2) Rigsarkivet: Matriklen 1688, Modelbog for Hing Herred (mikrofilm S 6397).
Rigsarkivet: Matriklen 1688, Matrikelbogen for Bøvling Amt (mikrofilm S 6409).
Fredningsplanudvalget for Ringkjøbing amt. Landskabsanalyse 1972, Ringkjøbing 1972, side 14.
- 3) P. Storgaard Pedersen: Lidt Slægtshistorie, Ringkjøbing 1893.
- 4) Peder Jensen: »Da Bønderne i Stadil blev Selvejere« trykt i Hardsyssels Aarbog 1941, side 54-79.
- 4) Niels Nielsen: J. P. Trap Danmark 5. udgave. Ringkjøbing Amt. Bind IX, 1, Kbh. 1965, side 471 og 474.
Ringkjøbing Kommune: Håndbog for Ringkjøbing kommune, Ringkjøbing 1978, side 97, 151, 175f, 183f, 187 og kort.
- 5) P. Storgaard Pedersen: Lidt Slægtshistorie side 4.
- 6) Alfred Kaae: »Stadilbonden Knud Jensen Dyekier« trykt i Hardsyssels Aarbog 1948, side 43f.
- 7) Hing Herreds Historie side 13.
- 8) O. Nielsen: Ribe Oldemoder, Kbh. 1869, side XIV og 38f.
Hing Herreds Historie side 56ff.
O. Nielsen: Hardsyssels Diplomatarium, Kbh. 1893, side 2, 36, 47, 59, og 61.
- 9) Mogens Lebech: »Søndervang« trykt i »Danske Slotte og Herregårde. Bind 13« red. af Aage Roussell, Kbh. 1966, side 52.
- 10) Rigsarkivet: Rigsdomsdomstolen. Rettertinget. Rigens Forfølgningsbog 1601-1607, fol. 381b-384a. – Af gårde og boel nævnes i 1607 14 under Søndervang. I hele sognet var der 1683 ca. 70 gårde og boel, måske i 1607 lidt færre. D.v.s. ca. 20 procent hørte i 1607 under Søndervang hovedgård.
- 11) C. Rise Hansen: »Bondestandens økonomiske udvikling 1560-1660« trykt i Historisk Tidsskrift 10. Række 6. Bind, Kbh. 1942-44, side 175f.
Rigsarkivet: Matriklen 1688, Markbogen for Stadil sogn (mikrofilm 6200).
- 12) Gårdejer Arne Nielsen på den østlige Graversgaard oplyste i 1981, at hans far overtog gården november 1933.
- 13) Rigsarkivet: Matriklen 1664 for Stadil sogn (mikrofilm S 5948). – Makrikelbogen for Bøvling amt, 1688.
- 14) Se note 13.
Fridlev Skrubbeltrang: »Studier over gårde, gårdbrugerantal og brugsstørrelser i det 17. århundrede« trykt i Historisk Tidsskrift 12. Række 5. Bind, Kbh. 1971, side 49.
- 15) Se note 13.
Rigsarkivet: Matriklen 1688, Markbogen for Stadil sogn (mikrofilm 6200).
- 16) Rigsarkivet: Bøvling amtsregnskaber, Konsumptions- og Folkeskat 1683 (to mikrofilm M 37242-43). – I 1683 drev Knud Espersen endnu sin gård, men med sønnen Jep Knudsen som hjælper.
- 17) Viborg Landsarkiv: Søndervang Godsarkiv, Skifteprotokol 1711-87 (G 442-2), den 15/5 1715 og side 92b-93a (1746).
- 18) Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark. Bind 1: 1720-1914, Kbh. 1972, side 48.
- 19) Hardsyssels Aarbog 1948 side 69 og 82f.
- 20) Hardsyssels Aarbog 1948 side 54.
- 21) Jep Knudsens søskende og hans mor var død, og faderen var flyttet til Dalen.
- 22) P. Storgaard Pedersen: Lidt Slægtshistorie side 11.

- 23) Skifteprotokol 1711-87 side 245b-246a.
- 24) Poul Math. Nødskov: Beskrivelse over Thinggaard og Thim Sogn, Viborg 1787, side 62f. Hing Herreds Historie side 14.
- 25) Alfred Kaae: »Vestjyske godsejere og deres bønder« trykt i Hardsyssels Årbog 1965, side 159ff. Hing Herreds Historie side 67.
- 26) Danske Slotte og Herregårde, anden udgave, bind 13, side 56.
- 27) Hardsyssels Aarbog 1941 side 57-64.
Viborg Landsarkiv: Søndervang Godsarkiv, Bøndergodsets Salg 1791 (G 442 – 1).
– Pakke indeholdende Købekontrakten.
- 28) Købekontrakten.
- 29) Hardsyssels Aarbog 1941, side 59.
Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark side 69.
- 30) P. Storgaard Pedersen: Lidt Slægtshistorie side 5.
- 31) P. Storgaard Pedersen: Lidt Slægtshistorie side 10.
- 32) Viborg Landsarkiv: Ulyborg-Hind Herreders arkiv, Skøde og Planteprotokol 1774-96 (B 80A – SP 8), side 180b-181a (aftægtskontrakt) og side 182a (skøde).
- 33) Matrikeldirektoratet i København (Matrikelarkivet): Kort over Stadil sogn 1817.
Matrikelarkivet: Matriklen 1844, Matrikelbog af 6/4 1831 over Stadil sogn, matrikelnummer 84.
- 34) Rigsarkivet: Folketællingen 1834, Ringkøbing amt, Hing herred, Stadil sogn, side 111.
- 35) Henrik Pedersen: De danske Landbrug, Kbh. 1928, side 166. – I 1683 var Stadil sogns agre på i alt 1015,2 tdr. land.
Ifølge kortet fra 1817 nævnt i note 33 var Stadil sogns samlede areal (ager og eng) cirka 3400 tdr. land, heraf udgjorde agrene cirka 2000-2500 tdr. land. Stadil sogns agerareal blev tilsyneladende fordoblet i perioden 1683-1817, ligesom Graversgaards agre i samme tidsrum.
- 36) Se note 15!
Rigsarkivet: Folketællingen 1787, Ringkøbing amt, Hing herred, Stadil sogn.
- 37) J. C. Hald: Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers Nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende. Ottende Stykke. Ringkøbing Amt, Kbh. 1833.
- 38) Oplyst af gårdejer Arne Nielsen i Graversgaard, 1980-81.
- 39) Se note 38 og 23.
- 40) Hardsyssels Aarbog 1941 side 75.

Jan Bak Harder
lærer
Mastruphøj 28
9530 Støvring
Født 1951 i Århus.

De katolske provster på Thyholm

Af Esben Graugaard

Thyholm, der udgør Ringkøbing amts nordligste del, er opdelt i sognene Lyngs, Hvidbjerg, Søndbjerg og Odby. Af disse er Hvidbjerg det største og folkerigeste. Alligevel er dette sogns kirke dog bemærkelsesværdig stor og velproportioneret til at være en almindelig vestjysk landsbykirke. Det skal tages i betragtning, at før jernbanen i 1882 blev ført over Thyholm til Thy, og Hvidbjerg dermed blev stationsby, var der kun tale om en by af beskeden størrelse. Forklaringen på kirkens størrelse kan tage udgangspunkt i Erik Pontoppidans »Den Danske Atlas« fra 1769. Om Thyholm skriver han:

»Endnu hører til dette Lands Merkværdigheder, at her i de Catholske Tider har været en geistlig Forlæning, kaldet Thyholms Provstie, hvortil laae en god Deel Gods saa vel her på Landet som andensteds i Thy, men Provstens Residens og Hovedgaard var Hvidberggaard.«

Hvidbjerggård var før reformationen den gård på Thyholm, hvis jordegods var mest omfattende, og ifølge Pontoppidan var den provstebolig. Dermed var Hvidbjerg kirke samtidig centrum for det gejstlige liv i området. Formålet med denne artikel er at redegøre for, hvem disse provster egentlig var. I fald de var kendte og betydende mænd, ja så viser det jo, at denne egn engang var mere central og indflydelsesrig, end den er idag.

Provstiet var nøje knyttet til besiddelse af jordegods på egnen. Derfor vil jeg begrænse mig til tiden før reformationen, idet kronen i 1536 inddrog kirkens gods og dermed også provstigodset på Thyholm, der blev et kongeligt len. I 1549 forle-nede Kristian den Tredje således provstigodset på Thyholm til sin sekretær Corfitz Ulfeldt.

Hvor præstehistorien efter reformationen er ret velbelyst, så er det ikke tilfældet med den førreformatoriske gejstligheds historie. Det skyldes det mangelfulde kilde-materiale. Til belysning af præstehistorien i Danmark før reformationen har vi dog en væsentlig kilde i de pavelige aktstykker, bl.a. de pavelige udnævnelsesbreve an-gående kanniker, provster og biskopper i Danmark.

Inden vi ser på, hvad disse kilder kan oplyse om provsterne på Thyholm, skal kort rides nogle forudsætninger op omkring provstiet i senmiddelalderen. I mod-

sætning til det øvrige Danmark var Jylland dengang inddelt i sysler, 14 ialt. Hvert syssel omfattede et antal herreder. Thyholm hørte under Revs herred, og dette herred udgjorde sammen med Han, Hillerslev, Hundborg og Hassing herreder Thyssæl, der nævnes første gang i 1268 som »Thudessusyl«. Svend Aakjær mente, at hele dette syssel udgjorde et provsti, dog således at Han herred omkring år 1400 skiltes ud og dannede et selvstændigt provsti sammen med Mors. Dette store provstis førstemand skulle altså have haft sit hovedsæde i Hvidbjerg på Thyholm.

Disse provster var oftest tillige kanniker ved et af domkapitlerne, i dette tilfælde Ribe. Derfor har de sikkert ikke boet permanent på Thyholm, men haft medhjælpende præster på stedet. Oprindeligt var de provster over hele Thy, men efterhånden kun over Revs herred, og til sidst omtales de kun som provster over Thyholm, men vel nærmest fordi det var den lokalitet, de var knyttet til.

Men hvorfor netop i Hvidbjerg? Vestervig eller Thisted synes for moderne mennesker mere oplagte som centre for den gejstlige magt i området. Dertil er at sige, at Vestervig kirke jo indtil 1050 var sæde for biskoppen over Vendelbo stift, og provsten var naturligvis ikke placeret ved den kirke, der var biskoppens hovedsæde. I så fald ville hans funktion som biskoppens hjælper og repræsentant ude i landet være ophævet. Når Vestervig nedlagdes som bispesæde i 1050, er provstiet sikkert placeret på Thyholm før dette år. Hvad angår Thisted, ja så var denne by før år 1500 ubetydelig, blev købstad i 1507, og lå samtidig fjernt fra de kirkelige centre i Ribe og Viborg. Desuden er Thyholm en af de frugtbareste egne i Thy og derfor et godt sted at besidde jordegods for kirken.

Første gang vi hører om en provst i Thy er i et pavebrev fra 6. juli 1253, hvor der i forbindelse med valget af Elav Glob til biskop af Børglum nævnes en provst »Thebern de Thuid«, *Torben* af Thy. Denne Torben er imidlertid gået af i 1264, for da nævnes sognepræsten i Saltum, *Troels*, som provst over Thy syssel. Han var en betydningsfuld mand, idet han var Erik Klippings private klerk, altså en slags kongelig confessionarius. Denne provst Troels nævnes i 1288 under navnet »Thrugilus«, men derefter er der et hul på 100 år i kilderne. Først i 1389 nævnes en ny provst på egnen, *Niels*, »præpositus in Thydt«. På et tidspunkt i 1390'erne er Niels blevet afløst af *Jens Roerson*, der ved sin død i 1403 nævnes som »præpositus in Thuda«, altså provst i Thy.

Efter Roersons død i 1403 er der blevet udnævnt hele to afløsere, for nu optræder der to provster på Thyholm: *Erik Dozenrode* og *Niels Michelsen*. Dozenrode er udnævnt af paven, Michelsen af biskop Peder Friis af Børglum. Dozenrode indbringer sagen for paven, der udnævner auditøren Hermanus Dwergh fra Bremen til at dømme i de to mænds sag om det thyholmske provsti. Paven havde faktisk truet Børglumbispen med bandlysning, fordi denne havde truet Dozenrode med fængsling, hvis han forsøgte at sætte sig i besiddelse af provstiet. Mærkelig nok faldt sagen ud til Michelsens fordel, for han nævnes som provst i 1418 og 1426. Dozenrode fik passende erstatning; han blev ærkedegn ved domkirken i Slesvig. Denne lokale sag afspejler afstanden mellem kirkens centrum i Rom og det fjerne Danmark,

hvor biskopperne åbenbart med held kunne udnævne egne kandidater til stillinger indenfor kirken. Noget nationalt ligger der også i det, idet Dozenrode var tysker, Michelsen derimod dansker. Forståeligt nok ville Børglum-bispen hellere have en selvudnævnt dansker som provst i Hvidbjerg end en pavetro tysker. Og det accepterede pavemagten i 1403.

Hvornår Niels Michelsen er gået af eller død, siger kilderne intet om. Hans efterfølger hed *Oluf Nielsen Birting*. Denne var tidligere klerk ved domkirken i Viborg. Den 26. maj 1461 afløstes han af den kun 21-årige *Ville Friis*, der samtidig udnævntes til sognepræst i Hvidbjerg. Han nævnes i 1471 som »Wilhadus Friis Canonicus Ripensis Præpositus in Thyholm«. Godt 30 år er Ville Friis provst på Thyholm.

Den næste provsteudnævnelse foreligger den 20. januar 1492, da Århuskanniken *Morten Olufsen* udnævnes til provst over Thyholm provsti. Som sin forgænger tilhører Olufsen også den danske adel. I 1488 nævnes han som sognepræst over Ørum sogn ved Vestervig i Thy, så han har en god del forhåndskendskab til sit provstis område. At han måske ikke har været så velkvalificeret som ønsket, ses af, at der i pavebrevet om hans udnævnelse tilføjes, at han fik stillingen »— trods nogle mangler i suppliken«. Suppliken var den anmodning eller bønsskrift, ansøgere til gejstlige stillinger sendte ind til pavehoffet. Rod er der i alt fald i forbindelse med denne stillingsbesættelse, for allerede den 30. april samme år befaler paven biskoppen i Børglum at overdrage provstiet på Thyholm til *Jens Pedersen Hostrup*. Allerede 3 dage senere udgår et nyt paveligt brev, der udnævner Hostrup til ærkedegn ved Århus domkirke, og den 18. april har Morten Olufsen da også fået en pavelig bekræftelse på provsteembedet.

Imidlertid må Morten Olufsen være gået af i løbet af de følgende 4 år, måske er han forflyttet, for den 17. september 1496 får biskop Niels Styggesen Rosenkrantz af Børglum tilladelse til at lægge sognekirken i Hvidbjerg og provstiet på Thyholm direkte ind under bispebordet, hvis indtægter var meget små. Nu skulle indtægterne af provstigodset med andre ord gå direkte i biskoppens kasse. Endnu nogle år anvendes provstiet på Thyholm som forsørgelsesanstalt for høje gejstlige, der overhovedet ikke yder noget til gengæld for egen. I 1510 giver paven således kardinal Marcus Vigerius pension af »provstien i Thyholm«. Nævnte kardinal har formodentlig aldrig sat sine fødder i Danmark. Så det var fjerne herrer, de thyholmske bønder sled for i de år.

Men den 2. september 1511 udnævnes atter en provst på Thyholm. Da får kanikerne Andreas Vives fra Barcelona og Zutfeld Wardenburg fra Schwerin besked om at overdrage embedet til klerken *Jens Sørensen* fra Ribe stift. Det er imidlertid begyndelsen til den helt store forvirring, for allerede den 22. oktober samme år befaler paven biskoppen i Girgenti og provsten i Børglum at overdrage klerken *Niels Friis* embedet. Også han var fra Ribe stift. Og for af fuldføre forvirringen udnævnes en måned senere endnu en provst over Thyholm. Denne gang drejer det sig om magister *Jakob Krumpen* fra Viborg. Resultatet er, at Niels Friis fører sag om

embedet ved pavehoffet i Rom. Krumpen vandt imidlertid sagen, og ved brev af 11. august 1512 bekræftes han stilling af paven; samtidig udnævnes han endog til ærkedegn i Viborg. Den tredje provst, Jens Sørensen, havde ingen chancer overfor de to højadelige konkurrenter. Han bevilges en årlig pension, så måske var han en ældre mand, siden han ikke får nogen ny stilling. Den megen forvirring omkring stillingsbesættelsen må skyldes, at pavehoffet på dette tidspunkt er så korruperet, at man ikke tøver med at »sælge« den samme stilling mere end én gang. Denne korruption var jo netop en af de væsentlige årsager til reformationen få år senere.

Jakob Krumpen, hvis brødre iøvrigt var den berømte rigsmarsk Otte Krumpen og den berygtede biskop Stygge Krumpen af Børglum, får i 1514 endnu en bekræftelse på embedet. Samtidig overdrages han indtægterne af kirken i Vokslev sogn og et kapel i Nibe. Han blev en indflydelsesrig mand, idet han blev medlem af rigsrådet og senere kongens sekretær.

Jakob Krumpen må være gået af omkring 1519, for den 21. februar 1519 overdrages provstiet til Viborg-kanniken *Morten Krabbe*. Men allerede den 20. april samme år udnævnes også Ribe-kanniken *Poul Andersen* til provst på Thyholm. Faktisk en gentagelse af roderiet ved sidste besættelse af embedet. Krabbe får dog lov at beholde embedet, måske i kraft af, at også han er adelig og har mægtige venner. Han nævnes i 1541, altså 5 år efter reformationen, som provst, men nu over hele Thy ikke blot over Thyholm. Han har ikke boet på Thyholm, for han besad samtidig den mægtige stilling som Norges kansler. Som et bijob var han præst ved Maria Kirke i Oslo. Svogeren Ejler Lykke derimod boede sikkert i Hvidbjerggård idet han bestyrede provstiets gods på Thyholm. Dette gods bestod i 1568 af 22 gårde og 11 bol. Dermed havde provstiet været den største godsejer i de 4 sogne på Thyholm, og Hvidbjerggård derfor den centrale hovedgård på Thyholm.

Generelt kan siges, at det har været eftertragtet af sidde som provst på Thyholm. Dette ses såvel af, at det ofte var indflydelsesrige mænd, der besad stillingen, og i den megen virak omkring besættelsen af embedet, specielt de sidste 40 år før reformationen. Disse forhold giver indtryk af en egn, der før reformationen spillede en mere central rolle i det jyske kirkeliv, end de fleste jyske sogne gjorde på den tid. Måske der er en forbindelse herfra til den kendsgerning, at denne egn siden var stærkt præget af en religiøs bevidsthed i befolkningen.

KILDER:

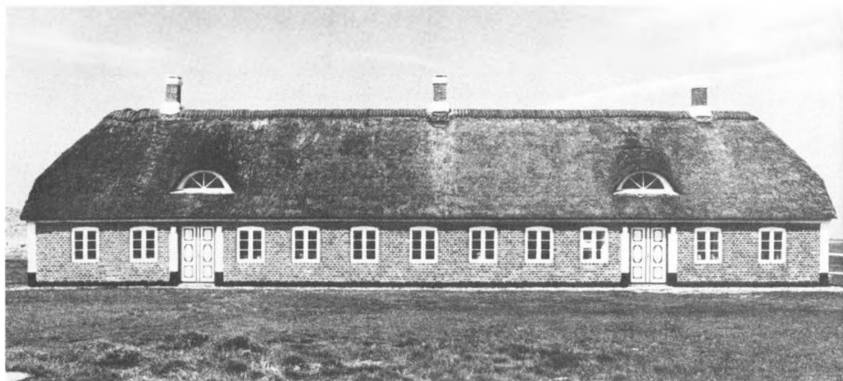
- 1) »Acta Pontificium Danica«, bind 1-6, ved Krarup og Lindbæk, Gads Forlag, Kbh. 1904-15, (værket dækker de pavelige breve fra 1316-1536)

- 2) »Bullarium Danicum«, ved Krarup, Gads Forlag, Kbh. 1937, (værket dækker de pavelige breve fra 1198- 1316)
- 3) »Dansk Retshistorie«, af P. J. Jørgensen, Gads Forlag, Kbh. 1939.
- 4) »Den Danske Atlas«, ved E. Pontoppidan, Kbh. 1769.
- 5) »Kong Valdemars Jordebog«, bind 1, ved S. Aakjær, Samfundet til Udgivelse af Gammel Nordisk Litteratur, Kbh. 1926.
- 6) »Kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian den Tredje's Tid«, ved T. Dahlerup, Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1969.

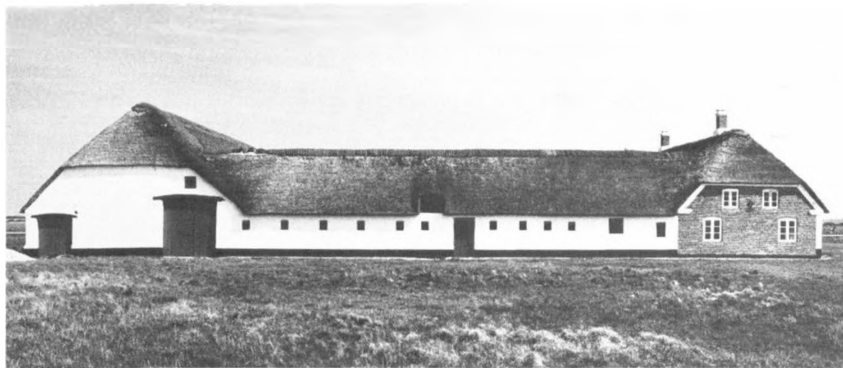

Esben Graugaard
Cand. mag. (historie/dansk)
Asagården 2
7500 Holstebro
Født 1952

Seværdigheder i Ringkøbing amt

Facade mod syd. (Foto: Jørgen Borg)

Facade mod vest. (Foto: Jørgen Borg)

STRANDGÅRDEN

Strandgården på Husby Klit blev opført i 1875 og er således en af de yngre klitgårde i den traditionelle vestjyske byggeskik. Gården opstod som selvejergård i begyndelsen af 1800-tallet. De oprindelige bygninger lå nogle hundrede meter længere mod syd. Gårdens jordtilliggende er på 55 ha, men i ældre tid var det nok så meget fiskeriet, der var det bærende erhverv. Dens gamle ejer Jens Madsen gik på afstægt i 1915, og siden har den haft mange skiftende ejere. Da gården i 1972 blev udbudt til salg, blev den købt af Fredningsplanudvalget i tilslutning til den omfattende fredning af Vest Stadil fjord i 1969.

Ringkøbing Museum fik tilbud om at låne bygningerne til udstillingsbrug og havde i de første år en interimistisk udstilling af landbrugsredskaber m.v. i laden, der i øvrigt har en meget flot tommerkonstruktion. En del af de udstillede ting blev lånt fra den samling, skoleleder Rudolf B. Ubre har opbygget i Staby. I 1976 overgik administrationen til Skovstyrelsen, og siden 1. april 1977 har Ringkøbing Museum lejet bygningerne af staten.

Om at grave tørv

En kommentar af Helge Brændgaard, Holstebro

I Knud Pichards artikel »Hedevandringer« i Hardsyssels Årbog 1981 fortælles, at en jævn stor husholdning kunne bruge 200 læs tørv årligt. Mig forekommer det noget af en overdrivelse, og for at illustrere det vil jeg fortælle, hvordan jeg i min ungdom var med til at grave tørv.

I 1928, da jeg var 17, tjente jeg på en gård i Ndr. Donnerup i Give sogn. Der var ca. 70 tdr. land, 16-18 køer, fire heste, ungkvæg og svinehold. Vi var to karle og en pige.

En dag i forsommeren skulle vi i mosen. Gården havde som de fleste der på eggen et tørveskifte i Revlingsmose to mil borte. Ja, der var endog udensogns gårde fire mil borte, der havde lignende tørveskifte.

Dagen i forvejen kom gårdejerens far vandrende fra Give, hvor han havde sin rentierbolig. Han startede næste morgen med hestevogn med redskaber og madvarer. Senere kørte så forkarl, daglejer og jeg på cykel, så vi kunne være i mosen samtidig med den gamle.

Arbejdet foregik på følgende måde: Daglejeren trak med »maskinen«, en uhyre spade, spoltene op af graven, på en vognfjæl forspændt en hest blev de slæbt ud på liggepladsen, hvor de så blev skåret i stykker. En spolt er en klump våd tørvejord ca. 15x30 cm på 1-1½ meters længde. Samme ord bruges om et menneske og betyder en underfundig person, der gerne vil holde sine medmennesker for trekant. I Hardsyssel kaldes den samme genstand en slude (slurr), men dette ord om en person har jeg opfattet som en stor, klodset, måske lidt ubehøvlet person.

Det var et sidespring, tilbage til tørvene, dem, som i nogle dele af Vestjylland kaldes klyne, mens tørv betyder hedetørv, som jeg ingen erfaring har med. Efter en ugestid skulle de vendes, og igen efter en uge kunne de stakkes eller revles. Stakken er hul bikubeformig ca. 1 alen i diameter og 1½ alen høj, medens revlen er som en mur ca. ¾ alen høj.

Om de tørv, der graves i den egn, kan jeg berette, at de var hårde, kulsorte og lidt vanskelige at få ild i, men så varmede de også godt og gav kun ganske lidt hvid og fin aske. Men så havde man gerne nogle lette lavet af det øverste lag, hundekødet, til at tænde op med.

Når tørvene så har stået i en tre uger, er de tjenlige at køre hjem. I den årle morgen tog vi af sted med alle gårdens vogne, forkarlen to efter hinanden, jeg med en. Hans to vogne var læsset til to kantfjæls højde, og de øverste var stablet omhyggeligt, så de kunne blive liggende. Min enlige vogn var læsset ligesådan, men ovenpå var så et lag fyldte sække for at øge kapaciteten. To mil ud og to mil hjem var en streng dag, og jeg husker, jeg sov ind med vognrummel i ørerne!

Muligvis har min makker været af sted senere efter et enligt læs, det husker jeg ikke tydeligt, men der er immervæk langt til 200!

For at fuldstændiggøre dette brændselsbillede: vi har sandsynligvis også haft et læs fyrrekvas eller to til sommerbrændsel, jeg stod i alt fald og huggede noget i »ledige stunder«. I min forrige plads, som var nær Lilleballe, hvor gården havde en stump løvskov, havde vi til stadighed liggende et par læs udhugninger, vist mest hasselris, som jeg i mange kedelige timer pindede ud. Det var altid yngste tyende, som skulle ordne det. Specielt i Østjylland var det almindeligt, og her har man da også historien om pigen, der i sit fæstemål betingede, at hun skulle være fri for pindehugning. Men den træske husmoder havde overlistet hende, ved første givne lejlighed blev hun sendt ud for at *brække* pinde i stykker!

Mens jeg beskæftiger mig med tørv, mindes jeg, hvordan jeg i forskellige vestjyske skoler, hvor jeg har været vinterlærer, selv skulle fyre skolestuen op. Ikke alle tørv var lige vidunderlige. Værst var de i Stadil, hvor jeg oplevede tre vintre. Det var den slags tørv, om hvilke man trøstende fik at vide, de varmede tre gange: foruden ved afbrændingen så når de skulle bæres ind, og når de overvældende askemængder skulle bæres ud. Når disse tørv var brændt, lå de næsten som en mursten tilbage, og man måtte ordentlig slå den i stykker for at få den ned i askeskuffen. Det sagdes, at det var indholdet af klæg, der gjorde det.

De lokalhistoriske arkiver i Ringkøbing amt

Af Henry Ammitzbøll

Historisk Samfund har siden sin stiftelse for godt 75 år siden samlet historisk interesserede mennesker som sine medlemmer og har gennem sin årbogsudgivelse og sine møder styrket interessen for historien – ikke mindst den lokale historie. Denne interesse for egnens og dermed ens egen historiske baggrund har for år tilbage givet sig udslag i oprettelse af en række egnsmuséer, og i de seneste årtier har den endvidere medført oprettelse af lokalhistoriske arkiver, hvor man kan dyrke sine lokalhistoriske interesser. Denne udvikling tog især fart i 1970'erne, idet der i Ringkøbing amt før 1970 kun var fire lokalhistoriske arkiver, mens der i dag er 28.

Ved indgangen til 1980'erne er det rimeligt at betegne Ringkøbing amt som arkivdækket. Der findes et eller flere arkiver i hver af de 18 kommuner i amtet. Alle har det tilfælles, at de er oprettet på initiativ af interesserede beboere, men de fleste har en administrativ og driftsmæssig tilknytning til et museum eller et bibliotek, mens enkelte har status som en selvstændig institution under kulturudvalget.

Langt de fleste lokalhistoriske arkiver er medlemmer af SLA (Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver), som blev stiftet med fem medlemmer i 1949. Medlemstallet blev til 97 i 1971 og er nu steget til over 300. Denne store ekspansion nødvendiggjorde midt i 70'erne en organisatorisk ændring, så det blev muligt at danne amtskredse under SLA. For Ringkøbing amts vedkommende skete dette i 1977.

De lokalhistoriske arkivers formål

Dette kan kort udtrykkes som det at tage vare på lokalt arkivmateriale. »At tage vare på« indebærer i den forbindelse tre ting: 1) at indsamle, 2) at ordne og opbevare og 3) at benytte og formidle. De tre led hænger imidlertid sammen. Man kan sige, at hovedformålet er at bevare historisk værdifuldt kildemateriale for eftertiden; men bevaringen sker ikke automatisk, der må en aktiv indsamling til for at få fat på det bevaringsværdige. Derpå skal materialet ordnes, for at det kan benyttes i formidlingen. Formidlingen har to formål: Dels tjener den til at gøre reklame for indsamlingen, dels har den et formål i sig selv, idet hele ideen med at indsamle og bevare naturligvis er, at materialet også skal bruges til noget.

Hvad er så »lokalt arkivmateriale«?

Ordet lokalt går naturligvis på en geografisk afgrænsning. De fleste lokalhistoriske arkiver har den pågældende kommune som indsamlingsområde, mens enkelte arkiver dækker et sogn eller to. Udtrykket »arkivmateriale« defineres i de lokalhistoriske arkiver meget bredt, idet man foruden »egentlige« arkivalier (protokoller, papirer m.v.) også indsamler billeder, film, lydbånd, tryksager eller kort sagt: alle informationsbærende medier.

De lokalhistoriske arkivers drift

Der findes ingen faste regler for, hvordan et lokalhistorisk arkiv skal drives, men SLA og amtskredsene søger gennem afholdelse af kurser og udgivelse af vejledninger at skabe mulighed for en vis ensartethed i arkivernes registreringsarbejde.

Langt de fleste arkiver har en fast åbningstid, men ellers kan man ringe i forvejen og aftale et besøg. Der findes ingen ajourførte fortegnelser over indholdet i de lokalhistoriske arkiver, så man er henvist til at søge oplysning herom på det enkelte arkiv. De fleste steder vil det være nødvendigt at besøge arkivet for at få oplysning om, hvilke kildematerialer der findes om et givet emne.

I tre af landets amter har man i kølvandet på en fælles indsamlingskampagne for foreningsarkiver udarbejdet en amtsdækkende fællesregistratur, der indeholder oplysning om, hvilke arkivalier der findes om den enkelte forening, samt hvor de findes. En sådan registratur findes endnu ikke for Ringkøbing amt, men der arbejdes på at få startet et projekt, hvori indgår udarbejdelse af en tilsvarende fortegnelse.

Som en beskedent begyndelse på en fælles registratur er amtskredsen i skrivende stund i gang med at lave en fortegnelse over arkivernes beholdning af kirkebogs- og folketællingskopier. Denne registratur vil blive udsendt i amtskredsens nye blad, som udkom første gang i september 1982. Bladet vil kunne ses på de lokalhistoriske arkiver over hele amtet.

Lokalhistorisk litteratur

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt har modtaget følgende bøger og skrifter: På Gyldendals Forlag, Bent Jørgensen: Dansk Stednavne Leksikon, bind 2, omfattende det nordlige Jylland, herunder Ringkøbing Amt. Stednavnene alfabetisk med videnskabelig tydning af de ældste sproglige vidnesbyrd om mennesker, natur og terrænforhold. 156 sider, ill. 98,00 kr.

Stationsbyen, Projekt under Statens Humanistiske Forskningsråd, har på Universitetsforlaget i Aarhus udgivet: Vigand Dann Rasmussen: Nørrejyske Jernbanebyer. Udvalgte problemer omkring placeringen og befolkningsudviklingen 1850-1901. Beskæftiger sig ud over emnet generelt set især med den vestjyske længdebane samt udviklingen i Gørding, Vemb og Bur Sogne samt Vemb By 1870-1901. 144 sider, ill. 62,85 kr.

Ligeledes foreligger Nyt fra Stationsbyen, redigeret af Chr. R. Jansen, et lille blad, som ikke skal udkomme regelmæssigt, men når der er nyt at fortælle fra arbejdet med stationsbyprojektet. 48 sider, ill., 26,50 kr.

Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning har udsendt et lille skrift: Ord & Sag, redigeret af Viggo Sørensen. Fortæller om instituttets virksomhed og samlinger, først og fremmest fra arbejdet med Jysk Ordbog. 32 sider, ill. Gratis.

Forlaget Systime, Gjellerup, Herning, har udgivet: Ole Hyldtoft, Helle Askgaard og Niels Finn Christiansen: Det industrielle Danmark 1840-1914. Beskæftiger sig med den industrielle udvikling, bl.a. kommer den ind på trikotageindustrien i Hammerum Herred. 376 sider, ill. 110,00 kr.

Professor Axel Steensbergs »Herningsholm og Hosebinderne« fører herregårdens historie fra ca. 1700, hvortil han kom i »Herningsholm og Herremændene«, udkommet 1975, op til nutiden og beretter om nedgang, godsslagtning, forfald og redningsaktion, restaurering og indretning til Blichermuseum.

Som der i første bind var meget nyt om gården i adelige ejeres tid, bl.a. de betydelige forsvarsanlæg, er der også kommet meget nyt frem om den under borgerlige

godsejere, som betød meget for egnens skolevæsen, kirker og landbrug f.eks. med utraditionel og effektiv hedeopdyrkning og ikke mindst hosebindingen.

De nye bøndergårde på heden måtte ikke være for store. Som forholdene var da, var bønderne bedst tjent med at have gode muligheder for at fremstille bindetøj til salg. Alene fra Herningsholms gods, der strakte sig over 11 sogne, forarbejdedes årligt henimod 20.000 par strømper. Det er påfaldende, at antallet af husstande steg mere her end de fleste andre steder i landet, påpeger Axel Steensberg. Denne hjemmeindustri spredtes til naboområder i sydvest og nordøst, hvor landbruget alene havde svært ved at give en familie dens nødtørftigste udkomme.

Ved at gengive Marcus von Hielmcrones Betænkning om fællesskabets ophævelse får man en indgående beskrivelse af den tids terrænforhold, jordbonitet og beplantning indenfor godsområdet, som strakte sig over Herning, Ikast, Bording, Sunds, Haderup, Ørre, Tjørring, Kølkhøj o.s.v.

Poul Kristensens Forlag, Herning. 232 sider, ill. i farver og sort/hvid. 128,00 kr.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt Foreningsmeddelelser

Reception søndag den 28. marts 1982 i Ringkøbing. Som afslutning på jubilæumsåret holdtes en mindre reception for en del indbudte gæster: Amtsborgmester Lars Agerskov, borgmester Niels Skytte, formanden for Kommuneforeningen for Ringkøbing Amt Boris Andersen, formanden for Ringkøbing Amts Arkiver Inger Persson, formanden for Museumsrådet for Ringkøbing Amt Torben Skov, cand. mag. Arne Vagn Nielsen og repræsentanter for amtets dagblade.

Receptionen blev holdt i anledning af udgivelsen af Arne Vagn Nielsens »Ringkøbing amt – geologi og landskab«, som i marts 1982 blev sendt til alle vore medlemmer sammen med »Hardsyssels årbog 1981«.

Efter formanden, kammerherre A. Bachs velkomst og præsentation af jubilæumsbogen, som blev overrakt til de indbudte, blev det gæsternes tur – og det blev et håndslag og en anerkendelse af Historisk Samfunds indsats gennem 75 år og desuden mange gode ønsker for tiden fremover ledsaget af gavechecks.

Årsmødet søndag den 28. marts 1982 blev afholdt i Ringkøbing. Ca. 300 var mødt frem for at høre geolog, cand. mag. Arne Vagn Nielsens foredrag »Glimt af Ringkøbing amts geologi« – en lærerig og instruktiv gennemgang af de kræfter der gennem årtusinder og stadigvæk den dag i dag former det vestjyske landskab. Foredraget var ledsaget af lysbilleder, hvoraf en del stammede fra jubilæumsbogen.

På den efterfølgende generalforsamling omtalte beretningen, som blev aflagt af formanden, kammerherre A. Bach, ganske kort årets møder. Vintermødet i Struer (ca. 175 deltagere) og sommermødet i Herning (ca. 400 deltagere) var præget af, at Historisk Samfund blev 75 år i 1981. Begge møderne stod i historiens tegn, idet lektor Gunnar Sandfeldts foredrag ved vintermødet hed »Historieforskning – historieskrivning – historielæsnings«, og forfatteren Palle Laurings foredrag ved sommermødet hed »Historieskrivning idag«.

»Hardsyssels årbog 1981« udkom først i marts 1982. Den sene udsendelse skyldtes dels tekniske vanskeligheder, men der var også andre problemer. Jubilæumsbogen, Arne Vagn Nielsens »Ringkøbing amt – geologi og landskab«, blev en større opgave, end vi havde forestillet os, og det var nødvendigt af økonomiske grunde, at både jubilæumsbogen og årbogen blev udsendt sammen. Vi har kaldt jubilæumsbogen »Hardsyssels-håndbog 1«, idet vi håber at kunne fortsætte med udgivelse af lignende bøger om andre lokalhistoriske emner – evt. i samarbejde med amtets museer og arkiver.

I anledning af 75 års jubilæet har Historisk Samfund udskrevet en pris konkurrence over emnet »Trafik- og færdselsforhold i Ringkøbing amt«. De tre bedste besvarelser vil blive præmieret med henholdsvis 2.000 kr., 1.000 kr. og 500 kr. Yderligere oplysninger vedrørende prisopgaven var vedlagt årbogen.

Historisk Samfund havde 1847 medlemmer ved sidste medlemsoptælling. I jubilæumsåret arrangerede vi ikke nogen medlemshvervning, som vi ellers har gjort i de senere år, men alligevel fik vi 87 nye medlemmer.

Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde blev afholdt i Ålborg i dagene den 28.-30. august. Historisk Samfund var repræsenteret af slægtsforsker Rigmor Lillelund.

Regnskabet. På grund af årbogens sene udsendelse indgik kontingentet for 1981 meget sent. Det var derfor nødvendigt at forelægge et foreløbigt regnskab for 1981/82. Dette blev aflagt af regnskabschef Børge Nielsen. Det endelige regnskab omfattende tidsrummet 19/2 1981 – 31/3 1982 (idet medlemskontingentindbetalinger dog er med frem til 30/4 1982) er aftrykt på side 153.

Beretningen og det foreløbige regnskab blev godkendt af de fremmødte.

Valg til styrelsen. Konsul Eli Jepsen og bogtrykker Niels Gadgaard Nielsen havde begge talt om at trække sig ud af styrelsen, men begge havde indvilget i at blive, indtil jubilæumsåret var overstået.

Konsul Eli Jepsen blev indvalgt i styrelsen i 1962 og har således i 20 år udført et arbejde for Historisk Samfund, fra 1975 som næstformand.

Bogtrykker Niels Gadgaard Nielsen blev indvalgt i styrelsen i 1950. Gennem mange år var Gadgaard Nielsen vor rådgiver med hensyn til »Hardsyssels årbog«, som han også har trykt fra 1967-1982. Fra 1966 varetog Gadgaard Nielsen også kassererposten.

Kammerherre A. Bach rettede en stor tak til begge de afgående styrelsesmedlemmer. Nyvalgte til styrelsen blev pastor G.N. Mundbjerg, Hvidbjerg, og regnskabschef Børge Nielsen, Holstebro. Nyvalgt som revisor blev bankfuldmægtig Niels Asum, Hjern.

Et udsnit af de 500 tilhørere ved sommermødet på Nr. Vosborg.

Sommermødet søndag den 20. juni 1982 på Nr. Vosborg blev vort hidtil største, idet ca. 500 deltagere var mødt frem for at høre »herremanden«, direktør Henrik Haubroe, fortælle om Nr. Vosborg.

Direktør Henrik Haubroe, der er medlem af bestyrelsen for Bygnings Frednings Foreningen, fortalte noget om de økonomiske aspekter for fredede ejendomme i privat eje, herunder specielt den fredede ejendom Nr. Vosborg.

Efter foredraget blev restaureringsarbejdet på Nr. Vosborg, som har indbragt ejeren Europa Nostra-Prisen, belyst gennem en lysbilledserie med mange fornøjelige kommentarer af direktør Haubroe. Så alle var godt rustede til det efterfølgende besøg på herregården.

Næste årsmøde søndag den 20. marts 1983 afholdes i Skjern, hvor museumsinspektør Kim Clausen vil fortælle noget om den vestjyske stationsbys historie.

»Hardsyssels årbog 1982« – det 76. bind i rækken – foreligger hermed som 2. række bind 16. Årbogens redaktion er til stadighed på jagt efter stof om lokaliteter og tildragelser i Ringkøbing amt – gerne aktuelt historisk stof. Har De kendskab til noget, som De mener kan interessere læsere af årbogen, så kontakt redaktionen, hvis adresse er: Redaktør Knud Erik Nielsen, Gimsinghøj 25, 7600 Struer. Forfatterhonoraret er 25 kr. pr. tekstsider + 25 særtryk af artiklen.

Eldre årgange af »Hardsyssels årbog« kan, så længe oplag haves, købes ved henvendelse til sekretæren, bibliotekar Kr. Bjerregård, Holstebro Bibliotek, 7500 Holstebro.

1. række: 15 kr. pr. årgang (heraf kan endnu leveres: 1927, 1928, 1929, 1930).

2. række: 45 kr. pr. årgang (heraf kan endnu leveres: 1972, 1973, 1974, 1975, 1978, 1979, 1980, 1981).

Medlemmer kan endvidere erhverve følgende bøger til favørpris:

Alfred Kaae: Fæster og husbonde i Hammerum herred. (1971). Belyst på grundlag af tingbøgerne fra 1689-1751. 12,00 kr.

Knud Prange: Herredssegel og kommunale våbener i Ringkøbing amt. (1979). Med farvetavler af samtlige kommunale våbener. 12,00 kr.

Peter Skautrup: Hardsyssels stednavne. (1979). Supplerende bemærkninger til »Stednavne i Ringkøbing amt« – amtets nordlige del. 12,00 kr.

Arne Vagn Nielsen: Ringkøbing amt – geologi og landskab. (1982). En fyldig beskrivelse af de geologiske kræfter, der gennem årtusinder har bearbejdet og udformet det vestjyske landskab. Udgivet i anledning af Historisk Samfunds 75 års jubilæum som »Hardsyssel-håndbog 1«. 50,00 kr. (80,00 kr. for ikke medlemmer).

Fra receptionen i Ringkøbing: geolog, cand. mag. Arne Vagn Nielsen (t.v.) og amtsborgmester Lars Agerskov.

Register til Hardsyssels årbog 1907-1966. (1977). Udarbejdet af Kr. Bjerregård. Nøglen til det lokalhistoriske stof, som er optaget i årbogens første 60 årgange. 48 kr. (70,00 kr. for ikke medlemmer).

Forsendelsesomkostningerne pålægges priserne.

Lokalhistorisk Byttecentral for Ringkøbing Amt er den bedste mulighed, hvis man ønsker at sælge, købe eller bytte ældre årgange af »Hardsyssels årbog«. Også med anden lokalhistorisk litteratur kan Byttecentralen være behjælpelig. Adressen er: Holstebro Museum, Museumsvej 1, 7500 Holstebro. Husk at vedlægge svarporto.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt optager alle interesserede som medlemmer. Det årlige medlemskontingent er 75,00 kr., som opkræves ved årbogens udsendelse. Det vedlagte girokort, som også bærer Deres medlemsnummer, bedes venligst snarest indbetalt. Først når dette er indbetalt, tilhører »Hardsyssels årbog 1982« Dem.

Indmeldelse i Historisk Samfund kan ske hos alle styrelsesmedlemmer eller ved skriftlig henvendelse (med oplysning om navn, stilling og adresse) til sekretæren, bibliotekar Kr. Bjerregård, Holstebro Bibliotek, 7500 Holstebro. Alle nye medlemmer kan få sidst udkomne »Hardsyssels årbog« tilsendt, hvis de ønsker det. Pris: 75 kr.

Den vedlagte grønne folder, som fortæller lidt om Historisk Samfunds virke, har en indmeldelsesblanket indbygget. Alle vore medlemmer har derfor en mulighed for at skaffe nye medlemmer til Historisk Samfund – giv folderen til Deres nabo og bed ham overveje et evt. medlemskab. Vi har brug for mange nye medlemmer.

Udmeldelse sker ved skriftlig henvendelse til sekretæren, bibliotekar Kr. Bjerregård, Holstebro Bibliotek, 7500 Holstebro. Hvis årbogens udsendelse og Deres udmeldelse krydser hinanden, skal »Hardsyssels årbog« enten betales eller returneres.

Mødeproblemer. Historisk Samfund dækker hele Ringkøbing amt, hvorfor vore møder snart holdes et sted, snart et andet. Det kan derfor tit være vanskeligt for de medlemmer, der benytter de kollektive trafikmidler, at nå frem til vore møder. Derfor opfordrer vi vore »bilejende« medlemmer til at fylde bilen op med venner og bekendte. Alle er velkomne til vore møder.

Til hvert møde skal der opgives omtrentlig deltagerantal. Det er meget svært, da der ikke finder tilmelding sted og antallet af deltagere kan svinge fra 100 til 500. Derfor kan der sommetider mangle pladser ved fælleskaffebordet, men vi søger at klare problemerne, så godt vi kan. Vi vil gerne takke vore medlemmer for den velvilje, de altid udviser overfor disse problemer.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amts styrelse:

Kammerherre A. Bach, Markskellet 25, 6950 Ringkøbing

Indvalgt 1966, formand fra 1967.

Bibliotekar Kr. Bjerregård, Holstebro Bibliotek, 7500 Holstebro

Indvalgt 1963, sekretær fra 1966.

Slægtsforsker Rigmor Lillelund, »Nygårde«, Alstrupvej 1, Navr, 7500 Holstebro

Indvalgt 1967, medlem af Årbogsredaktionen fra 1967.

Pastor G.N. Mundbjerg, Enghavevej 23, 7790 Hvidbjerg.

Indvalgt 1982.

Regnskabschef Børge Nielsen, Vølundsvej 87, 7500 Holstebro

Indvalgt 1982, kasserer fra 1982.

Redaktør Knud Erik Nielsen, Gimsinghøje 25, 7600 Struer

Indvalgt 1979, redaktør af »Hardsyssels årbog« fra 1979.

Gårdejer Bent Raunkjær, »Tingbæksgårde«, Højallé 7, Lyne, 6880 Tarm

Indvalgt 1966.

Museumsinspektør Torben Skov, Agerfeldvej 7, 7550 Sørvad

Indvalgt 1975, leder af Lokalhistorisk Byttecentral.

Redaktør Jørgen Østergaard, Rugvænget 41, 7400 Herning.

Indvalgt 1975, medlem af Årbogsredaktionen fra 1975.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt takker Ministeriet for kulturelle Anliggender, Ringkøbing Amtskommune, amtets kommuner og de pengeinstitutter, som ved tilskud har muliggjort Samfundets arbejde.

*Med venlig hilsen
Styrelsen*

Regnskab for Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

19. februar 1981 – 31. marts 1982.

Indtægter

Bankbeholdning pr. 19/2 1981	9.633,42
Girobeholdning pr. 19/2 1981	1.440,89
Medlemskontingent 1980	12.192,00
Medlemskontingent 1981	115.305,00
Salg af årbøger	1.510,30
Salg af registre	466,00
Statstilskud	6.400,00
Tilskud fra Ringkøbing Amt	3.500,00
Tilskud fra kommuner:	
Skjern, Ikast, Holmsland, Holstebro, Egvad, Videbæk, Trehøje, Struer, Askov, Aulum-Haderup, Lemvig, Thyholm, Herning, Brande, Thyborøn-Harboøre, Ringkøbing, Ulfborg-Vemb ...	6.950,00
Tilskud fra pengeinstitutter:	
Ringkøbing Bank, Ringkøbing Landbobank, Nordvestbank, Lemvig, Andelsbanken, SDS Midtjylland, Ulfborg Sparekasse	3.200,00
Tilskud i anledning af jubilæum:	
Kulturministeriet (tipsmidler), Carlsen-Langes legatstiftelse, Hannibal Zanders Fond, Ringkøbing Amtsråd, Sammenslutn. af lokalhistoriske foreninger, Ringkøbing Bank, Ringkøbing Landbobank, SDS Midtjylland, Midtbank, Herning, Nordvestbank, Lemvig, Vestjysk Bank, Holstebro, Handelsbanken, Herning, Jyllands Kreditforening, Kreditforeningen Danmark	52.500,00
Renter	3.121,54
Salg af ældre bogsamling	35.369,00
kr.	251.588,15

Udgifter

Årbogens trykning – restbetaling for 1980	47.029,33
Diverse særtryk og brochurer 1980	11.280,28
Årbogens trykning 1981	56.436,50
Jubilæumsbogens trykning m.v.	65.833,05
Diverse særtryk og brochurer 1981	4.142,85
Honorarer vedr. årbogen	5.855,36
Honorar vedr. jubilæumsbogen	3.000,00
Ekspedition og porto vedr. årbogen og jubilæumsbogen	18.591,80
Indbinding af årbøger	171,78
Kontorudgifter m.v.	6.023,08
Porto	2.631,30
Annoncer, møder og foredrag	10.055,56
Kontingent til andre foreninger	1.050,00
Bankbeholdning pr. 31/3 1982	18.642,69
Girobeholdning pr. 31/3 1982	844,57
kr.	251.588,15

Holstebro, den 30. april 1982

Børge Nielsen

Foranstående regnskab er revideret
og fundet i orden.

Holstebro, den 11. september 1982

Kn. Engby-Larsen

REGISTER

omfatter personer (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt), stednavne og emner.
B angiver billede.

Abelines Gård (Holmsland Klit) B 66
 Aggertangen 90, 95, 103
 Amled, Prins 94, 98
 Arbejderbevægelse (Hjerm) 73-87
 Arbejdernes Oplysningsforbund (Hjerm) 78-79
 Arbejdsmændenes Fagforening (Hjerm) 79-84, 86
 Arkiver (Lokalhistoriske) 145-146

 Bache, Johannes Mathiesen (Præst, Venø) 105
 Bendtsen, Svend (Faster), 25-28, 33, 35
 Brix, Hans (Litteraturkritiker) 44-45
 Brockdorff, C.E. (Søndervang) 127
 Brunkulsmuseet (Søby) B 72
 Buchholtz, Johannes (Forfatteren) 41-65, 67, 70, B 42,
 B 43, B 45, B 47, B 49, B 51, B 54, B 56, B 61
 Buchholtz, Olga (f. Jagd) 42-54, 56-57, 60-62, 64,
 B 45, B 49, B 51, B 56
 Bukh, Niels (Gymnastikpædagog) 24, 32
 Byplaner 111-118

 Christensdatter, Johanne (Graversgård) 125-129, 134
 Christensen, Chr. (Kalkværksarbejder, husmand,
 Hjerm) 75, 77, 82, B 78
 Christensen, J.H. (Tjener, København) 67, 69-70

 Espersen, Knud (Graversgård) 123-124, 134

 Fagforeninger 79-84, 86
 Faster Boldklub 37
 Faster Gymnastikforening 23-40
 Faster Skytte- og Gymnastikforening 23-40
 Fiskeri 91, 93
 Flyvholm (Redningsmuseet) B 88
 Frederiksborg slot 6, 14, 16-17, B 7, B 15

 Gjeller Odde 94

Hygum 93
 Høyer, Anders (Søndervang) 126-127

 Indre Mission 74, 84, 93

 Jansen, Aksel (Faster) 26
 Jegindø 101-102
 Jensen, Christine Mogensine (f. Møller) 5-6, 8, 16, 20
 Jensen, Karl (Arkitektur- og landskabsmaleren) 5-22,
 B 6, B 10, B 19
 Jensen, Søren Harpøth (Købmand, Holstebro) 5-8
 Jepsdatter, Karen (Graversgård) 128, 134
 Jepsen, Knud (Graversgård) 124-125, 134
 Juul, Axel (Volstrup) 106-107
 Jørgensen, N.A. (Kalkværksbestyrer, Hjerm) 80, 82-83

 Kabbel (Nørlem) 97
 Kabell, Ludvig (Maleren) 8-9
 Kalkværker (Hjerm) 73-74, 76, 79-83, B 79, B 80, B 82
 Kilen 42, 57-58, 99, 103, 105-106
 Klosterheden 98
 Klüver, Jensine Christine (f. Jensen) 8, 16-17
 Knudsen, Jep (1656-1715) (Graversgård) 124-125, 134
 Knudsen, Jep (1731-1768) (Graversgård) 125-126, 134
 Knudsen, Niels (Graversgård) 126-127, 129
 Kvistrup (Gimsing) 106

 Landting (Ejsing) 108-109, B 108
 Larsen, Thøger (Digteren) 94, 96
 Lemvig 95-96, 115-117, B 95, Kort 116
 Limfjorden 55-56, 89-100, 104-105
 Linde, Christen de (Holstebro) 107-108
 Lokalhistoriske arkiver (Ringkøbing amt) 145-146
 Longomontanus, Christen Sørensen (Astronom og
 matematiker) 96

- Pedersen Graversgaard, Niels (Graversgård) 129, 134
 Poulsen, Ole (Fæster) 26-27
 Provster (Thyhols provsti) 137-141
- Quistrup (Gimsing) 106
- Redningsmuseet (Flyvholm) B 88
 Ringkøbing 117-118
 Rosenkrantz, Axel Nielsen (Landting) 108-109
 Rosenkrantz, Holger (Landring) 109
- Sabroe, Peter (Journalist, social agitator) 78
 Schive, Jacob (Præst, Ølby) 105
- Seværdigheder:
- Abelines Gård (Holmsland Klit) B 66
 - Brunkulsmuseet (Søby) B 72
 - Flyvholm (Redningsmuseet) B 88
 - Haderup Museum B 110
 - Strandgården (Husby Klit) B 142
- Skovgaard, Niels (Maleren) 12-13, 16-17
 Socialdemokratisk Vælgerforening for Hjørn
 og Omegn 75-79, 83, 85-86
 Stadil 119-135
 Stiernhielms hospital (Nørlem) 97
 Stormfloder 90-91, 100, 122
- Strandgården (Husby Klit) B 142
 Struer 41-65, 104
 Studiekredse (AOF) 78-79
 Søndbjerg (Thyholm) 103
 Søndervang (Stadil) 122-123, 126-127
 Sørensen I. ongomontanus, Christen (Astronom og
 matematiker) 96
- Thyholm 100-101, 102-103, 137-141
 Thyholm provsti 137-141
 Timgård (Tim) 122
 Tørring 94
 Tørvegravning 143-144
- »Vandbærersken« (Statue, Struer) 59-60
 Veje 111-118
 Venø 104-105
 Vermehren, J.F.N. (Maleren) 7-8
 Vestjylland 12-13, B 9, B 12
 Voigt, Jens (Quistrup) 106
 Volstrup (Hjørn) 104-107
 Vælgerforeninger (Hjørn) 75-79, 83, 85-86
- Ølby 105

Hardsyssels Årbog

INDHOLD

Hanna Nielsen: Karl Jensen

Aksel Astrup: En gymnastikforening

Gunnar Sandfeld: Johannes Buchholtz

Nina Dahlmann Olsen: Fru Gyllembourgs sekretær
i Buchholtz hus

Henning R. Lauridsen: De nye tider

Knud Pichard: Fra Harboør til Sønderlem Vig

P.H. Clausager: Træk ved byplanerne i

Hardsyssels gamle byer

Jan Bak Harder: Den østlige Graversgaard

Eisben Graugaard: De katolske provster på
Thyholm

Helge Brøndgaard: Om at grave tørve

De lokalhistoriske arkiver

Lokalhistorisk litteratur

Meddelelser fra Historisk Samfund for
Ringkøbing Amt

Register